

55 985
1984 OKT 2 21

1763

1984 / 2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFront FOLYÓIRATA

XII. Évfolyam

A régi Örség

Képek a szombathelyi falumúzeumból

Sági István felvételei

1984 OKT 2 21

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Az agrárfejlődés szolgálatában. Harmincéves a Magyar Agrártudományi Egyesület Fejér megyei Szervezete, 1952. 1982. Szerk.: *Kövesi Antal*. Kiadja a MAE Fejér megyei Szervezete, Székesfehérvár, 1982. 71 old.

Albert Gábor: Emelt fővel. Szépirodalmi, 1983. 512 old.

Néhány dél-dunántúli falu lakossága összetételének és történetének vizsgálatával képet ad a magyarországi nemzeti viszonyokról.

ALUTA, 1980–1981. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve, 1981. 455.

A kétnyelvű kiadvány tartalmából: *Székely Kékedy Zsolt*: A bronzkor Kovászna megyében, *Székely Zoltán*: Bronzkori vár Kovászna megyében, *Székely Zoltán*: Adalékok a vaskori dák edények tanulmányozásához Délkelet-Erdélyben, *Laurentia Georgesc–Székely Kékedy Zsolt*: Adalékok a dák temetkezési szokások kutatásához Délkelet-Erdélyben, *Székely Zoltán*: Inasok és mesterlegények társadalmi helyzete a kézdívsárhelyi szücsékhben, *Egyed Akos–Kovács Sándor*: Nagy Sándor és az 1848-as történelmi hagyomány, *Kozák Albert*: A proletariátus harca Háromszék vármegyében az életkörülmények javításáért és a demokratikus jogokért 1920 és 1940 között, *Miklós Jolánta*: A sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium régi könyvtárának Elzevir kiadványai, *Fejér Anikó*: Egy háromszéki kézirat receptkönyv 1828-ból, *Zágoni Jenő*: Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajzi naplótöredéke, *Constantin Catrina*: Bartók Béla hangverseny Brassóban és Sepsiszentgyörgyön, *János Mihály*: Diénes Jenő (1876–1946) irodalmi levelezése, *Cornel Irimie*: Etnoszociológiai kutatások az Olt vidékén a falvak közti társadalmi kapcsolatokról, *Gazda Klára*: Az eszterneki gyermekjátékok romániai párhuzamai, *Imreh Barna*: Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei,

turisztikai nevezetességei, *Kovács Sándor*: A Bodoki hegység flórája és vegetációja, *Molnár Lídia*: Kovászna megye fehérgólya-állománya 1980-ban, *Emödi János*: A vargyasvölgyi barlangok régészeti leletei, *Nussbaum Teodor*: Adatok a Firtos hegységben talált bizánci aranykincsekről, *Haszmann Pál*: Adatok Csernáton településtörténetéhez, *Székely Kékedy Zsolt*: XVII. századi pénzletek a Kovászna megyei Kilyénben, *Salamon Sándor*: Rétyi tájszótár, G–H, *Haszmann Pál*: A sepsiszentgyörgyi textilgyár csernátoni bedolgozói a század elején.

Antal László: Néptáncokzlések mutatója, 1947–1981. Kiadja a Népművelési Intézet, 1983. 172 old.

Antalné Szabó Ágnes: Névirás-szociológia az intézménynevekben. Magyar Névtani Dolgozatok, 28. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 41 old.

Apró Ferenc: Babits Szegeden, A Somogyi könyvtár kiadványai, 28. Szerk.: *Péter László*. Szeged, 1983. 226 old.

Avas Kálmánné: Nagyrákos és Őrszentpéter keresztnevei (1895–1969). Magyar Személynévi Adattárak, 51. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 31 old.

Avas Kálmánné: Pankasz és Kisrákos ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak, 56. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 21 old.

Ábrahám Imre: Főbb frazeológiai szókapcsolatok Nyúl község mai nyelvében. Nyelvtudományi Dolgozatok, 34. ELTE, Bp., 1982. 130 old.

Balázs Géza: A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincse. Magyar Csoportnyelvi

- Dolgozatok, 14. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1982. 47 old.
- Balázs Géza: Tulajdonnevek a magyar népmesékben, II. Magyar Névtani Dolgozatok, 30. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 66 old.
- Baranyai Lenke: Sopron és vidékének munkásmozgalmá, 1929–1933. Kiadja a MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, Győr, 1982. 85 old.
- Beluszky Pál: Magyarország falutípusai. Kiadja az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp., 1982. 167 old.
- Berze Nagy János: Nap és tükör. Szerk.: *Banó István, Fülöp Lajos*. Kiadja a Baranya megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, Pécs, 1982. 382 old.
Néprajzi és néprajzi tanulmányok, gyűjtések.
- Biskovics Éva: Kiskanizsai kutyanevek. Magyar Névtani Dolgozatok, 27. Szerk.: *Hajdú Mihály*. 1983. 29 old.
- Bocskai István: Az olvasási szokások változásai Bácsalmáson. Közreadja az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Budapest, 1983. 76 old.
- Boldogasszony Anyánk. Ecclesia, Bp., 1982. 321 old.
Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István Királytól napjainkig.
- Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–1849. Zrínyi, 1983. 395 old.
- Castrum Novum. Az Érsekújvári járási Múzeum Évkönyve 1. Nové Zámky, 1982. 118 old.
A kétnyelvű kiadvány tartalma: *Vida István*: Az érsekújvári múzeum történetéről, *Liszka József*: Kora bronzkori sírok Csornokról, *Tocik Anton*: Középső bronzkori sírok az érsekújvári Berékben, *Bujna Jozef*: Kelta temető mentő ásátása Csúzon, *Hanuliak Milan-Zábojnik Jozef*: A helembari régészeti feltárás eredményei, *Nevizánszky Gábor*: Meneteles bejáratú házak Kémendről, *Gudmon Ilona*: Zsitvabesenyő népviselete, *Haverla Miroslav*: A forradalmi hagyományok szobáinak rendeltetése, *Dudová Alena*: A céhek története és érsekújvári vonatkozásai.
- Cserei Mihály: Erdély története. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Bánkuti Imre*. Európa, 1983. 593 old.
- Csorba Csaba–Marosi Endre–Firon András: Vártúrák, 3. kötet. Sport, 1983. 632 old.
Vártúrák Csehszlovákiába és Romániába.
- Dankanits Ádám: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Magvető, 1983. 137 old.
- Dercsényi Dezső: Kőszeg, Szent Jakab-templom. Tájak–korok–múzeumok, 1982. 16 old.
- Derkovits Dorottya, Cs.: Székesfehérvár, Székesegyház. Tájak–korok–múzeumok, Budapest 1982. 16 old.
- Dömötör Adrienne: Szigetvár „bosnyák” lakóinak ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak, 55. szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 29 old.
- Emlékezetül hagyott írárok. Erdélyi magyar emlékiratok. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta *Veress Dániel*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, 1983. 458 old.
Apafi Mihálytól Verancsics Antalig huszonhat szerzőtől közöl válogatást ez a kötet.
- Életrajzok Zsombón. Összeállította: *Niedermüller Péter*. Kiadja az MTA Népr. Kutató Csoport. Bp., 1982. 82 old.
- Farkas József: A 100 éves Ácsi Önkéntes Tűzoltó Egyesület története, 1883–1983. Kiadja az Egyesület, Ács. 1983. 96 old.
- Farkas József: Szatmári ember, szatmári táj, Néprajzi életképek, KLTE, Debrecen, 1983. 40 old.
- Fehér István: A bonyhádi hűségmozgalom története. Akadémiai, 1983. 73 old.
- Fenyő István: Haza s emberiség. Gondolat, 1983. 272 old.
A magyar irodalom 1815–1830 közötti időszakáról, a reformkor nyitányának szellemi, művészeti és irodalmi életéről, a kor eszme- és művelődéstörténetéről, irodalmunk nemzetivé válásának körülményeiről és folyamatáról szól ez a könyv.
- Dr. Ferenczy Miklós: A Lilla-per. A szerző kiadása, Almászszemély, 1983. 145 old.
A könyv Csokonai Lillájának, Vajda Júliának, az első férje családjával folytatott pereskedését tárgyalja.
- Fodor Katalin: Az e–é-féle hangok állapota Cigánd mai nyelvújításában. Nyelvtudományi dolgozatok, Bp., ELTE, 1982. 163 old.
- Fonyódi 900 éves. Válogatott bibliográfiák. Összeállította: *Jordánné Vörös Gyöngyi, Nagy Károly, Szabolcsi Katalin*. Kiadja a Fonyódi Nagyközségi Központi Könyvtár, 1982. 200 old.
- Forgó István: Elnöki fogadóórák a makói városi tanácsnál. A makói múzeum adattára. Kiadja a városi tanács vb, Makó, 1971 (1982). 20 old.
- Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon. Agrártörténeti tanulmányok, 12. Akadémiai, 1983. 262 old.

Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382. Kiadja az MTA Művtört. Kut. Cso., Bp., 1982. 339 old.

A székesfehérvári István király múzeum kiállításának katalógusa és tanulmányok. *Kubinyi A.*: I. Lajos Király és kora, *Deresényi D.*: I. Lajos kora a magyar művészettörténet-írásban, *Marosi E.*: A 14. szd.-i Magyarország udvari művészete és Közép-Európa, *Rózsa Gy.*: I. Lajos a művészetben, *Kovács É.*: Anjou-reprezentáció: az ötvösség, *Wehli T.*: Könyvfestészet a magyarországi Anjou-udvarban, *Kubinyi A.*: Udvari pecséthasználat az Anjou-udvarban, *Marosi E.*: A XIV. századi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez, *Gedai I.*: A pénzverés Nagy Lajos korában, *Marosi E.*: Kályhacsempék, *Kralovánszki A.*: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna, *Szakál E.*: A székesfehérvári Anjou-síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája, *Lővei P.*: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye, *Bertalan V. né.*: Óbuda Nagy Lajos és Erzsébet korában, *Czeglédy I.*: A diósgyőri vár Nagy Lajos-kori épülete, *Marosi E.*: Építészeti, *Gyürki K.*: A budai domokos rendház főiskolájának épülete, *Varga L.*: Szobrászat, *Kolba J.*: Ötvösség.

Nagy Éva—Prejczer Paula: Kőszeg történetének válogatott bibliográfiája. Vas megyei Lapkiadó Vállalat, 1982. 84 old.

Nagy János: Úttörőmúzeum, Debrecen. Kiadja a Magyar Úttörők Szövetsége Hajdú-Bihar megyei Elnöksége, Debrecen, 1982. 54 old.

Naszály Sándor: Dunavecse története. Kiadja Dunavecse nagyközség Tanácsa, 1983. 408 old.

A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. Kossuth, 1983. 112 old.

Demeter János kolozsvári professzor válaszol *Joó Rudolf* kérdéseire. Áttekintik a romániai nemzetiségi jog és nemzetiségi politika helyzetét az 1944. augusztus 23-i fordulattól az 1948. évi demokratikus alkotmány létrejöttéig.

Néprajzi Értesítő, 1983. Kiadja a CSEMAKOSZONCI (Lucenec) járási Bizottsága, 1983. 48 old. (Kézirat.)

Szemelvények a CSEMAKOSZONCI járási Bizottsága néprajzi szakbizottsága tagjainak gyűjtéséből. A tartalom: *Böszörményi István*: Falvainkról dióhéjban, *Uő.*: Reguly Antal néprajzi gyűjtései Fülek környékén, *Uő.*: Egy múlt századi jegyzetfüzet, *Duray Éva*: Palóc szöttek, *Básti Csilla*: Téli ünnepek a Medvesalján, *Kovács József*: Népszokások és hiedelmek Dobfeneken, *Somoskői Agnes-Vassányi Aurélné*: Gömöralmágyi népdalcsokor.

Néprajzi-Nyelvjárási Dolgozatok, no. I. (1983. Szerk.: *dr. Timaffy László*.) Kiadja a PSVMK, Győr, 30 old.

Szemelvények a Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ néprajzi szakkörének díjnyertes

pályázataiból. Tartalom: *Bierbauer Veronika*: Szülőföldem szólásmondásai, *Máj Márta*: Állathívónevek Győrszentivánon, *Grubits Helga*: Állatnevek Kópházán, *Zólyomi Livia*: Evangélikus temetkezési hagyományok Felpécen, *Csiba Erika*: Családom néphagyományai, *Laczkovics Judit—Kenyeres Attila*: Egy dunaszentpáli parasztház felmérése, *Ráczkevei Zsuzsa*: Egy kovácsmester Győrszentivánon, *Barla Zsuzsanna*: A győri gyertaöntő-mesterség, *Csapó Zsolt*: Népi baromfitartás Mecserén, *Sághó Éva*: Piacozás, vásározás Mindszentpusztán.

Novák László: Mezővárosi népművészet. Kiadja az Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1982. 352 old.

Nyíregyházi útikalauz. Kiadja a városi tanács, Nyíregyháza, 1983. 44 old.

Papp József: A Zirci Arborétum. Kiadja a MÉM Veszprémi Állami Erdőrendezőség. Veszprém, 1983. 43 old.

Paulusz Julianna: Nagykanizsai kutyanevek. Magyar Névtani Dolgozatok, 31. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 33 old.

Pécsi István: Űzennek az ösök. Műemléki barangolás Heves megyében. Kiadja a Heves megyei Idegenforgalmi Hivatal, Eger, 1983. 300 old.

Pécsi Vera—Pető Iván: A magyar gumiipar története. Közreadja a Taurus Gumiipari Vállalat, Bp., 1982. 118 old.

Pintér Éva: Barcs. Ősborókás. Tájak—korok—múzeumok, Bp., 1982. 16 old.

Pintér István: Rózsa Ferenc élete. Kossuth, 1983. 256 old.

Ruszoly József: A népképviselési önkormányzat szegedi történetéhez. Kiadja a JATE, Szeged, 1982. 56 old.

Somogyi Béla: A whist kártyajáték magyar szókézlete (1824). Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 16. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 29 old.

Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Zrínyi, 1983. 480 old.

A 150 éves török uralom felszámolásának katonai eseményei.

Szabó József: Nyelvjárási szöveggyűjtemény Nagykönyiből. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1982. 170 old.

Szakács mesterségnek könyvecskéje. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatót összeállította *Király Erzsébet*. A bevezető tanulmányt írta *Ko-*

- K.:** A hódmezővásárhelyi bútorok, *Kresz Mária:* Évszámvas vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban, *Bihal Emma:* A vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítményei, *Felföldi László:* Adatok Hódmezővásárhely tánc kultúrájáról, *Felletár Béla:* Péczely Attila és a vásárhelyi népzene kutatás.
- KISZ–Ethnográfia,** 9. Kiadja az ELTE BTK KISZ-szervezete, Bp., 1983. 12 old.
- Balázs Géza:* Beszélgetés Szijjártó Csabával a népzenei mozgalomról, *Marosi Judit:* Dohányzási szokások Balatonedericsen, *Nagy Józsefné–Balázs Géza:* Feljegyzések Szatmárból, *Nagy Olga* előadása a meséről.
- Kliment Zsuzsanna:** Alap község mai család- és ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak, 54. Szerk.: *Hajdú Mihály.* ELTE, 1983. 29 old.
- Kollin Ferenc:** Budapesti üdvözet. Helikon, 1983. 244 old.
- A szerző főleg saját gyűjteményéből való képeslapok segítségével mutatja be a századforduló idejének Budapestjét. Bevezető tanulmány: *Sediánszky János.*
- Korompai Gáborné:** Régi okiratok és levelek tára, 1905–1906. Repertorium. Kiadja az KLTE kv., Debrecen, 1982. 26 old.
- Kovács Gergelyné:** Alföld. Miniútikönyvek Panoráma, 1983. 320.
- Kilenc útvonalat javasol az Alfölddel ismerkedőknek, amelyek végigjárásával megismerhetjük hazánknak ezt a legnagyobb, de kevésbé látogatott tájegységét.
- Kováts Dániel:** Széphalom, Kazinczy Emlécsarnok. Tájak–korok–múzeumok, Bp., 1982. 16 old.
- Kós Károly:** A havas. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, 1983. 287 old.
- Elbeszélések és a Budai Nagy Antal c. dráma. *Varró János* előszavával.
- Körmend egészségügyének története.** Kiadja a városi tanács, Körmend, 1983. 157 old.
- A körverbunk története típusai és rokonságai.** Írta: *Lányi Ágostós, Martin György, Pesovár Ernő.* Zeneműkiadó, 1983. 211 old.
- Kunszabó Ferenc:** És ég az oltár. Szépirodalmi, 1983. 464 old.
- A Széchenyi István életművét, eszméit végigkísérő könyv műfaját a szerzője historikus szociográfának nevezi.
- Lajos János:** Hogyan írjam meg falum történetét? Kiadja a Pest megyei Levéltár, 1983. 207 old.
- Módszertani útmutató községtörténeti monográfiák anyagának összegyűjtéséhez és elkészítéséhez.
- Láncz Irén:** Szarvas Gábor. Fórum, Újvidék–Európa, 1983. 146 old.
- Lengyel Alfréd:** Mozaikok Győr történetéből. Kiadja a Győr megyei Városi Tanács, 1983. 243 old.
- Lengyel Györgyi:** Kalocsai virágok. Kossuth, 1983. 123 old.
- Lénárt Andor:** Az egeri vár feltárásának története 1949-ig. Kiadja a Dobó Vármúzeum, Eger, 1982. 149 old.
- Lükő Gábor:** Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kiadja a Bács-Kiskun megyei Művelődési Központ, Kecskemét, 1982. 321 old.
- Száznyolcvanhárom műalkotást mutat be Kiskunság és környéke népművészetének emlékgabójából.
- Magyar Eszter:** A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban, 1255–1747. Akadémiai, 1983. 230 old.
- Körmöcbánya, Selmecebánya és Besztercebánya erdőgazdálkodását kíséri figyelemmel, a városok kialakulásától kezdve.
- Mares Valéria:** Diósgyőri vízjelek, 1782–1982. A Papíripari Hagyományok Védelmét Szervező Bizottság közleménye, 9. PNYME, Bp., 1982. 20 old.
- Mares Valéria:** A Papíripari Vállalat 20 éve, 1963–1983. A Papíripari Hagyományok Védelmét Szervező Bizottság közleménye, 11. PNYME, 1983. 50 old.
- Matijevics Lajos:** Vizeknek szarváról. Fórum Újvidék, Európa, 1983. 164 old.
- Ismeretterjesztő könyv a földrajzi nevekről, melynek célja – a szerző szerint –, hogy emberközeli hozza a szűkebb tájat, a Vajdaságot.
- Mátyás király és a magyarországi reneszánsz,** 1458–1541. Interpress, Bp., 1983. 156 old.
- Mikecz Ferenc:** Az MKP vezette forradalmi erők harca a népi demokratikus átalakulásért Hajdú megyében, 1944–1948. Akadémiai, 1983. 270 old.
- Molnár Imre:** A szigetvári Zrínyi-emlékünnepek története. Kiadja a Szigetvári Várbaráti Kör, 1982. 55 old.
- Mozsár Kálmánné:** Marcali sajtóbibliográfiája, 1977–1982. Kiadja a városi-járásai könyvtár, Marcali, 1982. 60 old.

A Galga-mente települései a XVIII és XIX. századi honismeretű leírásokban. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta *Asztalos István*. Kiadja a Petőfi Múzeum, Aszód, 1982. 173 old.

Gál Lajos: A magyarországi protestáns gályarab lelkészek utóélete, emlékük ápolása, a pozsonyi törvényszék főszereplői. Közreadja, a Ref. Zsinat Tanulmányi Osztálya, Bp., 1982. 111 old.

Gereben Ferenc: A falusi lakosok olvasási és könyvbeszerzési szokásai. Közreadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Bp., 1982. 93 old.

Görbendi Miklós: Tiszalök ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattár, 52. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 35 old.

Grin Igor: Békéscsaba, Nemzetiségi néprajzi kiállítás. Tájak-korok-múzeumok, Bp., 1982. 16 old.

Gulner László: Kőszegfalva története és népszokásai. Kiadja Kőszeg város tanácsa V. B. művelődésügyi osztálya, 1983. 91 old.

Győri Péter: Újpest. Tanulmánykötet. Műveltségkutató Intézet, Bp., 1982. 129 old.s,

Győri Péter: Telepek Újpesten, *Demszky Gábor:* A lécz alatt, *Berkovits György:* A lakáselosztás és -szanálás szociológiai problémái a városrekonstrukció folyamán.

Gyuris György: Mutató Bálint Sándor a Szegedi nemzet című néprajzi munkájához. Móra Múzeum Kiad., Szeged, 1983. 145 old.

Haiman György: Iparművészet és nyomdászat, 1882–1982. Kiadja a Zrínyi Nyomda, Bp., 1982. 145 old.

Hajdú Mihály: Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII–XIX. századi Békéscsaba Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 15. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 119 old.

Halász Péter: Lészped helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok, 26. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 27 old.

Egy Beszterce-parti csángómagyar falu helynévanyaga.

Halász Péter: Ónfalva (Onyest) helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok, 32. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1983. 33 old.

Egy Tatros menti csángómagyar falu helynévanyaga.

Hetényi Piroska: Személynévhasználat Petőfi Költészetében. Magyar Névtani Dolgozatok, 29 old.

Herényi István: Alsóór genealógiája. Magyar Névtani

Dolgozatok, 24. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, 1982. 128 old.

Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi, 1983. 211 old.

Válogatta és sajtó alá rendezte *Schelken Pálma*, az utószót *Kósa László* írta.

Herman Ottó: A pokol cséplője. Magvető, 1983. 420 old.

A neves tudós naplóit és leveleit, cikkeit és tanulmányait tartalmazza ez a gyűjtemény.

Hernádi László Mihály: A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája, 1827–1944. SKV, Bp., 1983. 647 old.

Hogyan lettem tsz-tag? Kiadja a Csupak Tája Mgtsz. Balatonfüred, 1983. 65 old.

Írások Pusztaszerről. Szerk.: *Juhász Antal*. Kiadja a Csongrád megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, Szeged, 1982. 34 old.

Katona József: Pusztaszert Szer, *Horváth Ferenc:* A honfoglaláskori faluból középkori mezőváros, *Ady Endre:* Vadász Pusztaszert körül, *Juhász Antal:* Major cselédorsok, *Lukács Imre, Sz.:* A földosztók, *Hantos Mihály:* A Pusztaszert Nemzeti Emlékpark.

Janó Ákos: Fejezetek a szanki és mörícgáti tanyásgazdálkodás múltjából. A Katona József Múzeum kiadványa, Kecskemét, 1982. 152 old.

Változások a mezőgazdálkodásban, állattartási módok, termelési technikák a paraszti áruterelés időszakában.

Juhász Árpád: Évmilliók emlékei. Gondolat, 1983. 496 old.

Magyarország földtörténete és ásványi kincsei.

Kardos László: Boldogkő vára. Kiadja a BAZ megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Miskolc, 1982. 59 old.

Kárpáti László: A debreceni Mechwart András Gépipari Szakközépiskola 75 éve. Kiadja a Szakközépiskola, 1983. 189 old.

Kiss Lajos-émlékkönyv. Szerk.: *Dömötör János* és *Tárkány Szűcs Ernő*. Kiadja Hódmezővásárhely város Tanácsa, 1983. 443 old.

Móricz Zsigmond: Vallomások Kiss Lajosról, *Filep Lajos:* Kiss Lajos és tevékenysége, *Katona Imre:* Kiss Lajos szegény emberei, *Tálas István:* Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében, *Tárkány Szűcs Ernő:* A vásárhelyi „baromgazdaság”, *Égető Melinda:* Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében, *Szenti Tibor:* Adatok a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez, *Herczeg Mihály:* A szállítás és a közlekedés eszközei Hódmezővásárhelyen a XVIII–XX. században, *Csilléry Klára,*

vács Sándor Iván. Magyar Hirmondó. Magvető, 1981. 485 old.

Két szakácskönyv a XVII. századból: a csáktornyai Zrínyi-udvar kéziratos szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv.

Szalontay Boldizsár: Állattani séta a budai hegyekben. Kiadja az OKTH Budapesti Felügyelősege, Bp., 1982. 16 old.

Szárszó – 1943. Szerk.: Györfly Sándor, Pintér István, Sebastyén László, Sipos Attila. Kossuth, 1983. 456 old.

Az összeállítás bemutatja Szárszó előzményeit, korabeli dokumentumok és sajtóanyagok segítségével idézi fel az 1942. februári munkás–paraszt–értelmiségi találkozó eseményeit, a Magyar Élet, a Soli Deo Gloria és a Györfly Kollégium történetét, az 1942. évi szárszói találkozót, majd szinte teljes egészében közli az 1943-as konferencia jegyzőkönyvét. A kötet utolsó része a találkozót követő sajtóvitából nyújt szemelvényeket.

Százéves a magyar orvostovábbképzés, 1883–1983. Medicina, 1983. 74 old.

A 100 éves miskolci gázszolgáltatás története. A Tiszántúli Gázszolgáltató Vállalat miskolci üzemigazgatóságának jubileumi kiadványa. Miskolc, 1982. 110 old.

Százötven éves Kaposvár nyomdaipara. Írta Mautner József, Farkas Béla. Kiadja a Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat szakszervezeti bizottsága, Kaposvár, 1982. 74 oldal.

Szekfü Gyula: Bethlen Gábor, Helikon. 1983. 304 old.

Szekfü Gyula: Forradalom után, Gondolat, 1983. 256 old.

Az eredetileg 1947-ben megjelent munkában a szerző arról ír, hogy mi vezetett a polgári Magyarország összeomlásához, s milyen társadalmi berendezkedés és külpolitikai orientáció biztosíthatja a magyar nemzet továbbélését.

Sz. Jankó Katalin: Szombathelyi középiskolások szolítónevei. Magyar Személynév Adattárak, 53. Szerkeszti: Hajdú Mihály. ELTE, 1983. 33 old.

Szögi László: A Semmelweis Orvostudományi Egyetem levéltára: Repertórium 1770–1970. Kiadja az Egyetem, 1982. 205 old.

Szülőföldünk, 23. A Debreceni KLTE Gyak. Ált. Isk. II. Rákóczi Ferenc Honismereti-Műemlékvédelmi Szakkörének honismereti híradója. Írta és szerkesztette: dr. Szamosujvári Sándor. Debrecen, 1983. 24 old.

A szakkör által megjelölt debreceni emlékhelyek ismertetését és tábláinak képét tartalmazza ez a szám.

Takács Ferenc: Két flamingó. Nemzet és emlékezet. Magvető, 1982. 443 old.

Ez a könyv Madarász Lászlóról és Madarász Józsefről szól.

A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László, Akadémiai, 1983. 287 old.

Tóth Tibor: A dunántúli kisüzemek termelése és gazdálkodása az 1930-as években. Akadémiai, 1983. 140 old.

Tölgyesi József: Farkasgyepű és környéke. Közreadja Veszprém megye tanácsának Idegenforgalmi Hivatala. Panoráma, Bp., 1983. 59 old.

Tuba László: Mosonmagyaróvár és vidéke munkásmozgalmának története: 1919. augusztus 1–1945. Kiadja a MSZMP Győr-Sopron megyei Biz., Győr., 1982. 259 old.

Tuza István: Forradalmi küldetésben: Németi Lajos életútja. Kiadja az MSZMP Heves megyei Biz., Eger, 1982. 79 old.

Ujváry Zoltán: Játék és maszk, I–III. A Bihari Múzeum kiadványa. 1983. 360 + 356 + 342 old.

Az első kötet a jeles napok, a második a lakodalom, a harmadik pedig a munkaalkalmak és a halottiasztó maszkos játékeit tartalmazza.

Varga János: Keresztútban a Pesti Hírlap. Akadémiai, 1983. 160 old.

Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben.

Varga László: A jászberényi Lehel SC története, 1906–1981. Jászberény, 1983. 72 old.

Valter Ilona: Bélapátfalva, Apátsági templom. Tájak–korok–múzeumok. Bp., 1982. 16 old.

Veress Dániel: Wesselényi Miklós. Móra, 1983. 184 old.

Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. Zrínyi, 1983. 272 old.

A veszprémi, a pápai és a palotai várak építése, történetük, a török háborúkban és a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepük.

Zene, tánc. A Népművelési Intézet zene- és táncosztályának módszertani kiadványa. Kiadja a NI., Bp., 1982. 120 old.

Zolnay László: A középkori Esztergom. Gondolat, 1983. 268 old.

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

	<i>Reile Gézné: Műemlékvédelem és idegenforgalom</i>	3
	Táj és építézet a Hollókői Tájvédelmi Körzetben (Kovács Gergelyné)	6
	Hollókő műemléki rehabilitációjának építészeti koncepciója (Mendele Ferenc)	7
	A vár helyreállítása (Dr. Komjáthyne Kremncsán Ilona)	8
	Hollókő helye a világ műemlékvédelmében (Dr. Román András)	9
	Mit képvisel Hollókő a magyar népi építkezésben? (Barabás Jenő)	10
	Az Ófalu fejlesztési terve (Dr. Komjáthy Attila)	11
	Az infrastrukturális fejlesztésről (C. Becker Judit)	11
	Hollókő szerepe Nógrád megye idegenforgalmában (Nyerges János)	12
	Háromszáz éve született Bél Mátyás (Vörösmarty Géza)	13
	Zemplén vármegye pénzküldeménye Kőrösi Csoma Sándornak 1822-ben (Dr. Högye István)	15
	Agrárszocialista mozgalom Dunapentelén a századforduló idején (Matuss Lászlóné)	18
	Győr megye a századvégi agrármozgalmak sodrában (Dr. Lengyel Alfréd)	19
	A Tisza-vidéki földmunkások hangulata az 1930-as években (Orgoványi János)	21
	Emlékezések a népfőiskolákra (Kirschner Péter)	22
	A pesterzsébeti Kertészeti Népfőiskoláról (Horváth Lajos)	23
	A KALOT népfőiskoláiról (Ugrin József)	25
	A KIE és a népfőiskolai mozgalom (Kovács Bálint)	27
	Őrségi változások (Kóbor Lajos)	29
	Helytörténeti kutatások és országos témák. Jakó Zsigmond pro- fesszorral beszélget Beke György	32
	A hatszáz éves Kisvásárhely (Dr. Kovacsics József)	35
	A magyar behajózás rövid története (Dr. Csonkaréti Károly)	36
	Juhász Ignác, mezőföldi faragó-pásztor (Gelencsér József)	41
	„Nékem szülőhazám” Játékkal a haza megismeréséért (Nemeskürty István)	44
	Akikre Mezőtúron büszkék vagyunk (Eszényi József)	46
	Két arckép (Avas Kálmánné)	47
	A galántai vasútállomás (Szász Pál)	47
	A földrajzinév-gyűjtés helyzetéről (Dr. Ördög Ferenc)	48
	Honismereti tanácskozás Köveskálón (Dr. Timaffy László)	51
	Honismereti kerékpártúra az Ipoly mentén (Z. Urbán Aladár)	52
	Váradai Zoltán, honismereti szakkörünk egyik alapítója (1897–1983) (Fodor István Ferenc)	54

ÉVFORDULÓK

HAGYOMÁNY

VÁLTOZÓ HAZÁNK

BESZÉLGETÉS

TEREMÉS

KRÓNIKA

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. (Csorba Csaba)	55
Horváth Lajos: Bag története (Dr. Kanyar József)	56
Balogh Ferenc: Debreczeni László, az építő- és iparművész (Sándor László)	57
Örség–Alsóőr I. A Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület tájékoztató közleményei 17. (Hajdú D. Dénes)	57
Nagy Károly: Beszélnek a régi kövek Özd környékén (Veres László)	58
A Gömői Múzeum Híradója (Liszka József)	59
Hadikfalvi székely népdalok (Budai Ilona)	60
Kilenc kéve hány kalangya? (Kovács Ágnes)	60
Magyar kivándorlás Franciaországba a két világháború között (Nagy Csaba)	62
A XXXII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat felhívása és az 1983. évi pályázat eredményjegyzéke (mellékleten)	
Honismereti Bibliográfia (mellékleten)	
Az első borítón: Jellegzetes hollóközi lakóház (Kovács Gergely felv.)	

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI: Avas Kálmáné, a Községi Könyvtár ny. dolgozója, Pankasz – Barabás Jenő, az ELTE docense, Bp. – Becker Judit, a Nógrád megyei Tanács osztályvezetője, Salgótarján – Beke György író, Kolozsvár – Borbíró Lajos, a Békés megyei Népújság tudósítója, Füzesgyarmat – Budai Ilona népdalénekes, Bp. – Csonkaréti Károly dr., a Magyar Közlöny olvasószerkesztője, Bp. – Csorba Csaba dr., a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár igazgatója, Miskolc – Eszényi József, Szolnok – Fejős Zoltán, a Néprajzi Múzeum muzeológusa, Bp. – Fodor István Ferenc könyvtárvezető, Jászfákóhalma – Gelencsér József dr. jogász, Fővárosi Tanács, Székesfehérvár – Hajdu Demeter Dénes üzemgazdász, Bp. – Horváth Lajos dr., a Tudomány és Mezőgazdaság főszerkesztője, Bp. – Högye István, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár fiókjának igazgatója, Sátoraljaújhely – Kanyar József dr., a Somogy megyei Levéltár igazgatója, Kaposvár – Kirschner Péter, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának munkatársa, Bp. – Komjáthy Attila dr., az OMF osztályvezetője, Bp. – Komjáthy Attiláné, az OMF tervezője, Bp. – Kovacsics József dr., az ELTE tanára, Bp. – Kovács Ágnes dr., az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának ny. tud. munkatársa, Bp. – Kovács Bálint ref. lelkész, Bp. – Kovács Gergelyné művelődéstudományi, Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, Bp. – Kóbor Lajos, a Vas megyei Tanács osztályvezetője, Szombathely – Lengyel Alfréd dr., a Győr-Sopron megyei Levéltár ny. igazgatója, Győr – Liszka József, a Járasi Múzeum régésze, Érsekújvár – Matusz Lászlóné, az Intercisa Múzeum igazgatója, Dunaújváros – Mendele Ferenc, az OMF igazgatója, Bp. – Nagy Csaba könyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár, Bp. – Nemeskürty István író, Bp. – Nyerges János, a Nógrád megyei Tanács munkatársa, Salgótarján – Orgoványi János, ny. gimn. tanár, Olaszfalu – Ördög Ferenc dr.,

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTESI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324–7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9–11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztési órák: hétfő 14–16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 83 4093 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

a Landler Jenő Gimnázium tanára, Nagykanizsa – Román András dr., az OMF osztályvezetője, Bp. – Sándor László író, Bp. – Szamosújvári Sándor dr., a KLTE Gyakorló Ált. Iskolájának vezetőtanára, Debrecen – Száraz Pál építésvezető, Nagyfüdmes – Timaffy László dr., ny. középiskolai tanár, Győr – Veress László, a Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese, Miskolc – Vörösmarty Géza publicista, Pozsony – Z. Urbán Aladár tanár, Ipolyvarbó

Terjeszti a Magyar Posta – Elfizethető a hirdapkezesito postahivatalokban es a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámmal való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Postafiók 149).

Reile Gézáné:

Műemlékvédelem és idegenforgalom

A műemlékek éppen olyan fontos helyet foglalnak el a turisták tömegét vonzó tényezők között, mint a természeti szépségek. Valamennyi műemlék egyben idegenforgalmi látványosság is. A műemlékek és az idegenforgalom szoros egymásba kapcsolódása olyannyira nyilvánvaló a szakemberek körében, hogy az UNESCO Végrehajtó Bizottsága is foglalkozott e kérdés alapos vizsgálatával. 1966-ban Budapesten tartott ülésének határozata megállapítja – többek között –, hogy „... a műemlékek idegenforgalmi célú hasznosítása lehetővé teszi az emberi értékek fenntartását és megőrzését” valamint „a műemlékek feltárása és hasznosítása elősegíti a helyi hagyományok fenntartását, ösztönzi a folklór fennmaradását, és olyan eredeti népi attrakciók bemutatására ad lehetőséget, amelyek... enyhítik az idegenforgalom uniformizálódásának veszélyes folyamatát”.

Hazánk nem tartozik a nagy idegenforgalmi vonzásterületek közé, nem is bővelkedik műemlékekben. Azonban római kori emlékei, barokk, klasszicista, romantikus stílusú vidéki kastályai és kúriái sajátos, tájanként is változó népi építészete bővíthetik a hazai látogatók ismereteit, a sok helyütt megfordult, hozzánk látogató idegennek pedig különleges élményül szolgálhatnak. Bemutatásuk gazdagítja az idegenforgalmi szolgáltatások amúgy sem túl széles skáláját.

A kérdés az, vajon felismerik-e és kellően kihasználják-e idegenforgalmi szerveink a régi korok építészeti emlékeiben rejlő lehetőségeket, a szállodák, az üdülők, a fogadók, a turistaszállók tervezett építésénél számításba veszik-e az esztétikailag kifogástalan, történetileg értékes épületeket. Az sem közömbös, milyen mértékben építik be szolgáltatásaikba ezek bemutatását.

Pénzforrások. A Gazdasági Bizottság 1981. szeptemberi határozata a veszélyeztetett műemléki kastélyok és más középületek megóvásáról, hasznosításáról mérföldkő a hazai műemlékvédelem e századi történetében. Nemcsak kulturális értékeink évtizedes pusztulását szándékozik megállítani, hanem módot ad idegenforgalmi bevételeink növelésére, és újfajta, a szokványostól eltérő szolgáltatások felé irányítja a szakma figyelmét. Kimondja:

– az állami költségvetésből a VI. ötéves tervben mintegy 40–50 millió forint *felújítási és fenntartási* keretet kell létrehozni,

– ugyancsak a VI. ötéves tervben végleges helyreállításhoz, a célszerű rendeltetés kialakításához hasonló összegű *beruházási* állami támogatásról kell gondoskodni, abból a részt vevő szervezetek – pályázati rendszer keretében – zömmel visszatérítendő támogatást kell adni.

A határozat kötelezővé teszi a jó hasznosítást eredményező kezdeményezések kidolgozását (használatbavételi díj elengedése stb.), továbbá az épületek rendeltetés szerinti rangsorolását (bel- vagy külföldi idegenforgalom stb.).

A GB-határozatban nyújtott támogatáson kívül létezik még egy másik központi pénzforrás: az Idegenforgalmi Alap, amely az aktív, vagyis beutazó tőkés forgalom bevételeinek egy részéből képződik. A támogatás formája: állami kölcsön, mértéke általában a beruházási költség-előirányzat 50%-a. Az Alap 1983-ban pl. azokat a pályázatokat preferálta, amelyek a balatoni régió vendéglátó és kereskedelmi ellátásában működnek közre, különös tekintettel az idényjellegre.

A központi irányelv, erkölcsi és többszatornájú anyagi támogatás tehát nem hiányzik, mindössze a vállalkozók kerestetnek.

A műemlékek *bemutatása* és ismertetése feladata minden utazást szervező irodának, hivatalnak, és ennek a feladatuknak – ezt alá kell húznunk – eleget is tesznek. Minden nyomtatott úti programban – akár bel-, akár külföldiek számára készült – szerepel az útvonalba eső műemlékek, műemlék kertek, arborétumok megtekintése. Hirdetnek kifejezetten ilyen célú utazásokat, városnéző autóbuszjáratokat, illetve gyalogos sétát a történeti városok megtekintésére, változó időtartammal, sajnos, nem mindig a megfelelő színvonalon.

Az idegenvezetői tanfolyamoknak részletes és hosszan taglalt tantárgya a művészettörténet (építészettörténet) és hazánk nevezetesebb műemlékei. A felkészítés alapos, de tudomásul kell vennünk – következményeivel együtt – a tény, hogy az érettségizett hallgatók többsége életében először itt foglalkozik ezzel a témakörrel. A megfelelően gondozott műemlékek számaránya emelkedésével az úti programok is bővíthetők, a látogatók ismeretszerzésének határfoka a – most még csak elvétve található – ismertető kiadványok közreadásával növelhető, a bemutatások színvonala fokozható, árnyaltabbá tehető.

A helyzet napjainkban. A műemlékek idegenforgalmi *hasznosításában*, szállás-, étkezési és szórakozóhelyként való igénybevételeben érdekelt lehet az utazási irodák némelyike, valamint idegenforgalmi hivatal, az országos hálózattal rendelkező és a tanácsi vendéglátó-vállalatok, az áfészek, a magántársulások – külföldi tőke bevonásával is. (Napjainkban számos utazási iroda és megyei idegenforgalmi hivatal is működött saját szállodát.)

Az említett GB-határozat a veszélyben levő kastélyok, középületek megmentésére irányul ugyan, az idegenforgalmi hasznosítás szempontjából azonban a műemlék épületek teljes körét figyelembe kell venni. Turizmus célját szolgálhatják a kastélyoknál szerényebb kúriák, parasztházak, sőt egész házsorok, prizmázak, pincék és pincesorok, agrár- és ipartörténeti (istállók, malmok) emlékek is. Alkalmasságukat bizonyító példák elvéve már akadnak: a fővárosban a Citadella, továbbá a büki, a nagyvárosnyi, a reineségi kastélyok, a szigetvári és a siklósi vár, a sárospataki Borostyán Szálló, a nemesvámosi csárda, a hajósi pincesor, Hollókő házsora, legújabbán Szántód-pusztá. De ezek együtt is elenyészően csekély hányadát teszik ki értékes, védett épületeinknek.

Világszerte élénkül a kereslet a termálvizeket kihasználó *gyógyüdülés* és a nagyvárosi ember csendes vidéki élet iránti nosztalgiaját kielégítő *falusi üdülés* iránt. E két, fejlődésben levő üdülési formának kitűnő bázisai lehetnének műemlék épületeink, ha a szakemberek időben felfigyelnek erre. Példaként említem a dél-balatoni körzet háttértelepüléseit, amelyek termálvizükkel, műemlék épületeikkel hasznos kiegészítői lehetnének a már elég jól kiépített balatoni üdülőkörzetnek, régi idegenforgalmi törekvést valósíthatnának meg a tartózkodási idő meghosszabbításával, ill. az idény széthúzásával.

Az elmondottakból kitűnik, hogy rendelkezünk feltáratlan tartalékokkal az idegenforgalmi megújulásra, a szolgáltatások változtatának szélesítésére. Az OMF az 1981-es GB-határozat irányelvei nyomán elkészítette és közrebocsátotta a listát a turisztikai célú hasznosításra alkalmas műemlék kastélyokról, külön sorolva fel a belföldi turizmus céljára megfelelőnek ítélt 12 kastélyt.

Az idegenforgalmi szervek várt jelentkezése, érdeklődése azonban elmaradt éppúgy, mint ahogy az érvényben levő műemlékgépjék objektumai iránt is évtizedes, érthetetlen közöny nyilvánul meg részükről. A speciális idegenforgalmi kínálat megvalósítására nemigen akad úttörő, eltekintve a fentebb felsorolt néhány – pedig eredményes! – kísérlettől. Ez az érdektelenség szembetűnő módon jelentkezik éppen abban az időszakban, amikor a szállodaépítés és a rekonstrukciók felvirágzását éljük, amikor külföldi tőkeérdekeltségek bevonására is mód nyílik.

Az elzárkózás okait tudakoltuk az utazási irodák, a vendéglátó-vállalatok, az idegenforgalmi hivatalok vezető beosztású szakembereitől. A vizsgálódás során kétféle, egymással ellentétes véleménnyel találkozunk: a többség elutasító, csak a kisebbség lát fantáziát a kezdeményezésben. Az elzárkózók fő kifogásai:

– a műemlékek helyreállításának sokkal nagyobb a költsége, mint egy új beruházásé lenne, a felújítás sokkal munka- és anyagigényesebb;

– egy kastélyszálló tartozékainak (park, uszodamedence, tenispálya, tekepálya, minigolf) megépítése is jelentős költségtöbblettel jár;

– e magas rekonstrukciós költségek sohasem térülnek meg;

– a vállalatok jelenleg a szállodaépítési és -rekonstrukciós program 15 éves hitel-visszatérítési terhét viselik;

– műemlék épületben levő szálloda vagy egyéb vendéglátóegység üzemeltetéséhez a jelenlegi adminisztrációs mód alkalmatlan, az előírások merevek, a fenntartás költségesebb.

Az elutasítók nagyra tartják a külföldi reklám költségeit is, amely nélkül ilyen új üzlet bevezetését elképzelhetetlennek tartják. Hivatkoztak a kereslet hiányára, az idegenforgalom megváltozott struktúrájára is: ma a közép- és kis keresetű külföldi turistaréteg látogatja Magyarországot.

Ami a fenti kifogásokat illeti, a GB-nek készített előterjesztés részletesen kimunkálta a javasolt funkciót, a helyreállítás költségeit, összehasonlítva hasonló rendeltetésű és férőhelyszámú beruházások költségeivel. A gazdasági eredmény 15 épület viszonylatában: 53% megtakarítás és 47% többletköltség.

A fenntartás és az üzemeltetés költsége függ a helyreállítás, a felszerelés korszerű voltától és az üzemeltetés előírások hajlékonyabb alkalmazásától. Semmi sem indokolja, hogy a járulékos és propagandaköltségek magasabbak legyenek, mint egy új beruházásnál. Végül: a már működő, a turistaforgalom áramkörébe már bekapcsolt létesítmények az ellenérvek élő cáfolatai.

Nem érthető az elzárkózás ma, amikor a kiszélesedett gazdasági lehetőségek új működési formákat hoznak felszínre, számításba jöhet a külföldi társulás, és az üdülősözetvezetek is egymás után alakulnak. Ezeknek az épületeknek az idegenforgalmi célú igénybevételevel egyben évszázados nemzeti kincseket is meg lehetne menteni a pusztulástól. A Honismereti Bizottság Tájékoztató és Műemlékvédelmi Albizottságának nem feladata a kérdés megoldása, de a helyzet reális vizsgálata, nyílt feltárása a birtokunkba jutott adatok alapján, a veszély jelzése, a hatékony intézkedés sürgetése már annál inkább!

Még tovább megyünk és néhány javaslattal kíséreljük meg segíteni az előbbre lépést.

Javaslatok

1. A műemlék épületek részletes felmérése idegenforgalmi, illetve vendéglátóipari szempontok szerint (megközelítés, földrajzi meghatározás, környezet, meglévő infrastruktúra, közösségi helyiségek száma, vendégszobák száma, komfort mértéke, park vagy kert nagysága, sportpálya-létesítésre alkalmas terület stb.) és ennek eljuttatása az érdekeltekhez.

2. Ilyen célú pályázatok meghirdetése. A pályázók érdeklétté tételére speciális preferálás kidolgozása, mivel nem szokványos szállodarekonstrukcióról van szó, hanem pótolhatatlan kulturális érték megvédéséről.

3. Fel kell hívni a Belkereskedelmi Minisztérium figyelmét a pusztuló értékek halaszthatatlan védelmére, a hasznosítás sürgősségére, az érdekeltekkel való közvetlen konzultálásra, nehogy az 1. pont szerinti felmérés papírkosárba jusson.

4. A gyógyüdülésre (kastélyban) és a falusi üdülésre (kúriákban és parasztházakban) való alkalmasság vizsgálata. A gyógyüdülés fogalma tágabban értelmezhető, mint a szanatóriumi komplex orvosi ellátás. (NSZK-beli példára időtöltésül elegendő a kevésbé eszköz- és munkaerőigényes gyógytorna, a kondicionáló torna, gyalogtúra, futás, egészen egyszerű talaj- és szertorna, a fürdőzés és légfürdőzés mellett. Ugyancsak NSZK-beli kastély a „do it yourself” módszerrel hirdet gyógyüdülést, gyógytornát hazai fürdőkórházaink ambuláns ellátásához hasonló kezelésekkel egészítve ki.)

E néhány gondolat közreadásával a nagyon időszerű szemléletváltást szeretnénk meggyorsítani, mert a kibontakozás útját sürgősen meg kell találni.

Gyergyószentmiklós, alszegi „Csengettyű” (Vákár Tibor grafikája)

Táj és építészet a Hollókői Tájvédelmi Körzetben

Kilátás a várból

Hazánk három nemzeti parkjában, 29 tájvédelmi körzetében mindössze 27 település fekszik. Nem véletlenül ilyen kevés. Az épített környezetben – Marx megfogalmazása szerint –, a „második természet”-ben napjainkra megfogyatkoztak a természetes elemek. Az idillikusnak mondható faluképen a második természet még az elsőből építkezett, úgy illeszkedett a nyers tájhoz, hogy annak szerves alkotóelemévé vált. A műemléki védettséget élvező öt jelentős faluképi együttesből négy védett területen, tájvédelmi körzetekben fekszik. Tihany után a Hollókői Tájvédelmi Körzet lett a második, amely védettségének kimondásában az épített környezet a természetessel egyenrangú értéket képviselt.

Táj és építészet, a természet és az ember alkotásai Hollókőn olyan egységet alkotnak, amelyben a természet elemei maradtak hangsúlyosak. Tájképét a Cserhát széles, lapos dombjai, a meredek peremű, kúp alakú vulkánmaradványok, a szelíd kanyargású völgyek, a kevert tölgyes lombdők uralják. A hollókőiak ősei megélhetést és védelmet keresve telepedtek meg ezen a tájon. Életmódjuknak és a természeti viszonyoknak megfelelően gazdálkodtak és építkeztek. Gazdálkodásuk és építkezésük átalakította a tájat, új elemekkel gazdagítva azt. Az erdők irtásain szántók, legelők alakultak ki, a napos domboldalakhoz szőlők simulnak és veteményesek. A völgyben kiépült az egyutcás falu, a Szár-hegy kopár sziklaszirtjére védelmet nyújtó várat emeltek. A természeti táj maradványaival a hagyományos népi gazdálkodás, az állattartás, növénytermesztés és a kertkultúra emlékei rakódtak össze.

A házak tája a völgybe került. A szalagtelkeken sorakozó, fésűs beépítésű házak keskeny oldalaikkal fordulnak az utcára. Természetes építőanyaguk, szerkezeteik, formai megoldásaik, színeik a táj tájképi elemeit gazdagítják. Miként a tájra rárajzolódott a palóc nagycsaládok életmódja, jogi, termelési és fogyasztási egysége, az építészet is ezt példázza a soros udvarok hosszú házaival, istállóival, kamráival, fészereivel.

¹A Szécsényben, 1983. május 20-án, a Nógrád megyei Tanács és az Országos Műemléki Felügyelőség által rendezett tanácsülésen elhangzott előadások rövidített szövege. (Szerk.)

Az életmód napjainkra elpusztult, de rekonstruálásra váró építészeti emlékei közösségek voltak, közhasznúak. A pajtáskertek pajtái, a sotoház (présház), a pálinkaház és a mosóházak a falu egykori szélein álltak. Szerkezeteikben és anyagukban a lakóházakhoz hasonlítottak.

A táj és a falu harmonikus egységét a tájalakító, gazdálkodó és építkező hollókői hadak, a nagycsaládok teremtették meg. Erkölcsei alapjuk a kölcsönös függés és a mértékletesség tiszteletben tartása és gyakorlása volt. Házukhoz hasonlóan, számukra a táj is közösségi tér volt. Tájhasználatuk sokszínű volt, helyet kapott benne a gyűjtögetés éppúgy, mint a vadászat, az állattartás, a földművelés és a kertészkedés. Száz esztendővel ezelőtt, mint Pintér Sándor tanulmányából ismerjük, egy palócra négyholdnyi föld jutott. Ebből egyet le kell vonnunk a legelőkre, községi terekre, utakra. A fentmaradt hátromból egy ugarnak maradt, kétholdnyi föld pedig, amint Pintér Sándor szomorúan megjegyzi, még a Nílus termékeny partján is kevés a megélhetéshez. Hát még itt, ahol a domboldalakra futó sovány termőföldet csak a lejtőre merőleges bakhatazással lehet megvédeni a suvadástól, a lemosódástól, ahol a legelőkön egyre nagyobb foltokban jelennek meg a sziklakibúváások, mutatva a talajeróziót. Kemény és szívós munkát követelt itt meg az anyaföld a gazdálkodóktól. Ezért az egymást jól kiegészítő növény- és állattársulásokat részesítették előnyben, mai divatos szóval: az ökológiai és ökonómiai gazdálkodást.

Kovács Gergelyné

Hollókő műemléki rehabilitációjának építészeti koncepciója

A népi műemlékek helyreállítása során szerzett évtizedes gyakorlat, valamint a történeti városok – városrészek rekonstrukciós terveinek tanúságai alapján 1968-ban a palóc Hollókőre¹ készítettük el hazánkban az első falusi műemléki együttes rehabilitációs tervét. Ennek során elsőként négy főbb kérdéscsoportot vizsgáltunk meg. Jelesül:

- a történeti értékek feltárásáról, a korábbi anyagok kiegészítéséről, továbbá
- az Ófalu valamennyi épületének műszaki felméréséről gondoskodtunk, illetve
- az alig 730 fős kisközségben a lakosság szociális helyzetét, igényeit és prognosztizálható távlati lehetőségeit, valamint
- a település korábbi tervektől eltérő és újonnan kialakítható szerepkörét.

A szőlőhegy parcellái

¹A tervet – dr. Vargha László műemléki topográfiai munkája és Gazda Anikó rendezési terve alapján dr. Komjáthy Attila munkatársi közreműködésével – a szerző készítette.

Az előkészítési anyag értékelése alapján határoztuk meg az 55 lakóházat magába foglaló védett terület határait. Egyrészt arra törekedtünk, hogy az orsós községközpont településszerkezeti sajátosságai megmaradjanak, gazdagodjanak. Másrészt hogy a térbeli mozgás során a vizuális élményt a két faluvég rossz, új házai ne zavarják. A régi lakók megtartása érdekében a védett házak korszerűsítésére vázlatterveket készítettünk, ugyanakkor az idegenforgalom érdekeit, valamint a falu közösségi életét szolgáló épületeket is kijelöltük. Utóbbinál azt is figyelembe vettük, hogy a helyiek számára a századelőn kialakult térbeli mozgást idézzük fel. Egy-két helyen bontást, több esetben a foghíjak beépítését javasoltuk.

A *nagycsaládok* több házas telkeiből Hollókőn is kevés maradt meg. Ezeket a funkciók megfelelő csoportosításával igyekeztünk megmenteni. Javasoltuk a morfológiai adottságok megőrzését, a belső utak felújítását, a közvilágítás korszerűsítését, a közműhálózat kiépítését. Kimutattuk, hogy a település, valamint a környező történeti, táji adottságok hagyományos kapcsolata – a falu, az ún. pusztaszőlő, a Gond-hegy és a Szár-hegyet koronázó kővár – csak az egységes védelemre vonatkozó javaslatunk elfogadása esetén őrizhető meg.

Mendele Ferenc

A vár helyreállítása

A helyreállításhoz szinte teljesen mondható régészeti feltárás birtokában kezdhettünk. A régészeti feltárásokat az Országos Műemléki Felügyelőség 1966-ban kezdte, és négy éven át folytatta. Az ásatások befejeztével tisztázhattuk a vár építéstörténetét.

A Hollókői vár (Kovács Gergely felvételei)

A belső tornyos, szabálytalan alaprajzú vár magja a szabályos ötszögű, négyszintes öregtorony, amely a XIII. században épülhetett, amit akkor csak palánk vehetett körül. A XIV. században az alsó várudvart övező, a tornyot legkönnyebben megközelíthető pontján védő vastag várfalat, az elfalazásban megmaradt farkasvermet és egyszerű kapuvédművet, az észak felé nyúló alsó falszorost, a felső vár két szintjét építették meg. Az alsó udvar és felső vár közti nagy szintkülönbséget felfeljáróval hidalhatták át.

Milyen lehetett ekkor a felső vár? Bejárati szintjét nagyméretű, faragott kövekkel keretezett kapuján közelíthették meg. Az előtérből két hatalmas pince – fagerendás földemmel – nyílt, amelynek szellőzői a felső – ekkor még osztatlan – udvarocskába vezettek. Ide gótikus ajtón, sziklába vájt lépcsőn át jutottak. A pincék fölé keletre lakószárny, délnyugatra külön ciszternás helyiséggel konyha épült. A ciszternát, akárcsak az alsó udvar nagy ciszternáját, sziklába vésték és mívesen faragott

kváderkövekkel bélelték. A kút kávéja nagyméretű faragott kövekből állott, vizét a torony déli oldalánál elhelyezett vízgyűjtő adta, köcsatornán keresztül. A kétszintes felső várat pártázatos várfallal koronázták. A XV. században megerősítették, bővítették bejáratí farkasvermes kapuzatát és falszorosát.

A tornyot, a palotaszárny falait belülről köpenyezték, a felső várat két szinttel megemelték; a tornya egy szinttel bővült. A fafödémek egy részét boltozatokra cserélték. Felső kisudvarát is ekkor osztották ketté.

A torony XIII. századi bejáratát a körbeépítése miatt nem tudtuk valószínűsíteni. A XV. században a kis ciszternás helyiség feletti szintről lépcsőn, konzolokon nyugvó körüljárón át lehetett bejutni, a toronyon belül a fafödémeket falépcsők kötötték össze.

Az alsó udvar gazdasági helyiségei a XVI. és XVII. században épültek. A XVIII. század elejére a vár igen romos volt, felrobbantását császári parancsra sem tartották szükségesnek. Ez az oka, hogy a helyreállításához szükséges főbb paramétereket megtalálhattuk. Mi is a célja a jelenleg is folyó helyreállításnak? Célirányos hasznosítás – összhangban a védett településsel; az összes építési szakaszt értelmező és megtartó bemutatást; a teljes műszaki biztonságot. Ezt a három fő célkitűzést nem választottuk el. Az elsőért a 10. évfordulóját ünneplő bizottság is sokat tett. Bizonyíték rá, hogy a falu, a vár, a környezet mind védelemmel élve. Hasznosításra a következő rövid programunk van: a helyreállított helyiségek kiállítóteremként, a torony kilátóként szolgál. Mivel nem lehet célunk a teljes helyreállítás, meg kellett találnunk azt a megoldást, amivel mind az alsó, mind a felső vár minden szintjét műszakilag biztosítjuk, ugyanakkor a lehető legjobb megközelítést adjuk a várnak. A helyreállított vármotot a látogatók az eredeti útvonalon járhatják végig, kapujai zárhatók, a farkasvermek gerendaszerkezettel fedettek, lépcsői fából, kőből, betonból rekonstruáltak lesznek. A falazatok, boltozatok kiegészítése kőből, a nyílások kökereteinek kiegészítése műköből készül. Burkolatként téglát, követ, fát, a szabadon maradó járófelületeknél magas olvadáspontú, közúzelékos aszfaltot terveztünk, ezzel a vízszigetelést, vízelvezetést is együttesen megoldva. Eddig elkészült a bejáratí falszoros, az alsó falszoros, felső falszoros falkonzerválása, a felső vár pincéinek, az alsó és felső ciszternának a rekonstrukciója, a kisudvar vasbeton födeme, a palotaszárny két szintjének megerősítése.

Dr. Komjáthyne Kremnicsán Ilona

Hollókó helye a világ műemlékvédelmében

Népi műemlékek védelméről egyelőre csak Európában beszélhetünk. Kontinensünk országainak túlnyomó többségében a népi műemlékek védelmének lehetőségét szinte kizárólagosan a szabadtéri néprajzi múzeumokra szűkítik le. Az in situ védelem legfeljebb egy-egy szép objektumra, leginkább népies templomokra terjed ki, általánosnak egyáltalán nem tekinthető. Teljes falvak, falurészeket védelméről hallgatnak a publikációk és a beszámolók.

Hogy azért Nyugat-Európa néhány országában még helyenként lehet hagyományos értelemben vett falvakról beszélni, az részben a szerencsének, részben spontán helyi kezdeményezéseknek, részben az idegenforgalmi érdekek okos, szintén helyi felismerésének köszönhető. Svaneke, a kis dán halászfalu 1975-ben Európa-díjat kapott hagyományos faluképeinek megőrzéséért, pedig a hivatalos műemlékvédelemről alig kaptak segítséget falujuk védelméhez, saját erejükből, az idegenforgalmi érdekek is megcélözva, védik a műemléki együttest. Valami hasonlót magam is tapasztaltam egy másik halászfaluban, a hollandiai Markenben. A Zuidersee egykori szigetén megbújó falu képe éppúgy a hagyományokat őrzi, mint a ma is élő népviselet. Mindez azonban a műemlékvédelem nemzeti és nemzetközi szervezetén kívül folyik. Ezek az országok az ICOMOS népi építészet védelmi tevékenységében részt sem vesznek. Szerencse, hogy ennek ellenére Svaneke, Marken és a többi hasonló falu egyelőre elkerülte a nagyobb átépítést.

Szervezett módon három országban folyik a hagyományos falvak védelme: Csehszlovákiában, Bulgáriában és Magyarországon. Északi szomszédaink több falut védetté nyilvánítottak, főleg Szlovákiában. A tényleges védelem azonban elmarad a miénktől. Leginkább számontartott együttesük Verolinec, ez a gyönyörű fátrai falu. Kilenc év alatt alig történt valami a faluban, hacsak az nem, hogy a házak állapota romlott. Čičmany, egy másik szlovák falu nagyobb munkálatok színhelye. Ennek értékét lerontja azonban a hitelesség semmibevétele. Bulgária a népi műemlékek védelmében élenjáró, kezdeményező szerepet visz. Nem véletlen, hogy itt székel az ICOMOS ez irányú szakbizottsága is. Hagyományos falvaik közül Koprivstica a leghíresebb, itt a legnagyobb az idegenforgalom; azonban a falukép már nem egységes, éppen ezért Zserovna és Bozsenci fontosabb, jobb példák. Zserovnában, a ritkás növényzettel borított hegyek között lapuló szép faluban bolgár barátaink hatalmas munkát végeztek. 1975-ben lényegében befejeződött a falu felújítása. Néhány házban közintézményeket rendeztek be, több múzeumot, vendéglőt, múzeum-szerű kisipari műhelyt; a nagyobb, gazdagabb házak a mi tájházaink szerint működnek. Ami azonban le-

rontja Zserovna értékét az az, hogy a hitelességre való törekvés a bolgároknak sem erős oldaluk, a házak között több a rekonstrukció, az eredetiség sokszor vitatható. A falu azonban falu maradt, valóságos földművelőkkel, jelentős állatállománnyal. Bozsenci más jellegű. Ez dús, zöld környezetbe, erdős hegyek közé, dőlőgerincekbe ágyazott, gyönyörű falu. Jelentős ipari város közelében fekszik, s az ipar teljesen elszívta a falu lakosságát. A bolgár műemlékvédők nagy érdeme, hogy Bozsenci nem lett Gyűrűfű; mielőtt ez bekövetkezett volna, a gazdátlan házakat olcsón megvették, viszonylag egyszerű eszközökkel helyreállították, és ingyenes, tartós használatra vezető értelmiségieknek, állami díjasoknak, íróknak, művészeknek adták át, akik aztán mind a karbantartásról, mind a későbbi komfortosításról gondoskodtak. Az eredményes módszer egyben a hátrányt is magában rejt: az elragadó falu nem falu többé, hanem kellemes, szép, exkluzív üdülőhely, alkotótelep.

Mindezekhez nem mértem hozzá Hollókőt, a műemlékileg védett magyar falvak közül azt, ahol eddig a legtöbbre jutottunk, mert az bizonyos, hogy a magyar viszonyok között a Svaneke típusú spontán védelem fel sem merülhet. Nem az én feladatomban az összehasonlítás: Hollókő-e az első, a bolgár falvak vagy a nyugati halászfalvak? Egy azonban biztos: Hollókőhöz hasonló, megóvott, megújított, jelen formájában is hiteles, hagyományos falu nagyon-nagyon kevés akad.

Dr. Román András

Mit képvisel Hollókő a magyar népi építkezésben?

Még a múlt század utolsó évtizedeiben is az ország igen nagy területén a kémény nélküli házak voltak többségben, s így érthető, hogy a tűzvész gyakran pusztított, nem ritkán megsemmisítve a falu épületeinek nagyobb részét. A szalmával, zsuppal és náddal fedett épületek egy kis szikrától is könnyen meggyulladtak. Márpedig a lakóházak többségét még 1910-ben is ezekkel az anyagokkal fedték, még a városokat is beleértve, csupán 23%-ot tett ki a cseréppel, palával, bádoggal borított tetejű épület. Hollókőn is sűrűn pusztítottak tüzek, s közülük az 1909-esnek a falu nagy része áldozatul esett. Így lényegében azt mondhatjuk, hogy Hollókő hagyományos épületállománya döntően 1909–10-ben készült. Ez a kor pedig a falusi építkezés átalakulásának egyik jellegzetes szakaszába esik. Hollókőn 1910-ben már nincs egyetlen faház sem; a 99 lakóépületből már csak 21-t fedtek zsuppal, s feltehetően már valamennyi kéménnyel ellátott. Múlt századi adatok, leírások viszont arról szólnak, hogy ebben a körzetben korábban a faépítkezés és a zsuptető uralkodott, s a szobában nagyméretű kemencék helyezkedtek el, melyeket ebből a helyiségből fűtöttek, s a szája fölé boruló hengeres vagy szögletes kürtő csupán a padlásra vezette fel a füstöt és a szikrát.

Hollókő műemlékei ma nem erről a régi állapotról tanúskodnak, hisz az új házakat 1910-ben már újításokkal építették, de ezek szervesen összefonódtak a hagyományos elemekkel. Így kialakítottak egy olyan új stílust, ami a tervező építésznek mindmáig nem sikerült: az adott körülményeknek megfelelően, korszerűen építkeztek, de a táji hagyományoktól nem szakadtak el. Hollókő nem képviseli a régi palóc építkezést, de kifejezi a századforduló új stílusát. Zenei hasonlattal: nem a régi stílusú, hanem az új stílusú népdal megfelelője. Tagadhatnánk-e ennek értékeit és esztétikus voltát?

Hollókőn eltűnt a régi építőanyag, a korábbi tetőburkolat, teljesen megváltozott a tetőszerkezet. Ezzel szemben lényegében megmaradt az alaprajz, a ház egysoros jellege és a tetőforma. A régi és új harmonikus összeolvadása a homlokzat és oromzat kiképzésében figyelhető meg legjobban. Megtartották a palóc földre jellemző füstlyukas, vízvetős tetőt, annak ellenére, hogy ennek indoka, a füstös padlástér már megszűnt. Feltehetően már az oromtornác kialakulása előtt, a kőnek az építkezésbe való bevonulásakor – bizonyára a 19. század folyamán –, a lejtős terep kiegyenlítésének okából, létrejönnek az út egyik oldalán az utcafronti pincék, amelyek fölé építik a házat és később az oromtornácot is. Ahol ez utóbbi nincs meg, ott valószínű, hogy az alépitmény túlélt a tűzveszket. Az oromtornácok építése igen szellemes módon leegyszerűsítette a tetőszerkezet készítését, ugyanakkor fokozta az épület külső képi harmóniáját és szépségét. Az a körülmény, hogy a kényszerűség következtében a falu lényegében egyidőben épült fel, megvalósította az egységességet, a harmóniát, amely azonban mégsem volt monoton, mert külső megjelenésében minden ház kis részletekben különböző volt a másiktól, csak az összebenyomás sugallta az egységes jellegét. Ez egy nagyon lényeges dolgot bizonyít: nevezetesen azt, hogy a falu összetartozás-tudata ekkor még erős volt, mindenki igyekezett beleilleszkedni a köziglés szabta keretekbe, amelynek döntő meghatározója a hagyományok-

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Néprajzi Múzeum, az MTA Nyelvtudományi Intézete, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, az MTA Néprajzi Kutatócsoport, a Magyar Néprajzi Társaság, a Hazafias Népfőnt, a KISZ KB, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége, a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége támogatásával, a megyei tanácsok és múzeumi szervezetek közreműködésével meghirdeti az

1984. évi XXXII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatot

Pályázni lehet:

- I. Néprajzi és nyelvjárási pályamunkákkal
- II. Néprajzi, nyelvjárási adat- és forrásgyűjtéssel
- III. Néprajzi tárgyú fénykép- és diasorozatokkal

A pályázat feltétele, hogy a pályamunkák a paraszti élet saját tapasztalatán, helyszíni gyűjtésen, illetve történeti, levéltári kutatáson alapuljanak és *eredeti ismeretanyagot tartalmazzanak*. A pályázatra csak olyan munka adható be, amely nyomtatásban nem jelent meg, illetőleg kiadás alatt még nem áll és más pályázaton nem vett részt.

Feldolgozásra ajánlott

NÉPRAJZI TÉMAKÖRÖK

1. A család vizsgálata (rokonsági viszonyok, családi termelés, üzemszervezet, jövedelem, családtípus stb.), egy parasztcsalád életkörülményeinek alakulása 1945 után, önéletrajzok, családi naplók, számadáskönyvek gyűjtése, illetve feldolgozása.
2. A nők helyzetének megváltozása a falusi társadalomban (szerepük a családban, a munkában, a közéletben a felszabadulás előtt és napjainkban).
3. A paraszti tárgykultúra vizsgálata: munkaeszközök (a gazdálkodás, a hagyományos közlekedés stb. eszközei) fogyasztási javak (szobabelsők, hagyományos bútorendekezés, konyhák, kamrák berendezése, a viselet stb.) kutatása. Tárgyfelkutató lapok kitöltése, az eszközkészlet felmérése a múltban és a jelenben, mai tárgyleltár készítése.
4. A paraszti kézművesség, a falusi kisiparok (múltjuk és fennmaradásuk 1945 után).
5. Telekrendezés (parasztporták, tanyák és telkek elhelyezkedése egy településen, porták belső rendje, felmérések, alaprajzok). Présházak, pincék.
6. A lakosság vándorlásának vizsgálata a múltban (summasság, kivándorlás, kitelepítés stb.) és a jelenben (urbanizáció, ingázás). Paraszti életkörülmények között élő, ipari munkával foglalkozó családok életmódja (újjonnan telepített üzem, gyár környékén, Budapest és nagyvárosok külső negyedeiben stb.).
7. Egy falu hagyományos táplálkozásának bemutatása a legújabb fejlődés jelzésével.
8. Mai falusi és kisvárosi ünnepek.
9. A gyermekélet, a gyermekfolklor vizsgálata.
10. Paraszti kertek népi növényismerete, etnobotanikai vizsgálatok.
11. Egy falu hiedelmeinek, szokásainak teljességre törő leírása.
12. Egy énekes teljes dalrepertoárjának bemutatása (közös éneklés, daltanulási alkalmak egy mai faluban).
13. Szabadon választott néprajzi témák.

NYELVJÁRÁSI TÉMAKÖRÖK

1. Nyelvjárási szókinccs, tájszavak, szólások, közmondások.
2. Személynevek (ragadványnevek, keresztnévek, becenevek).
3. Állatnevek, állatszólítók (űző, terelő, hívó szavak).
4. Növénynevek (népi elnevezések és ezek eredetét magyarázó történetek).
5. Földrajzi nevek és eredetmagyarázó történetek.

RENDKÍVÜLI PÁLYATÉTEL: KARÁCSONY, 1983

Pályázni Bihari Anna–Pócs Éva: Kérdőív karácsonyi szokások vizsgálatához című kérdőívének feldolgozásával lehet, amely a Néprajzi Múzeumtól igényelhető.

Tudnivalók:

a) A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet, aki néprajzi és nyelvjáráskutatással hivatásszerűen nem foglalkozik. Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, illetve több pályázó vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet. A pályázatnak *felnőtt- és ifjúsági tagozata* van.

b) A pályázatot két kategóriában hirdetjük meg:

I: *Pályamunkák* készítése bármely felsorolt, ajánlott témakörben. E kategória keretében terjedelmesebb anyaggyűjtés alapján álló feldolgozásokat kell készíteni.

II: *Adat- és forrásgyűjtés*. E kategóriában szóbeli és írásos források (levelek, gazdasági lapok, jegyzőkönyvek, önéletrajzok stb.) lejegyzését, beküldését várjuk. Különösen magnetofoninterjúk készítésére kívánjuk a hangsúlyt helyezni. Pályázni magnetofonfelvételekkel lehet. A szalagra rögzített anyagot le kell jegyezni, s a felvétellel együtt kell beküldeni. A szalagok értékét a díjazott pályamunkák esetében a díjakon felül visszatérítjük. Interjúk bármely ajánlott témakörben készíthetők.

Azt, hogy az egyes beküldött pályamunkák melyik kategóriába kerülnek, a bíráló bizottság dönti el.

c) A pályamunkát két, azonos tartalmú és kiállítású (azonos fotókkal, fonetikai bejegyzésekkel stb. készült), lehetőleg gépelt példányban kell beküldeni a gyűjtőhely szerint illetékes megyei múzeumigazgatóság címére. *Nemzetiségi témájú pályamunkákat három példányban* kell beadni.

d) Az adatgyűjtő kategórián belül az archiv dokumentumokat, magnetofonfelvételeket, paraszt-önéletrajzokat elegendő egy példányban közvetlenül a Néprajzi Múzeumba küldeni.

e) A pályázók a pályázatot meghirdető intézményektől írásbeli, illetve szóbeli szakmai segítséget kérhetnek. A pályamunkák elkészítéséhez, az adat- és forrásgyűjtéshez kívánatos *gyűjtési útmutatókat, kérdőíveket* felhasználni. A pályázók a következő témák kapcsán igényelhetnek a Néprajzi Múzeumtól gyűjtési útmutatókat, kérdőíveket: falutörténet a szájhagyomány és más helyi források alapján, ünnepek és szokások, családtörténet, gazdaság, az Amerikába irányuló kivándorlás, kisipar, mesterség, rokonság és rokonsági terminológia, a paraszti önéletrajz írása, az urbanizáció, szobabelsők, épületfalak, kerítések és kapuk, tanyai telekrendezés, csűrök, kertészeti építmények, csőszkunyhók, szakrális emlékek, préházak és pincék, kutak, konyha, kertkultúra, szőlőművelés, lakodalmi szokások, búcsú. A nyelvjárási, névtani témájú pályamunkákhoz és tájszavak, szólások, közmondások gyűjtéséhez útmutatót vagy a Néprajzi Múzeumtól, vagy az MTA Nyelvtudományi Intézetétől (Budapest, Pf.: 107. 1364) lehet igényelni.

f) Nem lehet a pályázaton doktori értekezésekkel, továbbá olyan kéziratokkal részt venni, amelyek elkészítését hivatalos munkaterv írja elő.

g) Felhívjuk pályázóink szíves figyelmét arra, hogy *a beadott kéziratokat nem küldjük vissza*. Minden pályamunka a Néprajzi Múzeum Adattárának kéziratgyűjteményébe kerül, és a kutatás rendelkezésére áll.

A kéziratok benyújtási határideje:

A megyei múzeumigazgatóságoknak: az általuk meghatározott határidőig. A Néprajzi Múzeumnak: *1984. szeptember 30.*, a Karácsony, 1983 pályatételre a kéziratokat *1984. augusztus 1-ig* kell benyújtani.

A határidőig be nem nyújtott pályamunkák az országos döntőn nem vehetnek részt. *A pályamunkán fel kell tüntetni a szerző nevét, pontos címét és foglalkozását*. Ennek hiányában a pályamunka szintén nem vehet részt az országos döntőn.

A pályázat keretében önállóan **FOTÓPÁLYÁZAT** is meghirdetésre kerül.

Pályázni adatolt archiv képek gyűjtésével, fotó- és diasorozatok készítésével lehet.

1. Néprajzi tárgyú *archív fényképek*, családi *fényképalbumok* gyűjtése és a rájuk vonatkozó adatok rögzítése.

2. *Fényképek, fotósorozatok* és

3. *Diafelvételek* készítése az ajánlott néprajzi témakörök bármelyikében. Alapvető követelmény továbbá a felvételekkel kapcsolatos adatok és a felvételek tárgyát jelentő tények részletes leírása. A pályázatra a képek nem illusztratív céllal, hanem önálló, vizuális egységekként kell hogy készüljenek.

Tudnivalók:

a) A fotópályázatra benyújtandó munkákat közvetlenül a Néprajzi Múzeumba kell küldeni.

b) Fényképek esetében képenként a következőket kell beadni: a felvétel *negatívja*, képenként *1 db 6x9-es* és *1 db 9x12-es pozitív kép*.

c) a diákat kerettel vagy anélkül is be lehet nyújtani.

d) A díjazáson felül a nyersanyag értékét megtérítjük. A szerzők a benyújtott munkák szerzői jogát továbbra is élvezik.

e) A pályázni szándékozók számára néprajzi jellegű felvételek készítéséhez egy bővebb tájékoztatót, *útmutatót* is készítünk.

f) Beküldési határidő: *1984. szeptember 1.*

Veszprém város utcái, lépcsői, terei, Élet a pusztán, DR. BERECKZI IMRE, Déványa: Déványai tájzavak és népdalok, Emlékeim Szűcs Sándorról, CSETE BALÁZS HONISMERETI SZAKKÖR, Jásziskér: Legénykorom története, bandázás, Állatnevek gyűjtése, FÁBIÁN MARGIT, Érd: László Márton 1919-ben írt halottas könyve és halottas könyvének gépelt másolata, FARAGÓ JÁNOSNÉ, Jászárokszállás: Jászárokszállás népi táplálkozása, JELI JÓZSEF, Pécs: Régi pásztorok társadalmi helyzetéről, Vas megyei zsellérek (vendek) sorsáról, Lakásavatás, lakásszentelés, Ballagás, Anyáknap-i köszöntés, Pilisszentkereszt szlovák faluról, KOVÁCS KÁROLY, Poroszló: A paraszti kisipar néprajzi vizsgálata Poroszlón, KOVÁCS KÁROLYNÉ, Albertirsa: Mesélnék az évszázadok Albertin, KOVÁCS SÁNDOR, Pécs: Egy ház lakóinak élete Drávapalkonyán 1940. évben, MARTON PÁLNÉ, Verseg: Mesék világa a falusi téli esteken, Szólásmondás gyűjtése, SEBESTYÉN ÁDÁM-RÓNAI BÉLA, Kakasd: Bukovinai székely népmesék V., SZABÓ ÁRPÁD, Szeged: Életem története, SZABÓ DÉNES, Csögle: Feljegyzések a csögleiek beszédéről, CS. SZABÓ ISTVÁN, Békéscsaba: Három sárréti falu temetőinek néprajzi vizsgálata I., A hagyományos és korszerű világkép egymás mellett élése, SZABÓ JENŐNÉ, Padragút: Padragút személynevei és ragadványnevei, SZIGETI GYÖRGY, Bp.: Hagyományos népszokások Apátfalván II–III., TÓTH JÓZSEF, Szombathely: Nyolc évtized sodrában, TÓTH MIHÁLY, Bag: Köszöntések és megszólítások, Gödöllő város és Gödöllő járás utcaneveinek névtani vizsgálata, Szólások és közmondások a Galgamentéről, JELIGÉS: Halálal kapcsolatos szokások és hiedelmek egy, a Bákó megyei faluban.

Felemelt III. díj: C. TÓTH JÁNOSNÉ, Nyiregyháza: Népi embergyógyítás Polgáron.

III. díj: DR. ÁBRAHÁM IMRE, Pannonhalma: Tájékozódás a Pándzsa völgyére települt négy falu földrajzi neveinek világában, BALOGH LÁSZLÓ, Rohod: A vásárosnaményi Honismereti Diák- és Felnőtt Tábor, Olcsva földrajzi nevei, BÁRDOS ISTVÁNNÉ, Ózd: A kender feldolgozása és a vészon díszítőművészete, BÉRES IMRE, Trebisov: Régi népszokások Dobóruszán, DOBOSSY LÁSZLÓ, Ózd: Mondák, legendák és hiedelmek az Ózd környéki várakról, GÁL GYULA, Szilvásvárad: Néprajzi adalékok, HAGYMÁSI SÁNDOR, Mezőtúr: Családi előnevek és ragadványnevek Turkevén, HIDVEGI LAJOS, Cegléd: Üllei Mészáros György (1820–1910) ceglédi szücsmester kéziratos énekeskönyve I–II. kötet, KAPOSI JÓZSEF, Somogyuszil: Nak község népszokásai és azok frazeológiai vizsgálata, DR. KISARI SÁNDORNÉ PAPP KOVÁCS MAGDA, Székesfehérvár: Csór község temetőinek története és sírjele, Régi halottas szokások, KISS JÓZSEF, Pécs: A paraszti gazdálkodás és szemlélet változásai a XIX. század második felétől az 1960-as évekig, Falucsúfolók Baranya megyében, KOPPÁNYI ISTVÁN, Városlőd: A naptári év szokásai (gyermekfolklor) Városlődön, Népviselő Városlődön, ZIVKO MANDIC, Bp.: Obiteliski nadimej bosnjackih Hrovata u Madzarskoj, MARUZZS JÁNOS, Mátraderecske: Summás hagyományok és emlékek gyűjtése Mátraderecskéről, Határ- és dülőnevek, MATUSEK LÁSZLÓ, Pécs: Ata földrajzi nevei, A fehérműk bosnyák népi himnuszfajta, MOHÁCSI LÁSZLÓNÉ, Tiszhasas: Tiszhasas népi táplálkozása, PÁNCZÉL JÓZSEFNÉ, Csanádpalota: Életmódváltozás, PINTÉR PÁLNÉ, Tihany: Egy tihanyi parasztesz család szálastakarmány-begyűjtése, tárolása, Régi falusi babonák és hiedelmek Tihanyban, Ön-életrajzok, Egy szegény tizedes aratócsalád munkái, kötelesei, Állatnevek, állatszólítók, üző-, terelő és hívószavak, SOMFAINÉ PADOS MÁRIA, Pápa: Képfestők Pápan, DR. SOMI IMRÉNÉ, Szeged: Tálások a Mónus családban, SZELE MÁRIA, Szombathely: Az utolsó takácsmester Vas megyében, VÖÖ IMRE, Szigetszentmiklós: Kerítések, kapuk és kutak készítése Szigetszentmiklóson 1860–1960., ZELENÁK ISTVÁN, Tokaj: Tokaji zsidó emlékek, Adatok Tokaj iparának és kereskedelmének történetéhez.

IFJÚSÁGI TAGOZAT

I. díj: GULÁCSI ZSUZSANNA, Pécs, Nagy Lajos Gimnázium: A moldvai csángó magyarok viseletének változása.

II. díj: CSORBA TIBOR, Szeged: A falusi kovácsmester, FEHÉR ANNA-NAGY ANIKÓ, Eger, Gárdonyi G. Gimnázium: A dinnyetermesztés múltja, jelene Kálban, HONISMERETI SZAKKÖR, Kőtelek, Általános Iskola: Kőteleki ragadványnevek, JÁNOSI ERIKA, Szolnok, Vásárhelyi P. Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskola, A földművelés munkamenete és kifejezésanyaga Zagyvarékáson, KENYERES ATTILA-LACZKOVICS JUDIT, Győr, Hild József Építőipari Szakközépiskola: Adalékok a Kisalföld népi építészetéhez, SZÉP KATALIN, Magyarszerdahely, Landler J. Gimnázium, Nagykanizsa: Magyarszerdahely személynevei.

III. díj: CSORBA TIBOR-FODOR FERENC, Szeged: Az olajsutulás, FEJES KATALIN, Eger, Szilágyi E. Gimnázium: Ünnepi szokások, ünnepi táplálkozás Bodonyban, HERTRICH ÁGNES, Pécs, Leówey K. Gimnázium: Temetkezési szokások, JANOVICS ÉVA, Izsák: Népi nevelési hagyományok Izsákon, KISS JULIANNA, Kisújszállás, Móricz Zs. Gimnázium: Lakodalmi szokások lakóhelyem Kisújszálláson, ERDEI FERENC HONISMERETI SZAKKÖR, Makó, Kun Béla Általános Iskola: Négy kismesterség Makón, „MICI-MACKÓ” SZAKKÖR, Makó, Kun Béla Általános Iskola: Makói ragadványnevek, Ópusztaszer, rajzok, PILCZINGER ANNA-PILCZINGER ERIKA, Tarján, Petőfi S. Művelődési Ház Honismereti Szakkör: Dédszüleink, nagyszüleink étkezési szokásai, SZARVAS ERZSÉBET ERIKA, Csongrád, Batsányi J. Gimnázium és Szakközépiskola: Népi életmód Bokrosón.

AZ 1983. ÉVI ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŰJTŐPÁLYÁZAT EREDMÉNYJEGYZÉKE

A XXXI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra 326 pályamunka érkezett be, ebből 192 elnyert, 134 pedig ifjúsági volt. Az elmúlt évihez képest (276) némi növekedést tapasztalhatunk, amely az 1983. évi diáknap rendezvényeknek köszönhető. A pályamunkák összterjedelme meghaladja a 17 200 oldalt. Ugyancsak tekintélyes a pályamunkákhoz csatolt különböző mellékletek mennyisége is, így pl. összesen 3258 fényképet kaptunk. Részben erre alapozva az 1984. évi pályázaton belül önálló néprajzi fotópályázatot hirdetünk meg. Kérdőív-választ mindössze hatot kaptunk. A kérdőíves gyűjtésre a következő években fokozott hangsúlyt kívánunk helyezni. Ennek első lépéseként *Karácsony 1983* címmel az 1984. évi pályázaton belül külön kérdőíves pályatételt hirdetünk meg.

Az Országos Bíráló Bizottság *Kodolányi János*, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke vezetésével 1983. november 29-én ült össze és döntött a díjakról. A felnőttkategóriában 3 kiemelt I. díjat, 9 I. díjat, 6 felemelt II. díjat, 20 II. díjat, 1 felemelt III. díjat, 23 III. díjat állapítottak meg. Az ifjúsági kategóriában 1 I. díjat, 6 II. díjat és 9 III. díjat osztottunk ki. Három kérdőív-válasz került díjazásra. Összesen tehát 80 magasabb fokú díjazott pályamunkát vettek számba, emellett 54 pénzzutalmat és 82 könyvjutalmat ítéltek meg a zsűri. Mindez azt jelenti, hogy a beküldött pályamunkák csaknem kétharmada részesült jutalomban. Ez a korábbi évekhez képest örömdetes javuló irányzatot jelez. Emelkedett a pályamunkák színvonala az ifjúsági tagozaton belül is, bár még messze áll a kielégítő szintenálól.

Némileg változott a pályamunkák tematikai megoszlása. Legtöbbször a szokások és a hiedelem témakörre írtak érdeklődtek (20,2%). A nyelvjárási pályamunkák aránya: 17,8%. Bár a tavalyihoz képest ez némi emelkedést mutat, a nyelvészet még így is csak a második legkedveltebb témának mutatkozott. Igen nagy a mesterség, háziipar és kereskedelem (11%), a népi társadalom, életmód (8,3%) feldolgozásának aránya. További kedvelt témák voltak: gazdálkodás, foglalkozások (6,7%), életrajz (6,7%), népköltészet (6,7%), település, építkezés (4,3%), népi táplálkozás (3,4%) és falutörténet (3%). A többi téma feldolgozásának aránya 3% alatt volt. Figyelemre méltó tény, hogy a pályamunkák évek óta mutatják a szerzők erőteljes társadalmi érdeklődését, hiszen tartósan jelentős a népi társadalom, az életrajz, az életmód, a falutörténet vizsgálatának aránya.

A pályamunkák földrajzi megoszlásán belül nincs lényeges különbség a korábbi évekhez képest. A diáknap pályamunkákat nem számítva, ismét nem kaptunk kéziratot Zala megyéből. Jelenlegi határainkon túlról 10 pályamunka érkezett. 1983-ban a nemzetiségi lakosságú falvakból 29 (8%) kézirat készült.

Eredményjegyzékünkben felsoroltuk mindazokat a pályázókat, akik országos díjat érdemeltek, akkor is, ha pénzübeli díjkiegészítésben nem részesültek, mivel az országos díjnak megfelelő összeget már megyei szinten megkapták. Nem soroljuk fel azokat, akik pénz- és könyvjutalmat nyertek. Ifjúsági pályázóink esetében feltüntettük iskolájukat.

Pályázóinknak ismételen köszönjük áldozatos munkájukat, s hasonló, sikeres munkát kívánunk a jövőben is.

Fejős Zoltán

FELNŐTT-TAGOZAT

Kiemelt I. díj: HENTZ LAJOS, Mezőberény: Jegyzetek Mezőberény néprajzához. SISKA JÓZSEF, Szirmabesnyő: A Bodrogköz népi textilművészete. VARGA TIBOR—DEMÉNY GÁBOR, Győr: A tovább élő barokk homlokzatképzés a szigetközi lakóházakon, Parasztporták a Szigetközben.

I. díj: CSETÉNYI MIHÁLYNÉ—CSETÉNYI MIHÁLY, Csépa: Kézimunkázás szokásai, Csépa névhasználat, ENYEDI ANTALNÉ, Öcsöd: Öcsöd földrajzi nevei és népművészeti tárgyak Öcsödon, DR. KISIDA ERZSÉBET, Bp., Mezőgazdálkodás és népi táplálkozás, LÖRINCZ IMRE, Majos: Életem. III. rész (1956–1983), MEKIS ÁDÁM, Békéscsaba: A békéscsabai evangélikus gyülekezet életmódja a XVIII. század első felében az első anyakönyv alapján 1722–1752, NAGY ZOLTÁN, Salgótarján: Palóc mesék és mondák I–VII., DR. SÁNDOR MIHÁLYNÉ, Szentendre: Berettyóújfalu vidékének nyelvjárása, Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal, TAMÁS KÁROLYNÉ KISTÓTH VILMA, Szentgál: Kisgyermekkor és gyermeknevelés Szentgálon, VIKTOR GYULA, Rudabánya: Jeles napok Rudabányán.

Felemelt II. díj: KOVÁCS ANTAL, Mosonmagyaróvár: népi növénynevek a Felső-Szigetköz falvaiban, KOVÁCS IMRE, Debrecen: Környék, falu, család, PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ, Székesfehérvár: Pázmánd népi himzvései, Pázmándi menyecskekendők, RÁCZ SÁNDOR, Makó: A Magyarcsanád-bökényi nevek világa, Párvalásztás, lakodalmok, házasság Földeákon, Lakodalmok szülőfalumban, Rakonczi József vőfély, SÓFALVINÉ TAMÁS MÁRTA, Szentgál: A szentgáli kanászok, SZABÓ JÓZSEF, Bük: Hiedelmek, hagyományok és népszokások a Répce vidékén.

II. díj: AVAS KÁLMÁNNÉ, Pankasz: Az őrsgyi parasztság élete, termelési eszközei a XIX. században és a jelenben, Az őrsgéből Amerikába kivándorolt magyarok élete, története, BÁN FERENC, Veszprém:

ORSZÁGOS DÍJAZÁS

A néprajzi, nyelvjárási pályamunkák, adat- és forrásgyűjtések (kivételet a Karácsony 1983 pályatétel) díjazása kétlépcsős rendszerben történik, oly módon, hogy az országos pályadíjak a megyei díjak kiegészítésével születnek.

Ennek értelmében a megyei díjakat az alábbi összegekig *egészítjük ki*:

Felnőtt-tagozat		Ifjúsági tagozat	
Feldolgozó kategória	Adatgyűjtő	Feldolgozó kategória	Adatgyűjtő
I. díj	4000 Ft	2500 Ft	1500 Ft
II. díj	3000 Ft	2000 Ft	1000 Ft
III. díj	2000 Ft	1500 Ft	600 Ft

Indokolt esetben a zsüri a díjak összegét felemelheti. A Karácsony, 1983 pályatétel díjazása a beérkezett munkáktól függően, a fenti összegek figyelembevételével fog történni. A fotópályázat díjazása egylépcsős, melynek díjai a következők: I. díj: 5000 Ft, II. díj: 3500 Ft, III. díj: 2500 Ft.

A díjakról a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján országos zsüri dönt. A díjakat a pályázók postán kapják meg.

Eredményhirdetés minden kategóriában országos szinten 1984. decemberében lesz.

NÉPRAJZI MÚZEUM
Budapest, 1055
Kossuth L. tér 12.

KÉRDŐÍV VÁLASZOK

Kiemelt I. díj: MÉLYKUTI JÁNOSNÉ, Nyíregyháza: Szakrális emlékek, DR. SZŰCS JUDIT, Szeged: Egy alsóréti tanya története.

I. díj: FÖLDVÁRI LÁSZLÓ, Hódmezővásárhely: Tanyai telekelrendezés.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL Levéltár, közművelődés, tudomány – Az első magyarországi népszámlálás – 1944. március 19. – Az újabb hazai régészeti feltárások III. – Jaksa János szegvári múzeumalapító emlékei Móra Ferencről – A táj és az ember kapcsolatának változása a Hanságban – Ácsolt ládák nyomában – Egy múlt századi móringlevél – Beszélgetés Pekka Laaksonennel, a Kotiseutu című finn honismereti folyóirat főszerkesztőjével – A tűzok, a magyar puszta fejedelme – Könyvismertetések – Útmutató a karácsonyi ünnepkör gyűjtéséhez.

ra épülő korszerűsítés volt – természetesen az adott feltételek keretében. Így az 1910 körüli időben kialakult egy olyan falukép, amely tájlag jellegzetes, bizonyos hagyományokat őrző, esztétikai értékeket hordozó együttesnek tekinthető, s 1950 körül – még bolygatatlan állapotában – méltán keltette fel az Országos Műemléki Felügyelőség figyelmét. Hollókő tehát az északi magyar háztérületen jól képviselheti a népi építészet egy újabb szakaszát, míg a régebbi korok emlékeit e területről Parádón és Balassagyarmaton őrzik. (Lásd az első borítón)

Barabás Jenő

Az Ófalu fejlesztési terve

Népi építészeti emlékeink védelme során lényegében két utat járhatunk be. Egyik során az emléket kiszakítva környezetéből – mintegy múzeumi tárgyként kezelve – védett együttesekben, skanzenekben helyezik el azokat. A másik során, amelyet a műemlékvédelem művel, helyszínen, népi építészeti együttesekben vagy egyedileg védjük meg, állítjuk helyre emlékeinket. Az együttesben való védelem kiemelkedő, ma már bátran mondhatjuk, világhírű példája Hollókő.

Hollókővel, az Ófaluval mint összefüggő egésszel az 1954-es, 1960-as években foglalkoztunk először. A védelmi elképzelések csak a falu egy részére terjedtek ki. Az 1968-as műemléki rendezési terv, majd az ezt követő 1974-es városépítészeti terv és az 1982-ben kiadott új műemléki rendezési terv a területi védelemre építette és a történeti állapotnak megfelelően fokozatosan kibővítette a védett terület határát a Pajtásárokktól a váraljáig. A terv nemcsak az egyedi védelemmel, hanem a várral, várhegygel, az Öregszőlő, Pusztaszőlő területével is foglalkozott, hiszen Hollókő 1977 óta egy tájvédelmi körzet területén fekszik.

A portánkénti vizsgálat szerint az a korábbi célkitűzésünk, hogy a falu e része lakóhelyként maradjon fenn, ma már nem tartható. A terv lakó-üdülő körzetté nyilvánítja Hollókőt. A védett területen az önállóan számozott porták száma a foghíjakkal együtt 98. Természetesen változatlan célunk az, hogy a lakófunkció fennmaradjon, és ennek érdekében az ott lakók korszerűsítsék épületeiket. Ezt a munkát műemléki támogatással is szorgalmazzuk. Jelenleg a középületek száma 26. Terveink szerint ez további 20 épülettel bővülne, és szorgalmazzuk a magánérőből nyaraló céljára történő helyreállításokat is.

Az Országos Műemléki Felügyelőség a hollókői helyreállításokra ez ideig kb. 20 millió Ft-ot fordított. Emellett a tanács finanszírozta az épületvásárlásokat és fedezte az új földkábeles közvilágítás megoldását is. A további közhasznú helyreállításokra kb. 13 millió Ft-ot kellene még fordítanunk. Az igényelt 6 részleges és 11 teljes épületrekonstrukció újabb 13 millió Ft-ba kerülne. Feladatunk a falu felett álló középkori vár helyreállításának befejezése, amelyre még 15 millió Ft-ot kell fordítanunk. Reméljük, hogy a megyei és helyi tanács, az OKTH, a Hollókői Intéző Bizottság és az OMF közös tevékenységében a helyreállító munkánk tovább folytatódik, és bízunk abban, hogy kb. 10 év alatt be is fejeződik.

Dr. Komjáthy Attila

Az infrastrukturális fejlesztésről

Hollókő két évtizeddel ezelőtt elhatározott helyreállításának egyik alapvető feltétele a község közműellátásának, közlekedési kapcsolatainak javítása.

Az 1960-as évek elejétől meglévő községi vízműről a *vezetékes vízellátás* megoldható. A vízbeszerzési gondok miatt azonban a Nógrád megyei Víz- és Csatornamű Vállalat kötelező feladatai között a megyei tanács előírta a hollókői vízbázis bővítését. A felszínközeli víztermelő kutak vízminősége és -mennyisége nem volt megfelelő, ezért jelenleg a mélységi vízkészlet kutatása van folyamatban. A sikeres kutatás után a kút kiépítésével és a rendszerbe való bekapcsolásával az egyre növekvő üdülőforgalom igényei is kielégíthetők, a nyári csúcspozitív időszakban már most is fellépő vízhiány megszüntethető.

A község lakossága közkifolyóról egyébként teljesen ellátottnak tekinthető, a lakott lakások 59%-a a közműves vízellátásba bekapcsol.

A községben nincs *szennyvízcsatorna-hálózat*. A közműves vízzel ellátott lakások és intézmények szennyvizének elhelyezése egyedi szennyvíztárolókban történik, a talajviszonyok ugyanis a szikkasztás lehetőségét kizárják. Már az V. ötéves tervben jóváhagyták a védett falurész csatornázását és az ehhez kapcsolódó tisztítómű építését, ez azonban a jelentős többletköltségek miatt nem valósult meg. A jelenlegi elképzelések szerint a megyei tanács saját beruházásaként, az OKTH támogatásával 1984 végére elkészül-

het, első ütemben az ófalu csatornázása, és mivel a teljes községre rendelkezünk kiviteli tervvel, a következő tervidőszakban társulati formában kiépülhet a teljes hálózat. A csapadékvíz-elvezetést nyílt árkos rendszer oldja meg, amely a két közeli patakba továbbítja a vizet.

Hollókő közlekedési szempontból a jól ellátott települések közé tartozik. A forgalmi igényeket Szécsény és Pásztor irányába autóbuszok elégítik ki. A közúti kapcsolatok is jónak minősíthetők, a bekötő út felújítása 1983-ban elkészült. A községben a tanácsi úthálózat 2,5 km, ez teljes hosszban korszerű burkolattal ellátott. A nyári idegenforgalmi csúcscok idején parkolási gondok mutatkoznak, ennek megoldására csak a helyi erőforrások mozgósításával, ideiglenes burkolású parkoló kialakításával van lehetőség.

A település hír-összeköttetése a megyére jellemző módon időszakosan korlátozott. A hír-összeköttetés javítása a szécsényi Crossbar központ VII. ötéves tervi üzemeltetése után várható. Az elektromos hálózat rekonstrukciója és az igényeknek megfelelő közvilágítás kiépítése befejeződött.

Összességében elmondható, hogy Hollókő infrastrukturális ellátása, építészeti emlékei, üdülőfalu és idegenforgalmi település funkciójából adódó igényei miatt az alapfokú települések megyei szintjét lényegesen meghaladja. További feladatunk a megoldásra váró kérdések rendezése.

C. Becker Judit

Hollókő szerepe Nógrád megye idegenforgalmában

Az ország e kis megyéjének idegenforgalmi értékeit természeti szépségei, erdős dombok, munkásmozgalmi és népművészeti hagyományokat őrző emlékei alkotják. Sajátos a bányatörténeti múzeuma és a népi építészeti hagyományait egységben megőrző, a Cserhát lankái között megbúvó falu: Hollókő.

Hollókő ma már világszerte számon tartott műemléki falu, egyre jobban illeszkedik a Hollókő–Szécsény–Ipolytarnóc idegenforgalmi tengelyébe. Értékét növeli, hogy nem skanzen, rideg múzeum. A falumagot jelentő település házai, falai között a mindennapi élet zajlik. Megtalálható itt a tanácsháza, az óvoda, a tisztasági fürdő éppúgy, mint más feladatokat betöltő középület és lakóház. A falumúzeum, vászonház, fafaragóház gazdagítja a látnivalót, kínál gyakorlati lehetőséget az érdeklődők számára.

Idegenforgalmi kirendeltség és szakavatott idegenvezető segíti a vendégek kalauzolását. Ellátásukról kereskedelmi, ipari és egészségügyi szolgáltatóegységek gondoskodnak. Ma már nagyobb csoportok fogadására is alkalmas turisztaszállás, camping várja a vendégeket, hasonlóan a közkedvelt családi üdülőházak is. Étkezési, bevásárlási és postai szolgáltatási lehetőségek szolgálják az idelátogatók kényelmét.

A felsorolás ellenére sem tekintjük még Hollókőt minden szempontból kielégítőnek. Nagyon sok még a tennivaló azért, hogy a jelentős idegenforgalmi hely teljes díszében pompázzon és minden igényt kielégíthessen. Ezért is meleg szívvel gondolunk mindazokra, akik önzetlenül segítik Hollókő értékeinek feltárását, bemutathatóvá tételét, és kényelmet varázsolnak az idelátogató vendégeknek. Nevükben is szeretettel hívjuk–várjuk Hollókőre, kellemes kirándulásra, pihenésre, szórakozásra és az élő népi építészeti együttes megtekintésére.

Nyerges János

Részlet a kölcei szószéktartó himzésmintájából, XVII. sz. vége. Református Kollégium és Egyházművészeti Múzeum, Debrecen (Hornák László rajza)

Háromszáz éve született Bél Mátyás

A tizenhetedik században Európa-szerte ismert tudós volt, joggal nevezték „Magnum decus Hungariae”, Magyarország díszének. Ő nyitotta meg kapuit Magyarországon az első tudományos felvilágosodás eszméinek és módszereinek, amelyek élén a XVI. és XVII. században olyan kiváló szellemek álltak, mint Nicolaus Copernicus, Giordano Bruno, Galileo Galilei, Johannes Kepler és a többiek. Sokoldalú tudományos munkássága elismerésül a londoni Royal Society és a berlini Akademie der Wissenschaft levelező tagjává választotta. Ezenkívül tagja volt még számos más intézménynek.

Bél Mátyás Nagyócsán, 1684. március 24-én született. Iskolába Losoncon, Kálnón, Alsósztrégován járt, az evangélikus líceumot pedig Besztercebányán végezte el. Egyetemi tanulmányokat Halléban folytatott, ahol a teológia mellett nyelveket, természet- és orvostudományt tanult. Tanulmányai befejezése után Besztercebányán evangélikus prédikátor lett. A Rákóczi-felkelés idején, amikor Heister osztrák császári tábornok elfoglalta Besztercebányát, Bél Mátyást börtönbe vetették és halálra ítélték. Később kegyelmet kapott és szabadlábra helyezték.

A pozsonyi evangélikus egyház 1714-ben meghívta őt a líceum tanárának. Lakása a Konvent utcában volt, amely az evangélikus konvent után kapta a nevét. Iskolájuk az akkori Magyarország legjobb tanintézetei közé tartozott. Tanárai kiváló sikerrel működtek a tudományos irodalom terén. Közülük elsősorban Bél Mátyás kell megemlítenünk.

Tanártársaival együtt ő alapította 1721-ben a Magyarországon első, rendszeresen megjelenő latin nyelvű hírlapot, a Nova Posoniensiat. Rákóczinak a Mercurius Veridicus ex Hungariae című lapját ugyanis nem lehet még újságnak tekinteni, bizonyos alkalmakkor jelent meg, eléggé rendszertelenül, és csupán a magyarországi harci eseményekről adott tudósítást. Ezzel szemben Bél Mátyás lapja rendszeresen, hetenként jelent meg és különféle híreket közölt egész Európából. Ezenkívül volt egy önálló havi melléklete, a Syllabus Rerum memorabilium. Ebben a mellékletben tudományos jellegű cikkek jelentek meg. A lap mindenekelőtt iskolai célokra és részben segédtankönyvül szolgált. Ezért volt nagy jelentősége. A pozsonyi evangélikus iskolában a felsőbb osztályokban a rendes tanítás keretében a hét néhány órájában foglalkoztak újságolvasással. Latin és német nyelvű újságokat olvastak, ami részben a tankönyvet volt hivatva pótolni, másrészt a latin nyelv gyakorlása, helyes kiejtése céljából, de nem utolsósorban az új fogalmak helyes elnevezésének elsajátítása érdekében.

Az újságolvasás az iskolákban nem volt új keletű. Már Komensky ajánlotta, aki e téren úttörő volt, mert amikor Lorántffy Zsuzsanna meghívta Sárospatakra a főiskola tanítási módszerének megreformálására, ajánlotta, hogy hetenként egy órát újságolvasásra fordítsanak. Fél évszázaddal később a német egyetemeken kezdtek újságolvasással foglalkozni. Főleg a felvidéki diákok, akik Halléban tanultak, hozták magukkal a pedagógiai realizmust. Amikor Bél Mátyás Pozsonyba jött, kidolgozta a hallei pietisták, a glauchei árvaház latin iskolájának mintájára az új tantervet. Ebben a mai napig kéziratban fennmaradt tantervben nem említi ugyan az újságot mint segédtankönyvet, de bevezette a latin és a német újságok olvasását. Természetesen a Nova Posoniensiat, Bél Mátyás lapját is használták erre a célra. Az újság elsősorban a pozsonyi evangélikus iskola részére volt szánva. Az újság mellékletéből, a Syllabus Rerum Memorabilimból néhány példány csak a Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtárában és Budapesten a Széchényi és az Akadémiai Könyvtárban van.

Az újságokon nem volt feltüntetve a szerkesztő neve, sem kiadója, de még a nyomda sem, ahol nyomták. Csak a mellékleten, a Syllabuson olvashatjuk a cím alatt: „Pozsoni apud Ich: Paulum Royer Ciuem et Typogr.” Minden szám négy oldalból állt, és az oldalak már meg voltak számozva. Alakja kis negyedréti volt, nem nagyobb, mint a Mercuriusé, de a szöveg két hasábra volt tördelve. Híreket hozott egész Európából, nem a most szokásos, hangzatos címekkel, csupán azt tüntették fel, hogy honnét és mikor kelt a híradás. Rendesen a legtávolabbi Délnyugat-Európából, Lisszabomból, Madridból származó hírekkel kezdte, a nyugati városokkal: Párizs, London, Dublin, majd az északiakkal: Koppenhága, Stockholm folytatta. A számos német és szomszédos város után dél következett, mint Genove, Róma és Nápoly. Kelet-Európából Varsó, Szentpétervár és Moszkva szerepelt. A hírközlés az akkori viszonyoknak megfelelően természetesen késedelmes volt.

Milyen tartalommal jelent meg a Nova Poseniensi? Elsősorban a kormány munkájáról, a királyi udvar eseményeiről adtak tudósítást, de olvashatunk benne gyilkosságokról, lopásokról, árakról és időjárásról, különös természeti eseményekről, gazdasági jelentésekről, a pozsonyi magisztrátus megválasztásáról, a diéta előkészületeiről és üléseiről.

Bél Mátyás munkája közül a legnevezetesebb a „Notia Hungariae novae historico-geographica” című, latin nyelvű műve. Ennek a műnek teljes magyar fordítása több mint két évszázados adóssága a magyar könyvkiadásnak. A Magyar Tudományos Akadémia történelemtudományi osztálya munkájának részeként még 1956-ban napirendre tűzte Bél Mátyás műveinek, hagyatékának gyűjteményes kiadását. Az anyag sajtó alá rendezésére Wellmann Imre kapott megbízást. Időközben néhány részfordítás jött létre. Heves vármegye latin szövegét Soós Imre 1968-ban, Pest vármegyéét Szabó Béla 1977-ben, Tolna vármegyéét dr. Kun Lajos 1978-ban ültette át latinból magyarra.

A Notitia... első kötete 1735-ben (Pozsony vm.), a második 1736-ban (Turóc, Zólyom, Liptó vm.), a harmadik 1738-ban (Pest-Pilis-Solt vm.), a negyedik 1742-ben (Nógrád, Hont, Bars, Nyitra vm.), az ötödik kötet (Moson vm.) már csak halála után jelent meg. A többi, kéziratban maradt nagy anyagot az örökösöktől Batthyány József gróf, akkor kalocsai érsek, a későbbi hercegprímás vásárolta meg. Szállítás közben a ládába csomagolt kéziratok egy része a hajóról a Dunába esett, ezért használhatatlanná vált. Az első négy kötet eredeti kézirata a pozsonyi evangélikus egyház tulajdona és a Szlovák Tudományos Akadémia gondozásában van. A kéziratok másik részét az esztergomi primási levéltárban őrzik.

Mi volt a célja Bél Mátyásnak e hatalmas mű megírásával? A választ megtalálhatjuk a Notitia... előszavában: „Nem aprólékos megírásra gondolok, hanem olykénti bősz és nem könnyebb kivitelre, mely a hazai dolgokhoz, továbbá a természeti és a polgárok jól felismerhető egyéb szükségleteihez nélkülözhetetlen.” Ugy vélte, hogy a haza nem csupán eszmei fogalom, hanem olyan tér, amelynek tartalma van. Olyan terület, aminek talajába életforma gyökeredzik, aminek egy nép történelme fűződik. E nagy műnek alapját adták a tanulói ifjúság nyári foglalkoztatására kitűzött feladatok a lakóhely felkutatására, a tájegység földtani, mezőgazdasági, néprajzi, természetrajzi, történelmi adatainak összegyűjtése. A kérdésekre adandó válaszokat a család, a papok, a tanítók és az orvosok bevonásával kidolgozva, a tanév kezdetén a diákok neki adták oda. Ebből kerekedett ki először egy kis kézikönyv, majd a szerzői, szerkesztői munka után a nagy mű, a Notitia...

Művének elkészítéséhez az országos főhatóságoktól megkapta a támogatást. A helytartótanács utasította a vármegyéket, hogy Bél Mátyás kérésére a szükséges felvilágosításokat adják meg, az elkészült kéziratot, miután az illető vármegyéhez beérkezett, az e célra szervezett bizottság vizsgálja felül. Sajnos, a megyék vezetői ezt az utasítást nagyon felületesen, nagy késéssel hajtották végre. A térképek elkészítésére Mikovinyi Sámuel kapott megbízást. Ebben sem volt sok köszönet. A kiváló mérnök nem figyelte a szövegre, ezért a térképek nagyon hiányosak. Nem tüntette fel a hegyek tagoltságát, szerkezetét és a tengerszint feletti magasságot. A szerző rengeteg munkájával támogatás nélkül, magára maradt. A húsz év alatt összegyűjtött óriási anyagot úgyszólván egyedül dolgozta fel.

Bél Mátyás mint tudós meggyőződéses ellenzője volt a középkori hűbéri társadalom merev és formalista vallási filozófiájának. A korszerű európai gondolkodás, főleg a tapasztalati tényeket elfogadó és csak az észkokkal is megérthető dogmákat elismerő teológiai irányzat követője és terjesztője volt. Műveiben gyakran találkozunk az empirizmus és a racionalizmus legkiválóbb képviselőivel, mint az angol Francis Bacon és a francia René Descartes. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy tudományos gondolkodása mellett teljesen tagadta volna a keresztény világnézetet. Magyarországon akkor még csak kezdetét vette a nagy eszmei változás folyamat, melyben maga Bél is megváltozott, főleg élete vége felé lett híve a felvilágosodásnak.

Nevéhez fűződik a XVIII. század harmincas éveinek merész kísérlete, Pozsonyban egy országos jellegű tudós társaság megalakítása. Ez a tudományos akadémia bizonyos fajtája lett volna, amilyeneket Nyugat-Európában a XVII. század elején kezdtek létesíteni. A társaság tudományos folyóiratot, az Observationes Posenienses (Pozsonyi Figyelő) is adott volna ki. A javaslatot különféle okok miatt nem valósították meg.

Bél Mátyás nagy figyelmet szentelt a nyelvtanításnak. A magyar nyelv elterjedése érdekében írt könyve, a Der ungarische Sprachmeister, oder Anweisung zu der ungarischen Sprache, Pressburg, 1729 (Magyar nyelvmester, avagy útmutató a magyar nyelvhez) rendkívül népszerű volt, nyolc kiadásban jelent meg. Párbeszédei a kor magyar társadalmának társalgási nyelvét tükrözik.

Bél a cseh irodalommal is foglalkozott. Kovács Dániel ev. szuperintendenssel együtt nézték át és adták ki Halléban 1722-ben a cseh testvérek bibliáját, ehhez is írt előszót. Bensőséges elismeréssel írt a szlovákokról és nyelvükről is a P. Dolezal Grammatica bohemoslavica c. művéhez írt előszóban. Ezenkívül írt számos magyar, német és latin nyelvű egyházi, történelmi, földrajzi, nyelvészeti tárgyú munkát. Kiadott egy kétkötetes útmutatót a magyar történelemhez. Kéziratban maradt a Tractatus de re rustica Hungarorum című munkája. Ebben nemcsak korának magyar mezőgazdaságát dolgozta fel, hanem a néprajzi különlegességeket és a nemzetiségek életét is. Maga köré gyűjtötte a honismerettel foglalkozókat, és honismereti iskolát létesített, aminek elvei érvényben voltak egészen a XIX. század elejéig.

Bél Mátyás harmincöt évig élt Pozsonyban. A Konvent utcai ház, ahol lakott és 1749. augusztus 25-én meghalt, nem létezik már; helyére egy másikat építettek, ezt adja tudtul a ház falára helyezett kis tábla. Sírja nincs meg, mert a régi evangélikus temető helyére házsorok kerültek.

Emlékét márványnál is maradandóbban őrzik tudományos munkái.

Vörösmarty Géza

Szervátiusz Jenő domborműve

Zemplén vármegye pénzküldeménye Kőrösi Csoma Sándornak 1822-ben

A nagy hírű utazó merész vállalkozásáról, hazafias tettéről, ázsiai kutatóútjáról a kortársak korán tudomást szereztek. Tudták, hogy Nagyenyedről 1819. november 23-án indult el, 28-án lépte át a magyar határt a Vöröstorony-szorosnál, majd Bukarest, Szófia, Philippopoliszon át Konstantinápolyba ért. A Közel-Keleten át 1820 őszén jutott Ázsia belsejébe.

Útjáról, utazásáról tudósította pártfogóját, Kenderessy Mihály erdélyi kormányzósági tanácsost, aki Kőrösi Csoma 1821. március 18-án érkezett levelét megküldte Thaisz Andrásnak, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjének azzal a szándékkal, hogy adja hírül, és a sikeres küldetéshez pénzsegítséget kérjen a vármegyéktől, városoktól, az e célra áldozni tudó magánosoktól.

Thaisz András az alábbi levelet küldte Zemplén vármegyének, melyben tudatta Kőrösi Csoma Sándor nagy nemzeti küldetését, leírta eddigi útját, és pénzt kért e nemes cél sikeres végrehajtásához.

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Kőrössy Sándor Nemes Székely, látván mennyire különböznek a Tudósok vélekedései a Magyarok eredete és régi Lakhelyeik, nem különben az ő nyelveknek más még fennálló Nemzetek nyelveivel való atyafisága felől, már iffiú korában felhevült azon hazafiúi gondolatból, hogy majd egykor Ásiának azon Tartományaiiban elutazik, melyek hajdanában alkalmasint a régi Magyarok Lakhelyei voltak. Szorgalmatosan tanulta tehát a Historiát, Geographiát, mind a régít,

mind a mostanit és a Philológiát, mind az élő, mind a kihalt nyelveket, s ditséretesen végezvén a maga Hazájában N. Enyeden a szelid tudományokat, hogy mind bővebb tapasztalást, mind nagyobb eszméreteket szerezvén, s testét azon nyomorúsághoz szoktassa, melyek a Napkeletre való utazással okvetlen öszve vagynak kötve NagyEnyedről Göttingáig gyalog utazott. Itten két esztenedig nekifeküdt szorgalmasan mindazon Tudományoknak, melyek céljához szükségesek és hasznosak valának. Illő figyelemmel olvasta a Napkeletre tett utazásoknak leírásait, melyekkel a Göttingai Universitasnak jeles Bibliothékája bővelkedik, a Napkeleti nyelveket tökéletesen esmeretessé tette magának, s a legnagyobb szorgalmatossággal járta főképpen Eichornés, Heeren Tanításait. Göttingából vissza térvén ismét gyalog járta ki Németh, Horváth és Toth Országot egész NagyEnyedig. Innen 1819-ik Esztendőben, Deczemben (!) Bukarestbe indult, 1820. Januárius 11-én Sofiában, 23-án Filopolban (!) érkezett, s béjárnván gyalog az Európai TörökOrszágot s átkelvén a Maricza folyó vizén, annak torkolatánál Enos mellett az Égei Tengeren februárius 7-én hajóra ült. Februárius 10-én Chios szigetébe, onnan Rhodusba, Cyprusba érkezett. Márciusban a Phöniciáiak híres várossában Szidonba jött, innen Tripolisba Laodiceába költözött. Április 12-én Alepoban megállapodott, s ott majd hónapig mulatván május 20-án megindult, július 21-én Bagdadba hajdan a kalifák fő várossába, a Tudósok vélekedése szerint régi Babylonba megérkezett, s innen September 4-én elindulván Kermensonon és Hamadanon által October 14-én Theránban (!) Persiának mostani residentialis várossába, nem messze a Caspium Tengertől a hajdani Baethiaban megállapodott, ahonnan Deczember 24-én 1820. Barátjának NagyEnyedre levelet írt, mely Konstantinápolyban kétségkívül Angoly Depesekkel, Konstantinápolyból pedig postán NagyEnyedre Március 18-án 1821. érkezett. Azon Leveléből kivont, s most elő adott rövid Leírás Kőrössy Sándor utazásának velünk Méltóságos s Tudós Kenderessy Mihály Guberniális Tanácsos a Tudományoknak buzgó Baráttya és Pártfogója közlöt, melyet mi közhírrül adni bátorkodnánk.

Kőrössy Sándor olly buzgó Hazafi, olly forró szeretője a Tudományoknak, hogy ezen legveszedelmesebb, legterhesebb, s legnyomorúságosabb útnak minden idegen segedelem nélkül s öszvagyónának feláldozásával indulni mert, illy kevés költséggel Africának egy részét, de Ásiának nagyobb részét többnyire gyalog járta bé, most azon helyeken vagy, s méginkább azon helyekre fog menni, ahol a régi történeteknek sok titkai elrejtve fekszenek, Cmelin és Kaproth híres utazóknak nyomdokait, terhes okból, melyet az ő szorgalma felfedezett nem akart követni, hanem mindenkéltő a Kaukasus vidékeit s a Caspium Tenger téjéket meglátogatná, mivel igen híhető, hogy a régi Magyarok a régi Persákkal valamely közelebb való s szorosabb öszve kötetésbe voltanak, nem tsak a Napkeleti nyelveket, hanem a Persiait is mind a mostanit, mind a régít, hogy a régi Persa Írásokat érthesse tökéletesen meg akarta tanulni. Teheránban a költségekből ki fogyván, az Angoly Resident Henrych Villok által szállására Nemes Lelküen bé fogadtatott, mely előttünk újj bizonyosága az Angoly Nemzet Nagy Lelkűségének és Nemes Szívűségének, mellyel minden Nemzetek Tudósai eránt viseltetik. Melly hasznot hozand Kőrössynek utazása ezt előre meghatározni nem lehet, mivel számtalan környüállásoktól függ, de betsületére válik ez utazónak, hogy illy terhes útnak elindulni nem irtózott. Másokat is fel fog gerjeszteni a Hazafiúságnak hasonló áldozataira, s ha a Külföldi híres Férfiak Humvold (!) Berzoni, Cailand s más számosak, akik az ötletet Hazáik által pénzzel gazdagon felkészítették, Nemzetének betsületére válnak. Betsületére válik valóban a Magyar Nemzetnek Kőrössy Sándor, aki mindennémű segedelem nélkül szükölködött s ez által is Nemzetének állapottyát tántoríthatatlan bátorsággal karakterét kitsinyben megmutatta, de akit midőn céljához már már közelegett elhagyni valóban tanátstalan lenne, azért Hazafiúi bizodalommal járulok a Tekintetes Nemes Vármegyéhez méltóztasson ezen jeles s Tudós Hazafiúi Utazónkat útjának folytatására elősegíteni akármelly tsekéllyéggel is. Az ajánlás általunk szívesen és köszönettel fogadtatik, s a begyüendő pénz az Angol Követség által Teheránba fog küldtetetni. A Tekintetes Nemes Vármegye Magyar Hazafisága által mindenkor megkülönböztette magát, meg vagyunk tehát győződve, hogy ezen Hazafiúi Célit is a Magyar süksége szerint elő fogja mozdítani.

Tekintetes Nemes Pest Vármegye megfelelt azon méltó várakozásnak, melyek reá, mint Hazánk Közép Pontyára az egész Haza tekintett, midőn e folyó hónap 10-én Ő Császári Királyi Fő Herczégse Hazánk Nádor Ispányának, kit a Magyarok Istene számos esztendőig éltessen szerentesen! – előlülése alatt tartott Köz Gyűlés alkalmatosságával nem tsak jelesebb summát ajánlott Kőrössy Sándor számára, hanem a Szolga Bíró Uraknak is meghagyta, hogy ki ki a Maga Kerülettyében az Uraságokat segedelem adásra buzdítsa. Valóban minden Nemzet virágzásának vagy hanyatlásának maga oka, amint tudniillik a hazafiúság vagy még buzog benne, vagy már minden tüze elaludt, ha magunk elhagyjuk magunkat, másoktól méltatlanul várunk segedelmet és ha Kőrössy (hogy egygyik Levelezőm szavaival éllyek) most a maga Hazafiái által éppen nem segítették. Az idegen külömben is Nemzetünket gyalázní szereti Nemzetbeli Iróknak a sértegetés talán motkos megjegyzésekre adhatna alkalmatosságot, melyet is nem egykönnyen s nem hamar moshatná el se a Maros, sem a Szamos, sem a Tisza, sem a Duna.

Egész tisztelettel maradok a Tekintetes Nemes Vármegyének alázatos szolgálja Thaisz András a Tudományos Gyűjtemény Redactora."1

Zemplén vármegye az 1821. augusztus 11-én Sátoraljaújhelyben tartott közgyűlésen ismerte meg Thaisz András levelét. Pest megyéhez hasonlóan csatlakozott a felhíváshoz és a következő határozatot hozta:

„a 6 Fő Szolga Biráknak kiadatni rendeltetett, hogy a lehetőségig az arra megkívántató költségekre való pénzt Processusaibul egybe gyűjteni, azt Vitézlő Dókus László Fő Fiscalisnak által adni, ki ezt a Megyének az által küldetés végett mentül előbb bémutatni köteleztetik. Szirmay Ádám Zemplén Vármegye Fő Notariususa.”

A határozat nyomán a járási, kerületi főszolgabírók megindították a gyűlést, és az 1822. április 22-i közgyűlésen Dókus László részletesen beszámolt a gyűjtés eredményéről. A hegyaljai, újhelyi, göröginyei, sókúti, varannói kerületekből 30 Ft 42 krajcár, a bodrogi járásból 66 forint 30 krajcár gyűlt össze. Ezek mellett még Szirmay Antal 25, Soós János 10, br. Vécsey Pál 10, Brémes László 5, Ormos Miklós 5, Vladár András 5, és még kilenc megyei birtokos 1–2 forinttal járult hozzá, hogy a megye összesen közel 200 forintnyi segélyt küldött Kőrösi Csoma „utazónak felségelésére”.² Egy későbbi gyűjtés eredményéből tudjuk, hogy a fenti összeg mellett Dókus László még 105 Ft és 12 krajcárt adott át Thaisz Andrásnak, megkérve, hogy „...Kőrössy Sándor közjóban fáradozó hazafi útjáról időről-időre adna jelentést...”³

Besse János hasonló célú útját is segítette Zemplén vármegye 1829-ben, mikor több mint 100 forintot gyűjtött főleg a hegyaljai és a bodrogi magyar nép.⁴ Reguly Antal 1845. évi útjára hasonlóan gyűjtést szerveztek és pénzt küldtek számára.⁵

A közölt adatok hűen tükrözik, hogy már a kortársak is nagyra értékelték Kőrösi Csoma Sándor szép vállalkozását, a maguk módján segítették ügyét, noha igazán nem tudták felmérni kutatásait, annak jelentőségét, nemzetközi hatását, tudományos értékét, hiszen a közölt leveleikhez – amelyeket a Tudományos Gyűjteményben közreadtak – csak kevesen jutottak hozzá.

Közlő: dr. Hőgye István

¹ Zemplén vármegye Levéltára, Sátoraljaújhely (Z. lt. S.) Közgyűlési iratok, 1821. Loc. 195. No. 297.

² U. ott. főszolgabírói jelentéseknél a gyűjtés eredményeivel.

³ Z. lt. Közgyűlési jkv. 1822. Prot. 159. pag. 28.

⁴ Z. lt. Közgyűlési jkv. 1829. Prot. 171. pag. 615.

⁵ Z. lt. Közgyűlési iratok. Loc. 364. No. 257.

Orbán Áron alkotása Csomakőrös főterén

Agrárszocialista mozgalom Dunapentelén a századforduló idején

A múlt század kilencvenes éveiben a szilárdnak és erősnek hitt dualista rendszer válságtünetei egyre nyilvánvalóbbá váltak. Belpolitikai téren a válság egyik megnyilvánulási formája az agrárszocialista mozgalom erősödése volt. A szociáldemokrata párt megalakulása, a párt agitátorainak vidéki munkája nyomán növekedett a szegényparasztság és az agrárproletariátus forradalmi hangulata. A népi elégedetlenség az aktív cselekvés útjára lépett: először az Alföldön, a Viharsarokban, majd hamarosan országszerte aratósztrájkok bontakoztak ki. A mozgalom felkavarta a mozdulatlan, erősnek hitt államhatalmat. A kormány megrettent a szocialista tanok térhódításától, az esztendőről esztendőre erősödő aratósztrájkoktól. Egyetlen ellenszere az erőszak volt.

Fejér megye hatalmas agrárproletariátusa jó táptalajnak bizonyult a szocialista eszmék számára. A XIX. század második felében Fejér megyében általános volt a 12. részért való aratás. Ehhez járultak a ledolgozás különféle terhei: pl. takarmánybetakarítás, cséplés az érvényesnél jóval alacsonyabb napszámbérért stb. 1896-ban a dunántúli megyékben is agrárszocialista megmozdulásokra került sor. A birtokosok a hatóságok közbelépésével a sztrájkotól való félelmükben a 12. részt 11. és 10. részre emelték.

Dunapentelén az agrárproletárok nagy száma lehetővé tette a nagybirtokosok számára, hogy előnytelen szerződésekre kényszerítsék a munkásokat. Ha emiatt elégedetlenkedtek, egyszerűen elbocsátották őket, s másokat vettek fel helyettük. Az agrárproletárok számára mindennél nyomósabb kényszert jelentett, hogy a helybeli kereskedők – a nagybirtokosokkal kötött egyezség értelmében – csak abban az esetben adtak hitelbe árut, ha a munkások aláírt érvényes munkaszerződést tudtak felmutatni.

1897-ben Dunapentelén is – és Baracs kivételével valamennyi környező nagyobb uradalomban – 10. részre növelték az aratórészt. Bevezették viszont a ledolgozás újabb változatát, a *lójárást*, amely 16 napi, lófogattal végzett növényápolási munkát jelentett. A dunapentelei napszámosok a lójárás fejében 100–500 négyszögöl kukoricaföldet kaptak haszonbérbe, de ennek jövedelme alacsonyabb volt a teljesített napszám értékénél.

Baracson a falu gyér lakossága miatt nem volt elegendő munkaerő, ezért a nagybirtokosok sok pentelei aratót alkalmaztak. A sztrájkhullám 1897-ben a baracsi Weisz-pusztáról indult ki, vezetői dunapentelei aratómunkások voltak. Fekete András, Tonka István, Debreceni András és Drawitz József a baracsi aratók élén a szomszédos pusztákra vonultak, s azt a hírt terjesztették, hogy a baracsi úton nagy tömeg közeledik botokkal felfegyverkezve, s akik 10. résznél kevesebbet aratnak, azokat a munkából kiverik. A sztrájk szervezőit az 1898. évi II. törvénycikk 65. § b. pontja – a mezőgazdasági munkatörvény, melyet a nép csak „rabszolgatörvényként” emlegetett – értelmében 14 napi elzárásra és fejenként húsz korona pénzbüntetésre ítélték. A nagybirtokosok azonban módosították a szerződéseket, és ezentúl Baracson is 10. részért arattak az agrárproletárok.

Az 1898. esztendő is az agrárszocialista mozgalom jegyében telt el. Dunapentelén 1898. február 6-án szocialista népgyűlést tartottak, melynek szónoka Schwartz József fővárosi szocialista agitátor volt. A gyűlés résztvevői elhatározták, hogy csak előnyös aratási szerződéseket kötnek, s egységesen állást foglalnak a 9. aratórészt mellett. Ezt a követelésüket együttes munkamegtagadással akarták sikerre vinni. A budapesti szónok igyekezett visszafogni a mozgalmat, mert „intette hallgatóit, hogy a törvényes rend felbontását célzó földosztó eszmékkel ne foglalkozzanak, mert ezek saját vesztüket okozhatják”.

1898. február 19-én Bánffy miniszterelnök „a szocialista mozgalmaknak . . . különösen a dunamenti községekben észlelt rohamos terjedése” miatt „kimerítő jelentést” kért Fejér vármegye főispánjától a „mozgalom ez idő szerinti állásáról, terjedelméről, jelszavairól”, valamint a mozgalom meggátolása érdekében tett intézkedésekről. A főispán válaszlevelében részletesen ismertette a „mozgalmak ellenőrzésére tett hatósági intézkedéseket”, melyek közül legjelentősebb a csendőrörsök megerősítése és a gyűléstartás megszigorítása volt. Az agrárproletariátus azonban 1898-ban sikeresen folytatta az ellenállást. Az aratórészt ugyan nem tudták növelni, de a ledolgozás formáin enyhítettek a nagybirtokosok. A mozgalom Dunapentelén csak 1898. december elejére szűnt meg.

A következő években a nagybirtokosok összefogása révén sikerült megakadályozni az agrárproletárok nyílt fellépését. De az elégedetlenség az államhatalommal és a társadalmi rendszerrel szemben tovább élt, sőt a XX. század elején egymást követő rossz terméseredmények miatt mélyült is. Az agrárszocialista mozgalmak újabb hulláma 1905-ben söpört végig Fejér megye falvain. Dunapentelén július 12-én léptek sztrájkba a munkások, eredménytelenül. 1906. május elején Nyisztor György és Cszimadia Sándor jártak Pentelén, és tömeges sztrájkra beszélték rá az agrárproletárokat. A sztrájkoló napszámosokat az adonyi szolgabíró 15 napi elzárásra ítélte. Nyisztor hamarosan újra megjelent Dunapentelén, de ekkor a munka felvételére biztatta az agrárproletárokat, mondván, hogy a hatóságokkal szemben a szocialisták még nem elég erősek. Június elején minden tilalom ellenére szocialista gyűlést hívtak össze Pentelén, s még 1906-ban megalakult a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének dunapentelei csoportja, Petrovics István vezetésével.

A századforduló földmunkás mozgalmi 1907 után elcsitultak. De az osztályharcnak ezen a frontján tovább erősödtek azok az erők, melyek egy évtized múlva eredményesen küzdöttek a szocializmus megvalósításáért.

Matuss Lászlóné

Győr megye a századvégi agrármozgalmak sodrában

A földmunkások alföldi szervezkedései a századforduló előtti évek nyugtalan időszakában sok gondot okoztak a kormánzatnak. Az első megmozdulásokat a közvélemény is meglepetten fogadta, hiszen úgyszólván nem is tudott arról, hogy agrárproletariátus is létezik az országban. De még kevésbé értette elégedetlenségének ilyen formájú megnyilatkozásait. A győri polgár is csodálkozva kérdezte önmagától és társaitól, vajon miért lázadozik tulajdonképpen Békés vagy Csongrád megye szegényparasztsága, amikor munkáját, keresetét másutt is bőven megtalálhatja. Arra nem gondolt, hogy a nagy- és középbirtok fojtogató gazdasági ollójában, a munkaadó gazdák, a földbirtokosok és nagybérlők gátlástalan követelése mellett, milyen nehéz körülmények között folytatja e társadalmi réteg szakadatlan kenyérharcát, gondokkal telített, örömtelen életküzdelmét.

A legmagasabb fórumok azonban jól tudták és érezték, hogy a Szántó Kovács Jánosok letartóztatásával és a többféle kitért zendülések karhatalmi leverésével még nincsenek a dolgok elintézve. Nem véletlenül történt tehát, hogy 1899 nyarán Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a következő hangú körlevéllel fordult – többek között – a Győr megyei Gazdasági Egyesület elnökéhez:

„Nagyságos Elnök Ur! A mezőgazdasági munkásoknak az 1897-es évben nagyobb hullámokat vert mozgalma a rendes mederbe tért és így – jöllehet az megszüntnek és a munkáskérdés rendezetnek nem is tekinthető – kétségtelen, hogy a mostani viszonylag nyugodtabb helyzet immár alkalmas arra, hogy a szenvedélyek lecsillapodtával, a magyar gazdaközönség a munkáskérdés rendezése érdekében, a maga leghathatósabb társadalmi tevékenységét minden irányban érvényesítse.

A kormányzati intézkedéseknek javarészt sikerült a munkásosztályt az agitáció befolyása alól megszabadítani. Mivel azonban ez a réteg önkéntlenül is vezetőt keres, ha a gazdaközönség nem iparkodik a kapcsolatok céltudatos megerősítésére, az agitáció ismét tért fog hódítani, hiszen ez sohasem késik a munkásság helyzetét, hangulatát minden alkalommal felhasználni. Tudom, hogy a gazdaközönség előrelátó bölcsességét a munkások mozgalmi által okozott gazdasági zavarok nem tévesztették meg s nem a visszatörési gondolatával foglalkozik, hanem azon módok és eszközök mérlegelésével, amelyek révén a birtokos és munkás közti viszonyt mindkét fél érdekében bensőségessé, bizalmassá és patriarkálisá lehetne tenni!”

Hangzatos szép szavak voltak ezek, amelyeknek realitásáról, főleg a birtokos osztály közeledési hajlandósága felől, a földművelési kormányzat sem lehetett túlságosan meggyőződve. A feszültség enyhítése

és a saját megnyugtatósa érdekében ezért a körlevelek és szólások után konkrétabb természetű intézkedéseket is fogantatosított abban a reményben, hogy talán ezek egyik vagy másik formájukban megteszik vélt hatásukat. A törvényhatóságokhoz is eljuttatott felhívásokkal egyidejűleg, szinte egymást követően érkeztek az utasítások, a különféle javaslatok, hogy mit tegyenek a vármegyék a mezőgazdasági munkások, cselédek helyzetének, hangulatának megjavítására.

„Nem elégséges az” – így szólt az egyik, Győr megyéhez intézett instrukció –, „hogy a gazdatársadalom megbecsülje a saját munkásait, emberségesen bánjon velük és megsegítse őket, ha valamilyen oknál fogva szükségbe kerülnek, hanem foglalkozni kell a községbeli munkásosztállyal is, mert a saját alkalmazottakkal való érintkezés által még nincsenek azok a feladatok teljesítve, amelyek a munkáskérdésben a társadalomra hárulnak.” De ezen túlmenően, községi hitelszövetkezeteket, ingyenes népkönyvtárakat, munkás-olvasóegyleteket kell alakítani az elérendő célok érdekében, miként azt a legutóbb megtartott országos gazdakongresszus is már megállapította. A hitelszövetkezeti mozgalom beindításánál tehát Győr megye alispánjának és járási főszolgabíráinak is arra kellett különös gondot fordítaniuk, hogy az újonnan alakult szövetkezetek tagsági életébe ne csak a birtokosok és iparosok, hanem a helybeli gazdasági munkások is be legyenek vonva. Az illetékes szervek, hatóságok ennek révén ugyanis azt remélték, hogy a közös munkálkodás, a közös érdek, a takarékosági hajlam fejlesztése mellett az osztálykülönbségek elmosódásában és a társadalmi egyensúly helyrebillentése terén is éreztetni fogja kedvező kihatását.

A községi ingyenes népkönyvtárak és olvasóegyletek ügyét a földművelésügyi tárca által támogatott *Néplap* külön is felkarolta, amikor hasábjain ismételtén kifejtette, hogy a könyvolvasás megkedveltetésével, valamint a ponyvairodalmi füzetek népszerűsítésével milyen hatékonyan lehet ellensúlyozni az agitációs tevékenység továbbra is fokozódó erőfeszítéseit. E feladatokkal kapcsolatosan egyébként a miniszter közvetlenül is felkérte gr. Laszberg Rudolf győri főispánt a kellő támogatásra, amikor saját kezéhez irányított bizalmas levelében az alábbiakat közölte vele:

„Méltóságos Főispán Úr! Amidőn a munkásosztállyal való társadalmi foglalkozás tárgyában, a gazdasági egyesületi elnökhöz intézett leiratomat másolatban megküldöm, azon reményemnek adok kifejezést, miszerint Méltóságod a gazdaközönség helyes irányú társadalmi működésének mindenkor támogatására lesz és különös gondot fog arra is fordítani, hogy a törvényhatósági és községi tisztviselők is a maguk részéről ez irányban tevékenykedjenek.”

Gyakorlatilag ez annyit jelentett, hogy a megyének a legnagyobb találékonysággal kellett közreműködnie a különféle aktusok, rendezvények előkészítésénél, de még az aratási ünnepek felújításával kapcsolatban is. Az utóbbiakat illetően a kormánynak ugyanis az volt az álláspontja, hogy a falu népének kedvében kell járni, és e régi népszokás felelevenítését már csak azért sem szabadna elhanyagolni, mivel az érintkezésnek ez a közvetlen fajtája, a gazdatársadalomnak az időnkint megnyilvánuló szíves vendéglátása, igen nagy hatással lehet a munkások és cselédek kedélyvilágának további alakulására.

A közigazgatási apparátus felsőbb parancsra kieroszakolt szolgálatkészsége tekintetében nem is fordultak elő kirívóbb lazaságok, inkább a földbirtokos osztály közönyösségén és a kormányzat által következetesen folytatott mezőgazdasági politika kétarcúságán múlott, hogy az éltrevalóbb kezdeményezések, elgondolások sem tudtak a kívánt mértékben megvalósulni. A szegényparasztek, földmunkások tömegei ugyanis minden intézkedésből kiéreztek az őszinteség, az érdek nélküli segíteni akarás hiányát, főleg attól kezdve, hogy az 1898. évi, úgynevezett „cselédttörvény” szigorú fenytő rendelkezései ismeretessé váltak. A 60 napos elzárásokkal, súlyos pénzbüntetésekkel tarkított megtorlási eljárások Győr megyében is csak azt eredményezhették, amit szerte az országban, az agrárproletariátus további eltávolodását és bizalmának hosszú évtizedekre kiható, tartós megrendülését.

Dr. Lengyel Alfréd

Csipke Gömörből (Hornyak László rajza)

A Tisza-vidéki földmunkások hangulata az 1930-as években

Nemrégiben egy „bizalmas” jelzésű irat került a kezembe. Szerzője dr. Steuer György agrár-szociálpolitikai szakíró, keltezése pedig 1937. október 22-e. Honismereti szempontból főként azért figyelemre méltó ez az irat, mert benne a szerző a harmincas években élt Tisza-vidéki földmunkások hangulatára vet világot.

A mindössze négy gépelt oldalnyi fogalmazvány két részből áll. Ebből csak az első részt adom közre egész terjedelmében: „Milyen a közhangulat a Tiszavidéken?”

Az alföldi és a tiszavidéki mezőgazdasági és földmunkásnép érdekében a földmunkások vállalkozó szövetkezeteiben,¹ valamint azokon kívül 15 éven keresztül, de egész közéletemben, gazdasági és szociális téren kifejtett munkálkodásom alkalmával közelebről és behatóan ismertem meg a jobsorsra érdemes magyar földmunkásnép gazdasági és szociális helyzetét.

A munkásügyi és szociális kérdések gyakorlati megoldására nézve kezdettől fogva olyan javaslatokat terjesztettem a kormány elé, amelyeknek ha nem is azonnali, de a lehetőség határai között lépésről lépésre, fokozatos végrehajtásával munkásnépünk sorsát és megélhetését meg lehetett volna javítani és a szociális békét meg lehetett volna teremteni.

Az alföldi és a tiszavidéki mezőgazdasági és földmunkások gazdasági és szociális helyzete sajnos a legszomorúbb. Ezt sikerült megállapítani lelkiismeretes, tárgyilagos és szakszerű megfigyelések alapján, távol minden politikától, távol annak jobb- és baloldali kilengéseitől. Munkásnépünk elkeseredése és elégedetlensége felett nem lehet egyszerűen napirendre térni. Lépten-nyomon hallani: »Gazdavédelem van. Miért nincsen munkásvédelem is? Mi a társadalom kitaszítottjai vagyunk. Velünk nem törődnek. Mi másod- és harmadrendű állampolgárok vagyunk. Ugy bánnak velünk, mintha nem is volnánk magyarok.«

»A kormány és a munkáltató hatóságok kiszolgáltatnak bennünket azoknak a vállalkozóknak, akik dömpingárakkal kapják meg a közmunkákat, akik a munkásokat azután, hogy rá ne fizessenek, kiuzsorázzák.«

A munkások nem azt kérik, hogy mit fizet a vállalkozó, hanem azt, hogy mennyit enged keresni.

»Panaszkodni nem merünk, kéréseinket elő nem terjeszthetjük, mert különben mindjárt kommunistáknak nyilvánítanak bennünket.«

»Munkát és tisztességes munkabért kérünk, és mi azután nem politizálunk és a legbékésebb polgárok leszünk.«²

A munkások a rossz kereseti viszonyok következményeit így szegezik le: »Ahol nincsen táperő, ott nincsen munkaerő, ahol nincsen munkaerő, ott nincs is véderő.«

A munkások között azért igen nagy az elkeseredés, hogy a családjaikat, féltve őrzendő gyermekeiket nem tudják emberségesen élelmezni és magukat eltartani. Az inségakciók és az inségmunkák miatt, melyek megsúfolásai a komoly munkának, a munkások körében igen nagy az elkeseredés. »Inségmunka és inségakció, Oti és Faksz – a munkások kijelentése szerint – minden szociális bajnak az okozói.«

A tiszavidéki munkásnép nagyon bizalmatlan. Nem hisz senkinek. Évtizedek és évszázadok mulasztásai, hibái és bűnei felette megbosszulják magukat. »Az urak és a papok miért nem közelednek hozzánk, és akkor mi is közelednénk öhozzájuk. Mi nyomorgunk, ők meg hozzánk képest lukszus-életet élnek.«

»Előírták a tankötelezettséget, de nem tudjuk gyermekeinket iskolába küldeni, mert nincsen tankönyv, cipő és ruha. A tankönyvek magas árait szegény munkás nem tudja megfizetni.« »Az egyke ellen az urak beszélnek a legtöbbet, és ők egykéznek a legjobban. Miért nem védik a többkét? Ne medaillokkal és egyszeri pénzjutalmakkal tüntessék ki a sok gyermeket szülő munkásasszonyokat, hanem adjanak a munkásgyermek után is családi pótlékot. Hiszen nemcsak a tisztviselők, hanem a munkások feleségei is a hazának szülik a gyermekeket.« »Legnagyobb lázítók: az igazságtalan munkabér, az éhező gyomor és a kenyérért síró gyermek.« »Mi munkások is tudjuk, hogy a nemi óvszer olcsóbb, mint a gyermek megszülé-

¹ Steuer György 1919-ben a nemzeti kisebbségek minisztériumában volt államtitkár. A földmunkások szövetkezeteinek országos szervezésével 1923-ban bízta meg a Földművelésügyi Minisztérium.

² Ez a nyilatkozat is szemlélatomást bizonyítja, hogy a két világháború között nemcsak az ipari munkások, hanem a szegényparasztek és a kubikosok sok tízezres tömegei is – mint dr. Szily Ferenc mondja – „politikailag képzetlenek és tájékozatlanok voltak, az évszázados történelmi félélmek olyan reflexeket alakítottak ki bennük, hogy egyaránt óvakodtak a jobboldali és a baloldali pártoktól.” (Honismeret, 1983. 2. sz. 61. old.)

se és felnevelése.« »A sok gyermek ma már nem áldás, hanem teher és átok. A sok gyermeket nem respektálják.« »Bali István szegvári lakos földmunkás, 9 gyermek apja, frontharcos, többszöri ígéret dacára még börtönőri állást sem tudott kapni. A sok kicsi magyar után járó családipótlék talán csak nem lehetett akadálya a sok gyermekes frontharcos munkás-apa kérése teljesítésének és a kinevezésre nézve tett határozott ígéret beváltásának? !«

»Az algói híd felavatása után miért kellett Szegeden többszáz teritékes bankettet és táncot rendezni a reggeli gyorsvonat indulásáig, mikor nekünk munkásoknak, a társadalom számkivetettjeinek, még a mindennapi biztos kenyérünk sincs meg, és gyermekeinkkel télvíz idején éhezünk és nyomorgunk? « »Nekünk ne prédikáljanak mindig a túlvilági üdvösségről és boldogságról, hanem adjanak arra valami előleget már itt a földön is.« »A papi földeket pedig ne adják ki bérbé gazdagodó zsidóknak, hanem adják kisbérletekben az élni akaró és hazát védő kisembereknek.« »Miért tűrik, hogy a tavaszi mezőgazdasági munkához nagyobbrészt olcsóbb asszonyokat és leányokat fogadjanak fel? A férfi munkaerő, a családfő otthon főz, dajkálja a gyermekeket és délre kiviszi az asszonyt az ebédet és szoptatás végett a csecsemőt.«

»Ne várjanak az urak arra, hogy megint uralajást (kommunizmust) rendezzünk, hanem az urak és munkások mint jó magyarok inkább közeledjenek egymáshoz, adjanak nekünk munkát és tisztességes kenyeret. Az ököl inkább nyíljék meg végre és nyújtsunk egymásnak meleg baráti kezet. Hiszen mi tiszavidéki munkások is igaz magyarok vagyunk!« »Trianon terhéért és átkát pedig viselje mindenki!«³⁷

A továbbiakban a volt államtitkár a Tisza-vidéki földmunkásszövetkezetek látogatása alkalmával szerzett tapasztalatokból levont tanulságokkal és végrehajtandó intézkedésekkel foglalkozik. Talán mondanom sem kell, hogy mindez pusztába kiáltott szó volt. Mint érdekességet azonban megemlítem, hogy a földmunkások problémáit a munkás-érdekképviseletek önszégélyre alapított szövetkezésében látta.

És valóban, az általa szervezett földmunkásszövetkezet, mely 1923 óta az Országos Központi Hitel-szövetkezet keretében működött, munkaalkalmak teremtésével évtizedeken át a földmunkások ezreit foglalkoztatta, kenyeret biztosítva azok családjának, s lehetővé tette számukra, hogy átvészeljék az ellenforradalmi korszak înséges esztendeit.

Orgoványi János

Emlékezések a népfőiskolákra

Három visszaemlékezést adunk közre a következő lapokon a hazai népfőiskolai mozgalom egy-egy jelentős ágáról. A visszaemlékezéseket abból a száznál több oldalnyi anyagból emeltük ki, melyen az egy évvel ezelőtt megrendezett Népfőiskolai baráti találkozón, Pesterzsébeten elhangzottakat rögzítették. A hosszú átfutás azonban nem csökkentette, hanem inkább növelte időszerűségüket.

Az 1983. márciusi baráti találkozó természetesen nem volt előzmények nélküli. Az ötlettől a szándékig és a szándéktól a megvalósításig mindössze néhány hónap telt el. Az újra élénkülő emlékezet egyre terjedelmesebb listákat idézett fel a régi népfőiskolai tanárokról, vezetőkről, hallgatókról. Meghívásunkra több mint kétszázan jelentkeztek és vettek részt a találkozón a különféle népfőiskolai irányzatok képviselőiben az ország minden részéből.

A magyarországi népfőiskolai mozgalom nem túlságosan hosszú történetét is több nagy nekifutás és visszaesés jellemezte. Legvirágzóbb, legdinamikusabb korszaka az 1935–1945 közötti évtized volt, melynek lendületét a felszabadulást követő néhány évben nem sikerült továbbvinni. Erről a korszakról esett a legtöbb szó a baráti találkozón. Jellemzőként annyit, hogy például 1942-ben 70 protestáns és katolikus, 30 helyi és még több tucatnyi egyéb népfőiskolát vagy népfőiskolai jellegű tanfolyamot tartottak nyilván. Az 1930–1940-es évek magyar szellemi programjának kiemelkedő alakjai a Magyar Írók Első Népfőiskolai Közösségébe tömörülve segítettek írásaikkal, előszóval, szervezéssel, pénzzel is a mozgalmat. Néhány név a sok közül: Móricz Zsigmond, Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kerék Mihály, Szabó Pál, Veres Péter. Minderre nagy tetszésnyilvánítást kiváltva emlékezett vissza a régi szervezők egyike, Boldizsár Iván.

A pesterzsébeti találkozó bevezető előadásában Pozsgay Imre, a Hazafias Népfőfront főtájkára méltán értékelte úgy a népfőiskolai mozgalmat, mint a népfőfrontgondolat – ha nem is első, de – egyik jelentős megnyilvánulását, a népfőfrontmozgalom történeti elődjét.

Megváltozott korunk és a fejlődést is tükröző társadalmi céljaink nem homályosították el a népfőiskolai gondolat jelentőségét, sokkal inkább újragondolását, tapasztalatainak összegyűjtését és megváltozott körülményeink közötti felhasználását igénylik. Móricz Zsigmond „jobb polgár, jobb hazafi, jobb ember” igényét nem haladta meg az idő. Azok előtt a feladatok előtt állva, melyek a társadalmi demokrácia kiszélesítését, a helyi önkormányzatok szerepének növelését jelentik, szinte változatlan formában idéz-

³⁷Nekem úgy tűnik, hogy e két utóbbi idézet sokkal inkább a szerző konklúziója, mintsem a nyomorban élő elkeseredett földmunkásoké és kubikosoké. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a két társadalmi osztály antagonizmusát „meleg baráti kéznyújtással” fel lehetett volna oldani.

hetjük a népfőiskolai mozgalom 1948-ban megfogalmazott céljait. „A népfőiskolai munka célja, hogy olyan embereket neveljen, akik a hagyomány és a múlt értékeit ismerik, műveltségüket szervesen ebből építik ki, a jelen időszerű kérdései között tájékozódni és azokat megoldani képesek, akikben fejlett közösségi érzés él. . . (A népfőiskola) elsősorban a dolgozó parasztság és az ipari munkásság művelődését kívánja szolgálni. A népfőiskolának elsősorban azokra a kérdésekre kell feleletet adnia, amelyek megoldására növényeiknek idő és hely szerint éppen szükségük van.” Mindezek gyakorlati megvalósítását jól mutatják a közölt visszaemlékezések.

Rácz István, aki a felszabadulás után lett a sárospataki főiskola igazgatója, iskolaszervezési gondolatai között külön kifejtette a népfőiskolák „utóéletének” fontosságát. Javasolta a végzetek számára baráti körök alakítását, a rendszeres kapcsolattartást. Az ő gondolatai is megtestesülni látszottak abban, hogy az elmúlt év májusában a Hazafias Népfőiskolai Országos Tanácsa támogatásával megalakult a Népfőiskolások Baráti Köre. Célkitűzései között a legfontosabb a népfőiskolai gondolat ébrentartása, a mozgalom progresszív hagyományainak őrzése és ápolása; új, a mai követelményeknek megfelelő népfőiskolák szervezése. Még jószerevével csak az alakulás hivatalos eseményein jutott túl a Baráti Kör, amikor országsszerte mozduáltak a régi népfőiskolások: hallgatók és oktatók. Megalakult a baráti kör Veszprémben, Alsónyéken, Kecskeméten, és már szervezik a nyugat-magyarországi volt népfőiskolások is. A baráti körök megkezdtek a régi népfőiskolai emlékek összegyűjtését, ahogy Kovács Bálint is megfogalmazta: „Amíg él az a nemzedék, amely részese volt ennek a mozgalomnak, meg kell tenni és a jövő nemzedékének okulásul átadni.”

A megélnékül figyelmet és aktivitást jelzi, hogy a baráti találkozóknál Képes Géza által felvetett gondolat az új népfőiskoláról is érlelődik. Megkezdődött a Népművelési Intézet, a TOT, a SZÖVOSZ és a Népfőiskolai Baráti Kör kezdeményezésére egy kísérleti népfőiskola előkészítése.

Ezek azok a körülmények, amelyek időszerűvé teszik a visszaemlékezések mostani közlését. És talán kedvet ébresztünk a honismereti szakkörökben a helyi népfőiskolai hagyományok felkutatásához, feldolgozásához. (A Népfőiskolások Baráti Körének címe: Hazafias Népfőiskolai Országos Tanácsa 1360 Budapest Pf.: 6.)

Kirschner Péter

A pesterzsébeti Kertészeti Népfőiskoláról

A Györfly István Kollégium és annak elődje, a Bolyai Kollégium tagjainak parasztszármaszása és egyetemi, főiskolai hallgatók szervezett értelmiségi csapata, létrejöttétől kezdve, fontos feladatának tekintette az országos népfőiskolai mozgalmat, és annak egyik szervező ereje volt. Ennek alátámasztására ismertettek néhány korabeli dokumentumot. Mészáros Sándor, későbbi kollégiumi tanár írja 1940. március 15-én a Hanza Szövetkezeti újságban: „A népfőiskola, a szövetkezet és a földreform, ez az a három dolog, ami a falu gazdasági és kulturális felemelését elvégezheti, amelynek segítségével a földművelés abba a helyzetbe juthat, amely munkájának és nagy számánál fogva megilleti. A Kelet Népe című folyóirat legutóbbi számában olvastam – mondja tovább –, hogy 11 magyar író – legnagyobbbrészt parasztszármaszásaik –, elhatározták, hogy cselekedni fognak. Ennek a 11 tagú írói vállalkozócsoporthoz a titkára Boldizsár Iván volt.”

Mi mindig együtt dolgoztunk, ahogy lehetett, népfőiskolánál a többi népfőiskolával. Ezt bizonyítja az 1942. november 27-én kelt meghívó a népfőiskolák vezetőinek és nevelőinek országos találkozására. Ebben az anyagban olvashatjuk: „December 6-7-8-án a népfőiskolák vezetői és nevelői találkozhatnak Budapesten, hogy tapasztalataikat elmondják és az együttműködés, erősödés és tökéletesedés lehetőségeit megbeszéljék. A találkozó részt vesznek írónk is. Ők fogalmazzák meg az egyetemes magyarság érdekeit a népfőiskolai mozgalommal szemben, ők emelik társadalmi és történelmi távlatba a részletkérdéseket. Meghívunk főiskolásokat is, hogy meghalljuk tőlük az elsősorban érdekelt nép igényeit és kritikáit. Sürgős ez a találkozó azért is, mert a sokak által zavarosnak tartott népfőiskolai mozgalom rendezésére törvényjavaslat készül. Szeretnénk, ha ez a megbeszélés megfogalmazná és az illetékesek elé terjesztené a népfőiskolák kívánságát.” Aláírások: a találkozó szervező bizottsága, Kardos László, a Györfly István Kollégium igazgatója, Nagy Ákos, a SDG Kabay Márton Kör vezetője, Püski Sándor, a Magyar Élet Kiadóvállalat részéről. Megtörténik a kongresszus összehívása, és Horváth Lajos 1942. december 6-án a következőt írja: „Népfőiskolai ankéton a beszámolók folytak tovább, Benda Kálmán délelőtti, és a felvidékiek délutáni beszámolója volt az értékesebb.”

A Györfly István Kollégium saját népfőiskoláját 1942 őszén kezdte szervezni. 1942 decemberében volt Somogyi Imre és a Györfly kollégisták tárgyalása a kollégium saját népi iskoláján. Idézek Tökés Ottó kollégista naplójegyzetéből: „Somogyi Imre a következőket mondta: a Pesterzsébeti Népfőiskola azért kell, hogy a juttatott kiskert a család összes szükségletét kielégítse, sőt még eladásra is jusson. Elégeden

munkástömegek vannak mindenütt. Az eddigi népfőiskolák az öntudat nevelésében mégis csak értek el valami eredményt. A szellemi közösségi öntudatot kellene nekünk, kollégistáknak adni.”

Azután megszerveztük a Győrffy István Kollégium népfőiskoláját. A népfőiskolásokról írja Szabó Gergely kollégista 1943. március 27-én naplójegyzetében: „A szegény paraszt gyerekek az ország minden tájáról összejöttek, a Győrffy Kollégium Pesterzsébeti népi iskoláján, nehéz sorsot megpróbált erők, elromlott életek, küzdeni vágyó magyar fiatalok beszélgettek ott egymással bizalmasan, testvérmódrá. Biztattuk őket, hogy a mi sorsunk sem különb az övéknél, minket is eléggé megtépázott az élet, de azért megmaradt küzdő kedvünk és őket is mindig is testvéri szeretettel támogatjuk.”

Kik voltak hát a mi népfőiskolásaink? Honnan jöttek? Jöttek Erdélyből, a Székelyföldről, Kárpátaljáról, a Csallóközből, jöttek a Nagykunságból, a Viharsarokból, Békés megyéből, Somogyból, Zalából, Vas megyéből, Hevesből, egyszóval az ország minden tájáról, s magukkal hozták a szűkebb haza, a szülőföld, a szülői ház és a szegény- vagy kisparaszti sors minden színét és ízét. Tenni és tanulni akarását, a többre és szöbre vágyást, sokszor az otthoni kint, a keservet és fájdalmat is.

Mi is volt a mi népfőiskolánk? Ezt hirdette a Győrffy István Kollégium 1943. február 17-én kelt körlevele, mely kertészeti és mezőgazdasági népfőiskola létesítésére buzdított. Ezeket mondjuk a körlevélben: „A Pesterzsébet megyei városi közbiztonsági szövetkezet és a Győrffy István kollégium Pesterzsébeten a közbiztonsági szövetkezet által bérelt városi gazdaságban kertészeti és mezőgazdasági népfőiskolát létesített. A kertészeti és mezőgazdasági népfőiskola célja egyrészt az, hogy a kevés földdel rendelkező kisbirtokos, illetve mezőgazdasági munkás fiait a kertészetben és a belterjes mezőgazdaságban olyan tudással lássa el, amellyel kevesebb földön is jó megélhetést biztosíthat családjának. Hogy ezt a célt elérje, a kertészet minden ágában alapos elméleti és gyakorlati kiképzést ad. Felhasználja a kertgazdálkodás újabb vívmányait. A kisbirtokos belterjes művelésével és az állattenyésztéssel foglalkozik. Ezt a részét a munkának Somogyi Imre, a kertészgazdálkodás legjobb szakembere vezeti. Másrészt célja a népfőiskolának az, hogy minden népfőiskolás olyan műveltségre tegyen szert, amellyel megállhatja a helyét a faluban és bárhol. Tudással rendelkező embereket akarunk visszaküldeni a falukba, akik ott gazdálkodásuk és képzetségük révén hasznos munkát fejtenek ki. A Népfőiskolán a népfőiskolás megismeri a parasztság történetét, a magyar irodalom nagyjait, a népi írókat, járatos lesz a falu és a saját maga ügyes-bajos dolgaiban. Megismeri Magyarországot földjét, földrajzát és saját vidékét, a számtan—mérten legfontosabb ágában, megtanulja azt, amire állandóan szüksége van. Szükséges, hogy a parasztság művelt vezetőikkel rendelkezzen. A mezőgazdaságban és a falu vezetésében teljesen jártas vezetőket akarunk adni a falunak. Minden népfőiskolásnak kettős feladata van: egyrészt a gazdaságban dolgozik, másrészt az iskolai előadásain vesz részt. A népfőiskola elvégzése és a sikeres vizsga után oklevelet kap, amelyben a Népfőiskola igazolja, hogy az illető ennyi és ennyi időt töltött a Népfőiskolán, és ott elméleti és gyakorlati képzését nyert.

Vessünk egy-két pillantást Népfőiskolánk életére, tevékenységére. Fekete Gyula író, győrffysta barátunk 1943. október 23-án a „Magyarok”-ban többek között a következőket írta: „A fiatal Győrffy kollégista igazgatóval a népfőiskola megalakulásáról beszélgettünk. Elhanyagolt terület volt ez, homokos, terméketlen és sivár. Valamikor gyümölcsfákkal próbálták betelepíteni, ezeknek már csak a maradványai látszanak. Az első két hónapban őszintén szólva nem volt népfőiskola jellegű, hiszen sokszor több mint napi 12 órát dolgoztunk, hogy valamiképpen megfelelő körülmények közé jussunk. Földreformot csináltunk, mesélt tovább mosolyogva az igazgató. Különösen szép táblára mutat. Ezen a részen, kb. 50 négyszögöl lehet, minden ifjúnak egy-egy ágyat osztottunk ki, azt vetettek bele, amit akartak, szabadidejükben kedvükre gondozhatták. Persze meglehetősen nehéz dolgunk volt, hiszen csak május közepén foghattak hozzá, s az öntözővizet csak június közepén kaptuk meg. Gyönyörű kis konyhakert ez a kiosztott rész. Ennek azután a jövedelme is a fiúké. Eddig kb. 1200 pengőt árultak ki belőle, egyenként 70–80 pengőt. Természetesen ez még nem a végeredmény.”

Mit és hogyan tanítottunk a népfőiskolán? Sok-sok szak- és általános tantárgyat. Én többek között történelmet tanítottam Molnár Erik őstörténete, Kovács Imre A feudalizmus Magyarországon című könyve, és elsősorban Mór Aladár 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért című könyve alapján. Mi híven követtük a győrffysták példáját az emberség, a munka, a szabadság hirdetésében és vállalásában. Akkor, amikor világégés volt. Akkor a germán hódítás keletre tört, amikor népeket és nemzeteket akart megsemmisíteni és akart eltörölni a föld színéről. Akkor is és történelmünkön mindig a nemzeti-népi egységre, a demokratizmusra törekedve tudtuk nemzetünket megővni a pusztulástól és jövőjét biztosítani. A Győrffy Kollégium és a szélesebb demokratikus mozgalom már a jövőért dolgozott. A holnapi szabadságért dolgoztunk, az ezeréves per eldöntéséért, a földreformért, és a mezőgazdaság szövetkezeti átalakításáért. Feladatunk, hogy megőrizzük és fejlesszük a nemzetközi élvonalat elért mezőgazdaságot, amelynek eredményében benne van a 40 ezer volt népfőiskolás küzdelme és munkája. Hagyatékunk, örökségünk csak egy lehet, a jövő számára, a hármás Győrffy-hagyaték: Emberség, Munka, Szabadság!

Horváth Lajos

A KALOT népfőiskoláiról

Már az 1930-as évek elején borzongás fogta el társadalmunk jobbik felét, ha arra gondolt, mi lesz hazánkkal, ha valami történelmi megpróbáltatás éri az országot. Hol az az erő, tisztesség és akarat, amely megmenthet bennünket a katasztrófától? Agrárnépességünk felemelésével újra erős és önálló nemzetté lehetünk. Erre a történelmi feladatra vállalkoztak a paraszt-népfőiskolák. Katolikus részről 1935-ben Szegeden P. Kerkai Jenő jezsuita és két civil munkatársa bontott zászlót. Jelszó: Parasztifjúság szervezkedj! Aztán Széchenyivel folytattuk: Tanulj, neveljétek ki magatokból a kiművelt emberfők sokaságát, neveljétek ki saját vezetőiteket, s együttes erővel vívjátok ki a szellemi és gazdasági függetlenséget, amelyben megerősödve talán újra magára talál a nemzet is. A megvalósítás két szakasza: a szervezkedés, az emberanyag válogatása; a második pedig: a tanulás, a népfőiskola.

Először három és fél napos beszélgetésekre hívtuk meg a Szeged környéki tanyák legényifjúságának a javát, 35–40-es csoportokban. Tarisznyából étkezünk, meleg étel csak délben volt, emeletes ágyakon aludtunk szalmazsákokon. De megtárgyaltuk tennivalóinkat. Mit, hogyan csináljunk. Az izzó hangulatú három napnak mindjárt az elején leszögeztük: mozgalmunk etikai alapon áll. Tetteink egyetlen értékmérője a lelkiismeret és a Krisztusból sugárzó erkölcs. Akinek ez nem tetszik, ne álljon közénk. Nyíltan megmondottuk azt is: a világnak nem az a baja, hogy tíz parancsolat van, hanem hogy kevesen tartják be. Erkölcsi alapállásunk fényében társadalmi és gazdasági magatartásunk több alapelvét is leszögeztük. Nem ismerjük el, hogy a proletársors, a nincstelenség, az állandó létbizonytalanság, a kiszolgáltatottság és minden társadalmi s szociális velejárója eleve elrendeltetésként súlyosodhat ártatlan milliók vállára. A szegénység lehet az ember keresztje, de a nyomor nem isteni elrendelés, a nyomor hitvány emberek keze műve, ezért megváltoztató. Aztán szó volt olyasmikről is, ami a parasztkort igen közelről érdekelte, erre is válaszoltunk. Például: a földet Isten minden embernek teremtette, hogy éljen rajta és boldoguljon, tehát a földbirtoktulajdon szentsége előttünk csak addig szentség, amíg ezt a történelmi változások okán és a szociális igazságosság jogán a föld nélküli parasztkort milliói nem követelik.

Hát ilyesmirel beszélgettünk ott a papok tanyáján, közben válogattuk a tehetséges, jövefű legényeket, mélyszántásra, népfőiskolára. 1940 őszéig 15 ezer falusi és tanyasi legényt vittünk át három és fél napos, úgynevezett agitatórképző tanfolyamon. Az ő munkájuk eredménye, hogy 1940 őszére több mint 2500 faluban, tanyaközpontban alakult KALOT-szervezet, a taglétszám pedig a pártoló tagokkal együtt fölözött a 300 ezret. Erre a nagyrészt már válogatott emberanyagra aztán lehetett népfőiskolát alapítani. Első, állandó jellegű népfőiskolánk 1940 őszén nyitotta meg kapuját, Érden. Az iskolában háromféle tanfolyam futott párhuzamosan. Először fiatal legények részére két és fél hónapos népfőiskola; másodsor a korabeliek 3–4 hetes gazdasági tanfolyama, kupecsképzés – mint a legények nevezték, és végül a nehéz fajsúlyú parasztkor, faluvezetők, a szegényvilág úgynevezett bandagazdái jöttek beszélgetésre. Néhány névre emlékeztem: Kovács Imre, Dobi István, Hajdu Kálmán, Német Lajos, Vörös Vince. A 108 személyes érdi népfőiskola hamarosan szűknek bizonyult, s 1942-ben már 16 népfőiskolánk működött. 1943-ra pedig ez a szám 20-ra emelkedett. Kimutatásunk szerint 1944. március 19-ig összesen 34 ezer parasztot vittünk át hosszabb-rövidebb tanfolyamon, a két és fél hónapos népfőiskolától a 12 hónaposig.

Ekkor már több mint 4000 faluban működött a KALOT, és taglétszáma erősen közelítette a félmilliót. Népfőiskolánk alapítási körülményei: kettőt vásároltunk, harmat magunk építettünk, hatot béreltünk és kilencet ajándékba kaptunk. Különösen az évi két és fél hónapos kulturális népfőiskolák voltak országos hírűek, tanítási módszerüket és tananyagukat hat népfőiskolánk követte. Világnézeti felvilágosítás, magyar történelem és irodalom, parasztság története, a szövetkezet kulturális és gazdasági lehetőségei falun, faluégészség, kert-Magyarország, európai magas-kultúra, városi kultúra és népi kultúra, hagyomány-művelés, tánc, ének, népi színjátás stb. A tananyag mondanivalóját, savát-borsát természetesen mindig a világnézeti, társadalmi és gazdaságpolitikai alapelvek villanásai adták. Nyíltan hirdettük és írtuk: gazdasági berendezkedésünk rossz, mert nem érvényesül a szociális igazságosság szelleme a javak elosztásában. Ezért leváltandóknak és kicsereendőnek tekintjük. Szervezkedésünk útjából elhárítunk minden olyan akadályt, mely naiv gyermekhittel a helyzet változhatatlanságába kapaszkodik.

Az érdi népfőiskola nevelői és tanárai: Magyar Károly lelkész, Barasits Ferenc és Könyü Sándor tanító, Jankovich Ferenc költő, Muharai Elemér hagyománykutató, Molnár István tánctanár, Somogyi Imre író, Danis Jenő rendező, dr. Kádár Zoltán művészettörténész, Illésy Péter festőművész, Gál Károly néprajzos, dr. Farkas György főtitkár és magam is, mint a népfőiskola igazgatója. Nyolc népfőiskolánk vállalta a kert-Magyarország szakembereinek képzését. A növendékek 20–40 holdas kertészetben tanulták és gyakorolták a belterjes kertészkedés minden csínját-bínját, s államilag is elismert kertgazdák lettek.

Kassán szlovák–magyar, Ungváron ruszin–magyar népfőiskolák voltak. Tanítás persze anyanyelven. Német ajkú népfőiskolánk az ismert okok miatt nem volt. A német ajkúak a magyar népfőiskolák valamelyikében kaptak helyet, tanfolyamuk természetesen német nyelven folyt. A német nagykövetség nem jó szemmel nézte, és éles hangú tiltakozásokat adott be a magyar kormányunk a KALOT „aknamunkája” ellen. Szilágysomlyón az észak-erdélyi románság közé szorult magyarok részére úgynevezett szörvány-népfőiskolát alapítottunk. És végül a legkedvesebb népfőiskolánk, amely 1941-ben nyitotta meg kapuit, a Telepes Népfőiskola volt.

250 holdas gazdaságban tanulták fiaink a legkorszerűbb mezőgazdaság fogásait. Ezeket a legényeket a megvalósítandó földreform céljaira képeztük ki. Arra a földreformra, amelynek hitünk és akaratunk szerint hamarosan be kellett következnie.

Gyümölcsérésről ismerjük meg a fát! Vajon a KALOT népfőiskolások milyen termést hoztak? Sajnos csak szemelgetésre van hely. Az erdi népfőiskola után a kiképzett tancosok, énekes-színjátékosok minden nagyobb körzetben regös csapatokat szerveztek, úgy is mondhatnám, népi együtteseket. 20 regös csapatunk volt, egész évben járták a falvakat, tanyákat, és ha lehetőség volt, azonnal művelődési estet rendeztek. Természetesen ez nem mindenkinek tetszett, a falu többsége azonban boldog volt, szinte szétkapkodták a regösöket kosztva, szállásra. És a közönség? Kocsin, biciklin jöttek messze távolból. Csíksomlyón a pünkösdi játékok ünnepe legálább 70 ezer néző volt. Nézőtér a Somlyó hegy oldala, a színpad pedig a hegy alja. De a műsor is méltó volt e roppant tömeghez. Muharai Mátyás király aranyszörű báránycímű népjátékát 500 legény és lány játszotta, s szünetben 300 legény járta a csürdöngölőt. Az ősi csíksomlyói székelő misztériumjátékok is valóságos földrengéssel dübörögtek a sokadalomtól.

A falu népfőiskolásaink meggyőző munkássága következtében egyre szomjasabban issza a régen látott és érzett igazi kultúrát. A családi-és az egyleti könyvtárak sebesen szaporodnak. Püskinélfolyószámlánk volt, később már egyik-másik helyen irodalmi mecénásként is jelentkezett a falu, például Simon István költőnk első verseskötetének a Bazsi KALOT a kiadója. Másfelől is futtattuk tehetségeinket. Csíksomlyói népfőiskolánkon egy, Kós Károly tervezte 10 hónapos faragó-népfőiskolát szerveztünk a székelő legényeknek, vezetőjük nem kisebb művész, mint Szervátiusz Jenő. Legényeink alkotásait ismerte és dicsérette Firenze, Helsinki közönsége. Aztán Érden megnyílt a Szépműves Műhely. Ide fiatal képzőművészeti főiskolások jártak ki. Kaptak műtermet, teljes ellátást, csak dolgozzanak, kísérletezzenek, keressék a nép lelkéből fakadó szépálmódások magasabb síkon való megfogalmazását. Ezekből a fiatal művészekből nem egy egyszerű eredményeket ért el. Kossuth-díjasunk is van.

Es mit tettünk a nagyobb darab kenyérért? Megalakítottuk a gazdasági szövetkezetet kétpengős részjeggyel. Több mint 100 ezer példányban megjelent ifjúsági lapunkban „adunk-veszünk” rovatot nyitottunk, és vagontételben cserélt gazdát a gyümölcs, a zöldség, tizezerszámban a facsemete. Különösen élénk volt a tojás- és baromfi-kereskedelem. Megindult mozgalmi munkásközvetítésünk, a munkanélküliek szervezett foglalkoztatása. Szolnokon például kefekötéssel foglalkoztak, Zala megyében cementtelep létesült, Endrődön halastó létesítésébe fogtak, a szegedi tőzgasdáság igazgatója kilencezer ivadékot ajánlott fel. 1938–1940 között már kétszázánál több, kereskedelemmel foglalkozó egyesület volt, fő mozgatója mindenütt a népfőiskolás. Az egyházasfalui népfőiskolánk által beindított téztafeldolgozó üzemben kilenc munkás naponta 300 kg téztaát dolgozott fel makaróninak, csíktészának, levestészának. Közben tovább folytak a kereskedelmi tanfolyamok, bizományosokat képeztünk ki, ezek függetlenek voltak a Hangyaboltoktól, és külön kaptak engedélyt a parasztot érdeklő cikkek árusítására. A falu nagyon szerette ezeket a bizományosokat, mert soha nem volt náluk hiánycikk. Az ellátást szerződéssel biztosítottuk. A GENE-RALLI Biztosító Intézet számára 600 biztosítási ügynököt képeztünk ki. Ragyogóan beváltak. Egyszer fiaink munkaversenyre hívták a régi ügynököket, győztek a kalotosok, Virág Laci, Csíkszentkirályi legényünk volt a legjobb, díja egy hasas tehén lett.

Legszebb teljesítményünk mégis az egegi KALOT-falu volt. 1942 augusztusában 19 katonaviselt legény menyasszonya jött Jánosiba, kétnapos lelkigyakorlatra, mert néhány napon belül ki-ki házasságot köt párjával, és mennek Egegre, ahol várja őket 20–20 hold föld, az ősi munka teljesen elvégezve, szobakonyhás lakás, a lakásban egyforma magyar bútor – a Csíksomlyói faragó-népfőiskola csinálta –, Viski Károly professzor tervezte a menyasszonyi ruhát, ez lett a telep népviselete. Még szép, rámás szárú csizmát is kaptak a fiatalok, piros és fekete színben, kívánság szerint. Az istállóban mindenkinek egy-egy hasas üsző, egy hasas sertés, 10 gödöllői kendermagos tyúk meg egy kakas. Persze, amint ez szokott lenni, ebbe a szépen alakuló közösségj rendbe is beleköpött az ördög, a Belügyminisztériumtól megkaptuk az értesítést, hogy a kért 5000 forint családonkénti ONCSA-kölcsönt nem adják meg, csak 3000 forint jut fejenként. Meg kell jegyeznünk, hogy abban az időben – Kerék Mihály szerint – 12–17 ezer forintba is került egy-egy család telepítése. Mi 5000 forintos költségetét adtuk be, és ezt faragták le 3000-re. Országos botrány! Számítottam ugyan a fiúk józan gondolkodására, a népfőiskolai nevelés teherbíró képességére, de azért bizony hebegve mentem le és közöltem, azt üzeni a BM, hogy ennek a telepítésnek nem szabad sikerülni. Éreztem, hogy a kráter forr mindegyikben, és éppen kitörés előtt áll. De van megoldás – mondtam, s előadtam, hogy nem egyénileg kezdünk gazdálkodni, hanem közösen. A három legtöbbet teljesítő tagot a közös jövedelemből évente önállósítjuk. Beindult a munka. Egyszer levelet kapok az egyik asszonytól, ha lehet, hát látogassam meg őket. Ez már tavasz felé volt. Morcos arcok, kitörésig feszülő hangulat várt. A férfiak nem akarnak szólni, az egyik asszony állt fel. Nem lehet az kérem, hogy férjeink agyondolgozzák magukat, mert mindegyik elsőnek akar önálló lenni. Egyik-másik éjszaka is felkel, hogy egy-egy rendet levágjon, vagy a krumplit megkapálja. Az uram is 10–20 kilót fogyott már. Nem mehet ez így, kérem. Akkor közösen megállapítottuk, hogy mennyit szabad dolgozni és erre a rendre Lugosy Pista telepíró ügyelt fel. A termés gyönyörű volt, bőven futotta önállósításra is, és a telep lakói boldogok, nagyon boldogok voltak. Aztán az asszonyok elnehezdedtek, és tavasszal megérkezett az első kisgyerekek is, akiért minden, de minden történt a telepen.

Ugrin József

A KIE és a népfőiskolai mozgalom

Az én feladatomban az, hogy a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) népfőiskolai szolgálatáról szóljak. Ennek kapcsán nagyon röviden elevenítsük fel a mozgalom útját. Angliából 1844-ben indult el, és hozzánk svájci közvetítéssel érkezett 1883-ban. Célját az úgynevezett Párizsi Alap 1855-ben foglalta össze: „Egy társaságban gyűjteni azokat az ifjakat, akik Jézus Krisztust megváltóknak és Istenünknek tekintik s a szentírások szerint az ő tanítványai akarnak lenni, hitükben és életükben és együttesen akarnak munkálkodni mesterük országának az ifjúság közötti terjesztésén.” Nálunk először főiskolások voltak a tagjaik, majd amikor az 1900-as években megalakult a MEKDESZ, a Magyar Evangéliumi Diákszövetség, a KIE a maga igazi munkáját az ipari és kereskedői ifjúk között találta meg. Ebben az időben két kiemelkedő ember, dr. Szilasy Aladár közig. bíró és dr. Szabó Aladár teológiai tanár volt a vezető. Később az ő neveltjeik vették át a vezetést. Megyericsy Béla és ifj. dr. Szilassy Aladár 1910-ben meghonosítják Magyarországon a cserkészteket. A világháború alatt katonaságnak létesítésével, a hadifoglyok közötti munkával teszik hasznossá magukat; a KIE segítségével 9000 hadifogoly került haza. Kapcsolata a külfölddel sokat használt az I. világháború után a magyar hazának. Ekkor már cikkek jelentek meg a KIE-sajtóban a népfőiskoláról. Megyericsy halála után Töltési Zoltán veszi át a stafétatölcet. Ő előbb létrehozta a leghaladóbb egyházi ifjúsági mozgalmat, a Soli Deo Gloria Szövetséget (SDG), 1921-ben. A KIE vonalán döntő cselekedet 1926-ban az evangélikus és a református ág életre hívása. Ez az idő egybeesik az 1930-as években kibontakozó népi mozgalommal, sőt ennek a szellemi gyökerei visszanyúlnak az 1920-as évekre is. Ady, Móricz és Szabó Dezső megragadják a protestáns egyházak legjobbjait. Szerb Antal írja irodalomtörténetében: „történelmi tény, hogy az 1920-as évek kezdetén Szabó Dezső volt a szellemi Magyarország legfontosabb embere. Egész nemzedéke az ő könyvein alakította ki életformáját, az ő szemével nézte a szellem nehézségeit, még Ady Endre is csak őrajta keresztül jutott el a magyar ifjúság nagy részéhez.” Ő valóban látta az egyház ifjúságának jelentős részét. Az SDG kiadja Makay Sándor erdélyi püspök Ady-könyvét, a „Magyar fa sorsa”-t. Az addig támadott vagy mellőzött költő otthonossá válik a református iskolákban is. Ezek az irodalmi hatások érzékennyé teszik a fiatalokat a magyar élet égető kérdései iránt. Így napi téma a földkérdés, a társadalmi nyomorúság, a lemaradottság műveltségben és a falu állapotában. Az ifjúsági sajtó hangot ad ezeknek, gyűléseiken tárgyalja, majd eljuttatja vezetőihez. Ennek egyik legfontosabb szócsöve a Magyar Út, ahol Pap Béla, Kiss Sándor lelkész, Kiss Sándor tanár és velük együtt gondolkozók írásai hétről hétre megjelentek. Pap Béla könyve, a Társadalmi rendszerváltozás evangéliuma címében is sokat mond, nem csoda, hogy nem kapott érte magántanári képesítést. Ebben az ifjúsági sajtóban indul el későbbi jelentős irodalmi útjára Erdei Ferenc, Darvas József és még sokan mások. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a népi írók hatását, mind az értelmiségi, mind pedig a paraszti ifjúságra, éppen az ifjúsági mozgalom útján. Czine Mihály írta találóan, hogy „bármennyire konzervatív volt is az egyház vezetése, az egyes gyülekezetekben éltek a demokratikus, haladó protestáns hagyományok s érvényesülni igyekeztek. A papok között egyre több lett a szociális-kulturális missziót vállaló pap, a népert elő ember, a Kis Géza, Fülep Lajos- és Csikesz Sándor-szerű ember, akik a szociális-kulturális nemzeti feladatokat is meglátták.”

Ennek igazolására csak egy adatot idézek, egy ismert újságíró 1981-ben ezt írja: „Németh László nevét 13–14 éves kisdíák koromban tanultam meg Óbudán, a Kálvin utcai KIE-könyvtár olvasójaként. Néhány száz könyv szorongott egy üvegszekrényben, természetesen jámbor hitbuzgalmi munkák is. Később felfedeztem a Magyar Élet kiadásában megjelent könyveket, talán valamennyi ott volt, már csak azokat hordozhattam haza, Erdélyi és Sinka verseit, Kodolányi és Nagy István regényeit, Veres Péter írását és Németh László könyveit is.” Ez nemcsak itt volt így, de szerte az egész országban. Ilyen szellemi légkörben indult mindenfelé az erőteljes falumisszió. E téren elől járt Sárospatak. Ujszászy Kálmán a falumisszió megindítását azzal indokolta, hogy a református egyház tagjainak 80%-a falusi ember, felelősek vagyunk értük. Megindult a regösckérszet, majd 1936-ban az első népfőiskolai tanfolyam. Szinte ezzel egyidejűleg az irodalom is egyre többet foglalkozik a népfőiskolákkal. Ezek ismeretessé váltak, és egyengettek az utat a mind szélesebbé váló mozgalom előtt. A dán példa: Gruntvig püspök jelmondata a vesztett háború után mondja ki, hogy amit elveszítettünk kívülről, nyerjük vissza belülről, igen sokakban hasonló gondolatot ébresztett, bennünk is. A magyar kezdeményezések közül Tessedik Sámuel szarvasi iskolája, az erdélyi Makkfalván létesült Wesselényi Kollégium, a Szandán, Pilisen működött népfőiskolákra sokan emlékeznek. Mind a sárospataki, mind pedig a nagytrcsai jelenség élénk sajtóvisszhangot ébresztett az egész országban, egyházi újságokban és folyóiratokban sorban jelentek meg értékelő és útkereső cikkek. A Kelet Népében Móricz Zsigmond teret ad a legismertebb íróknak, hogy ebben a kérdésben elmondják a véleményüket. A nagytrcsai példa serkentőleg hatott a református közvéleményre, és sürgetőbbé vált egy állandó jellegű népfőiskola megnyitása. Ebben fontos szerepet kapott a Duna-melléki egyházkerület földműves ifjainak első budapesti téli tábora. 1939. február 5-én a Teológiai Főiskola dísztermet földműves-, diák- és munkásfiatalok töltötték meg. Előttük hangzott el Ravasz László A nagy szakadéki című emlékezetes előadása. Már maga a cím is sokat mond, az előadás szokatlan volt és sokaknak maradandó emléket hagyott. Csak egy gondolatot ragadok ki belőle: „a magyar földön aránytalanul osztozik meg a földművelésből élő két réteg. A nagybirtokos és a mezőgazdasági mun-

kás. Még most is 100 ezer holdas uradalmak vannak, ugyanakkor több millió mezőgazdasági proletár tengeti a maga nyomorult életét azon a földön, amely mindenkinek ad kenyeret, sőt kalácsot, csak annak nem – vagy túlságosan feketét –, aki orcája verejtékével műveli. Nem kell fejtegetnem, mily sötétén néz szembe egymással ez a két fél”. Az előadást jellemző módon a diákifjúság mozgalma, a Soli Deo Gloria adja ki és hozzá csatolva Morvay Péter cikkét a veszprémi népfőiskola felállításának tervével, hogy ezzel is támogassa az intézmény felállítását. Ez is szép példája a szakadék áthidalásának. Az SDG Kabay Márton Köre később ünnepélyt rendez a népfőiskola javára a Zeneakadémián, meghívja a népfőiskolásokat 1942-es februári összejövetelére, ahol munkások, parasztok értelmiségiekkel együtt tanácskoznak, s ahol a népi írókkal találkozhattak. Közülük sokan részt vettek az 1942-es és az 1943-as szárszói konferenciákon is.

A veszprémi népfőiskola első évi záróünnepén többek között megjelent Móricz Zsigmond is, és a Kelet Népében a következőket írta: „Végig hallgattam a záróvizsgát. Az embernek az örömtől elszorul a szíve, hogy ilyen szép és nagy dolog is lehetséges. Ezek a fiatal fiúk külsőleg olyanok, mintha egyetemi hallgatók volnának. Hármán tartottak szónoklatot a záróünnepélyen. Gyenge szívű, de vasóklú testvérem mondta el az elsőt. Az embernek eláll a lélegzete, oly finom, annyira választékos, annyira a legnemesebb kultúra értelmében kitűnő kifejezéseket használnak, és oly tisztában vannak helyzetükkel, és az egész társadalmi réteg sorsával és állapotával, hogy állandóan az a gondolat motoszkál a hallgatóban, hogy itt már egy olyan nemzedék lép előre, mely öt év múlva, tíz év múlva mindenre képes. És azt azért kell tudomásul venni, hogy az egész országban a legeldegottabb helyeken is így szólnak meg a fiatal paraszt lelkek, soha többé nem lehet már ezekkel úgy állni szemben, ahogy műveletlen, gondolkodáshoz nem szokott őseikkel.”

Az országban szinte népfőiskola-láz terjed el. Mindenki, aki felelősséget érzett a nép iránt, tenni akart valamit, s erre a népfőiskola látszott alkalmasnak. A sokirányú kezdeményezést a KIE-szövetség igyekezett összefogni. Alkalmat adott a tapasztalatok kicserélésére és a további teendők megbeszélésére. Így jött létre több anket a két protestáns egyház, majd a római katolikus egyház, a KALOT képviselői között. A nagyvárcai és a budapesti tanácskozások után két anket, majd 1941-ben a népfőiskolai tanács megalakulása. A legfontosabb lépések jelzik ezt; az állandó jellegű népfőiskolák megalakultak Szatmárban, Kecskeméten, Alsónyéken, Orosházán, Rónafőn. Ez utóbbi helyen telepesszabványú létesült, ahol Kovács Péter földműves titkár telepedett le, és idehozta Hajdúböszörményből mindazokat, akik hajlandók voltak új életet kezdeni. Ennek a telepítésnek is volt éle az akkor az egész Dunántúlon érezhető sváb veszéllyel szemben. A népfőiskolai tanfolyamok egész sora nyílt meg az ország minden részében, ideértve Erdélyt és a Felvidéket is. 1943-ban már félszáz tanfolyamról ad hírt a KIE lapja, a Magyar Ifjúság. A népfőiskolai tanács igyekezett rendet teremteni és megfogalmazni mind elvi, mind gyakorlati szempontból a legfontosabbakat. Így kimondta, hogy a népfőiskolának csak az nevezhető, ahol két és fél hónapig internátusban együtt laknak az ifjak, az ennél rövidebb ideig tartó, csak tanfolyamnak tekinthető. Megfogalmazta a népfőiskola célját is. A népfőiskola olyan intézmény, amely a felnőttkor határára levő ifjúságot öt hónapon, de legalább két és fél hónapon át vallási, nemzeti és hivatásbeli szolgáltra neveli. Ez érvényes mind a fiú-, mind a leányintézményekre, mert a fiúkkal párhuzamosan mindenfelé leány-népfőiskolák is alakultak szép számmal.

A szellemi érdeklődést emelte a népi írókkal való gyakori találkozás, s a velük való több napos együttlét. Veres Péter csaknem minden népfőiskolán megfordult. Somogyi Imre szintén, és tanította a kertművelés fontosságát. Később Tiszaladányból már a tanítványai is mentek gyakorlati oktatás adni egy-egy intézménybe. Állandó előadó volt itt a nagy nevelő, Karácsony Sándor, ki nemcsak az értelmiségi ifjúságra gyakorolt hatást, de a földműves fiúkra és lányokra is. Szellemi mozgást idézett elő mindenütt, ahol csak megjelent. Móricz Zsigmond is ment mindenüvé, amíg ereje engedte. Nagy fájdalomra csak Szatmárba nem jutott el. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az egyházunk akkori püspökei igyekeztek nemcsak írásban kifejezni támogatásukat, hanem személyes megjelenésükkel is súlyt adtak a mozgalomnak. Sárospatakon előbb Farkas István, majd Enyedy Andor jelennek meg. Révész Imre debreceni püspök a szatmári népfőiskola egyik záróalkalmán jelent meg, utána lelkeszertekezleten kijelentette, hogy a népfőiskola valami egészen új, reménykeltő az egyház érdekében. Ugyanezt tették az evangélikus püspökök is. A püspök megjelenése a falusi fiatalok körében valami egészen új, addig ismeretlen jelenség volt. A falusi ifjak személyesen találkozhattak és beszélhettek püspökeikkel; a püspökök pedig személyesen győződhetek meg arról, melyek is a falu égető és megoldásra váró kérdései.

Mindegyik népfőiskola története külön fejezetet érdemelne egy-egy nagyobb tanulmány keretében. A sok hasonlóság mellett mindegyiknek megvan a maga külön jellege, s az ebből folyó érdekes története. Amíg él az a nemzedék, amely részese volt ennek a mozgalomnak, meg is kell tenni és a jövő nemzedéknek okulásul átadni. Ez a keresztyéni, népi és ökumenikus mozgalom nemcsak meghatározható emlék, hanem ösztönzés, elkötelezés is a mai és a holnapi teendőink még hűségesebb végzésére. A népfőiskola mozgalom hatása mind a mai napig él.

A népfőiskola mozgalom volt vezetői közül néhányan már nem érthették meg a mai szép napot. Idézzük fel emléüket és adjunk tisztességet nekik. Előljártak a mozgalomban, vállalták a küzdelmet, a közönyt és a meg nem értést is, de mentek az általuk jónak megismert úton, értve az idők sürgető szavát.

Kovács Bálint

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Őrségi változások

Az Őrség 192 km²-nyi területét a Vasi-Hegyhát, Göcsej, a Hetés, a jugoszláv határ, illetve a Vendvidék határolja, amely a Zala forrásvidékét foglalja magába. E 18 községből álló tájat dombok, völgyek, hatalmas fenyő-, bükk- és tölgyerdők, zöldellő rétek, bakhátas szántóföldek, patakok teszik változatosá. Ettől van e táj szépsége és varázsos ereje, melyhez hozzájárul a csend, a nyugalom, a jó levegő.

Az Őrség természeti adottsága, környezete kedvezett az ember letelepedésének. A honfoglalás óta gyepülve terület. Az Árpád-házi királyok idejében nagyobb telepítésre került sor, mivel a nyugati határvidék őrhelyeként szükségessé vált az németek támadásainak felfogása, s ezzel a nyugat-magyarországi gyeprendszer része lett. Az örök szolgálatukért szabad jogokat, bizonyos kiváltságokat kaptak, melyet később elveszítettek.

Az Őrség településszerkezetének alapja a gazdasági célszerűség volt. A szeres településforma, a boronafalas építkezés a tájjal szoros egységet alkot. Ez a természeti környezettel, a gazdálkodási móddal és sajátos funkciójával kölcsönhatásban alakult ki. Az itt élő emberek tevékenysége a legutóbbi évtizedekig nagyrészt mezőgazdasági, az erdőt, a tájat karbantartó tevékenység volt. Az 1945 utáni időszakban, 1960–62-ig éppen mezőgazdasági jellege miatt kedvezőtlen helyzetbe került. Az adminisztratív intézkedések szinte lehetetlenné tették az egyéni gazdálkodást. A korszerű nagyüzemi gazdálkodást pedig nehezítette a sovány, tápanyagokban szegény feltalaj; a nagyon tömött, vizet rosszul vezető altalaj; az országos átlagot felülmúló csapadék; a kedvezőtlen adottságok következtében alacsony gazdaságosságú termelés; a nagyüzemi gazdálkodás anyagi eszközeinek hiánya. Málnatermelő szakcsoportokat ugyan alakítottak 1959–60-ban, amellyel segíteni akarták a gazdálkodást, de ez nem hozta meg a várt eredményt és a telepítés kipusztult.

A mezőgazdasági tevékenység csökkenése elindított egy olyan méretű elvándorlást, népességsökkenést, melyet az 1970-es évek ésszerűbb területfejlesztési támogatási politikája is éppen csak mérsékelni tudott.

A népességsökkenés alapvető oka mégsem a nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésében, a gépesítés fokozásában keresendő, hanem abban, hogy a *felszabaduló munkaerőt helyben nem volt hol foglalkoztatni*. A térség népességmegtartó képessége szempontjából szükséges lett volna az 1950-es évek végén, a hatvanas évek elején elsősorban az Őrség központjában, Őriszentpéteren, ipari vagy egyéb munkahelyeket létrehozni. Az ipar szempontjából azonban nem kedvező a térség. Így az ipari munkahelyek hiánya és az infrastruktúra, a terciér ágazatok fejletlensége következtében az aktív dolgozók és az első ízben munkát vállalók a megye nagyobb ipari centrumaiban – Szombathely, Kőrmend, Szentgotthárd – és megyén kívül voltak kénytelenek munkát keresni, vállalva a napi, heti ingázást. Az akkori rossz közlekedési viszonyok csak súlyosbították a helyzetet. Az ingázás hosszabb távon nem tartható fenn, ezért előbb-utóbb elköltöztek a munkahely közelébe.

Az Őrség 18 községének lakónépességszáma 1950-ben 12 ezer fő volt, 1960-ban 11 258, 1970-ben 9426 és az 1980-as népszámláláskor már csak 7912 fő. A magyarányú csökkenés tehát az utóbbi két évtizedben következett be. A 20 év alatti elvándorlás 3331 fő volt, ami Őriszentpéter nagyközség – mint az Őrség központja – és környező öt község lakóinak jelenlegi száma. Mivel az elvándorlás többségében a fiatalabb korosztályt érintette, ennek velejárója a természetes szaporulat csökkenése, ami 1970–80 között már negatív előjelű, 1,5%. A két évtizedet külön-külön is értékelve megállapítható, hogy 1960–70 között 50%-kal nagyobb volt az elvándorlás, mint 1970–80 között. Ez mindenképpen utal a népesség megtartása érdekében tett intézkedések hatására. A népességsökkenés 20 év alatt 29,7% (a megye más területén 19,1%), azonban községenként eltérő mértékű. Legkisebb a csökkenés aránya Pankaszon (10%) és Őriszentpéteren (18%), ahol a foglalkoztatási és közlekedési viszonyok aránylag jobbak voltak. Azokban a községekben, amelyek távolabb vannak a központoktól, és a közlekedés sem kielégítő, ott a csökkenés nagyobb arányú (pl. Ispánk 50%, Velemér 47%).

A természetes szaporulat és az elvándorlás alakulásának következtében a korcsoportos összetétel kedvezőtlenül változott. Az átlagos életkor magas, 40 év (a megyei átlag 36 év), ami a lakosság elöregedését mutatja.

1980. január 1-én a munkaképes korú lakosság (15–55, illetve 60 év közöttiek) mintegy ezer fővel (18%-kal) volt alacsonyabb, mint 1970-ben. Nagyobb arányú csökkenés következett be a 0–14 éveseknél: 2200-ról 1450 főre. A 15–24 évesek körében éppen az elvándorlás miatt még ennél is nagyobb a csökkenés mértéke, ami összefügg a fiatalok pályaeorientáltságával. A továbbtanulók döntő többsége olyan iskolai és szakmai képzettséget szerez, mellyel az Őrség területén levő foglalkoztatóknál nem tud elhelyezkedni. Úgy is mondhatjuk, hogy az Őrség alacsony foglalkoztatási színvonala és kedvezőtlen munkahelyi struktúrája nem tudja biztosítani a körzet fiataljai számára a szakmai és iskolai végzettségnek megfelelő foglalkoztatást. Ez pedig további hatással van az elköltözésre és a lakosság természetes szaporodásának alakulására.

A népesség csökkenésének okait az alábbiakban lehet összefoglalni: Nincs elegendő számú és az igényeknek megfelelő munkahely. A rossz közlekedés miatt az ingázás körülményes. Lakást a munkahelyhez közel építettek vagy igényeltek. Ezt fokozta, hogy a falvakban nem kaptak szociálpolitikai kedvezményt.

Ehhez járul még a szolgáltatások, gyermekintézmények ellátottságának alacsony színvonala és iskolák körzetesítése.

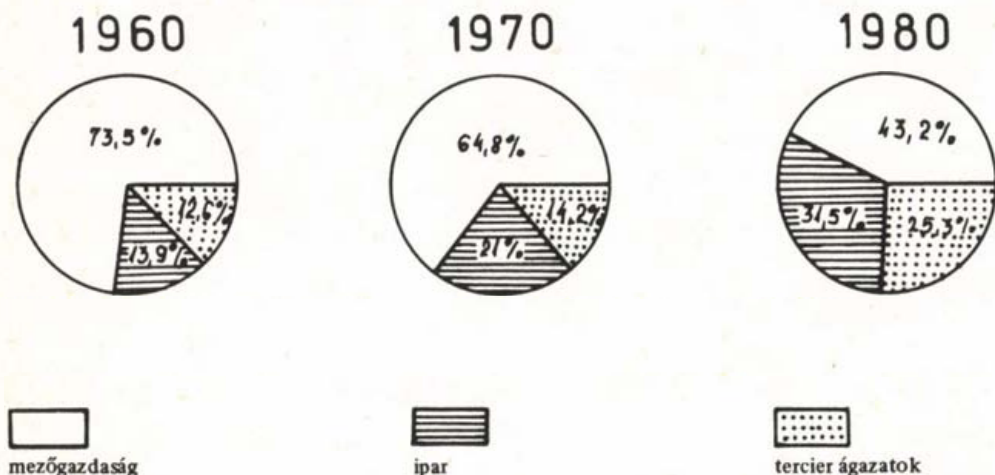
A lakosság számában, összetételében bekövetkezett változások kihatottak a foglalkoztatottságra, annak ágazati összetételére. 1950-ben a dolgozók száma 6600 fő, amelynek 80%-a a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás területén dolgozott. 1960-ban az aktív keresők száma 6272 fő, melynek többsége (74%-a) még továbbra is mezőgazdasági dolgozó. A keresők számának csökkenése mellett lényeges változás a különböző ágazatok közötti arányban csak az 1970–80-as években következett be, mégpedig a különböző intézkedések hatására, amelyek mind a lakónépesség megtartását, a körzet gazdasági-társadalmi fejlődését, fejlesztését szolgálták.

Melyek voltak ezek az intézkedések és hogyan hatottak az Őrség változásaira?

Az Őrség olyan táji-természeti és művelődéstörténeti értékekkel rendelkezik, melyeknek védelme, megőrzése a térség fejlesztésének alapvető célja. A táj értékeit elsősorban a területen élő emberek, a területen működő intézmények, gazdálkodó egységek tudják megőrizni és tovább gazdagítani. Ehhez viszont szükséges a megyei és központi szervek intézkedése, segítése. Elsőrendű feladat a lakosság életkörülményeinek, munkalehetőségeinek javítása, a táj értékei által vonzott idegenforgalom, ellátás fejlesztése, a terület történelmi és művelődéstörténeti értékeinek megmentése, az infrastruktúrális ellátottság szintjének emelése.

1962-ben és az utána következő években már több konkrét intézkedésre került sor. Az Őrség fejlesztésére több, különböző szintű komplex fejlesztési terv készült. Megindult a nagyszabású komplex talajjaví-

AZ AKTÍV KERESŐK MEGOSZTLÁSÁNAK VÁLTOZÁSA

tás. Ennek, valamint a szarvasmarha-tenyésztés állami támogatásának (korszerű állattartó telepek) köszönhető, hogy a mezőgazdaság stabilizálódott, a termelőszövetkezetek megerősödtek, melléküzemági tevékenységük (fafeldolgozás, építőipar) is bővült.

Az Őrség központjában 1970-ben felépült a Sabaria Cipőgyár új gyáregysége, mely 250 főnek – főleg nőknek – adott munkalehetőséget. Az infrastrukturális területek, tercier ágazatok nagyarányban fejlődtek:

– A közúti közlekedés meggyorsult. Az utak ma aránylag jó minőségűek, az útsűrűség eléri a megyei átlagot. Az autóbusz-közlekedés behálózza az Őrség minden települését, könnyen megközelíthető Szentgotthárd, Kőrmend, Zalaegerszeg.

– A kereskedelmi ellátottság bővült, színvonaluk megfelelő, az egyre növekvő idegenforgalmat kielégíti.

– Szállás fizetővendég-szolgálat úján több községben megoldható. Az idegenforgalmi szolgálat korszerűen működik.

– Sokat javult az orvosi, egészségügyi, kulturális, oktatási ellátás, mind mennyiségben, mind pedig minőségben. E tekintetben ma minden település ellátott.

Az Őrségi változások szemmel láthatóak. Az, aki a „régmúltat” ismerte és ma arra vezet az útja, önkéntelenül kérdezi, jó helyen jár-e. Új, tágas családi házak, bölcsődék, óvodák, iskolák, orvosi rendelők, művelődési otthonok, épültek mindenütt. A szalafői Pityerszer hat épületből álló, műemlékjellegű csoportja szabadtéri néprajzi múzeumként szolgál. Idegenforgalmi vonzóerő még a magyarszombatfai fizekasmúzeum; középkori freskóiról híres a veleméri kora gótikus templom, Hegyhátszentjakabon a román templom és a vadregényes Vadása-tó vagy Felsőmarácon a himfai parkerdő. De ugyanilyen vonzó, változatos felszínű az erdőekkel, üde rétekkel borított, völgyekben gazdag táj, ahol kiépített pihenőhelyek várják a látogatókat. 1978-ban Tájvédelmi Körzetté nyilvánították, megteremtve ezzel a természeti környezet megőrzésének lehetőségét, az üdülés, a turizmus és idegenforgalom növekedésének feltételeit.

Az Őrség változásai a terület foglalkoztatottsági szerkezetében is tükröződnek. A lakosság általános csökkenése következtében kevesebb lett a munkaképes korú népesség is, mégpedig az utóbbi 10 évben 17%-kal, 800 fővel. Ezzel egyidejűleg csökkent az aktív dolgozók száma, úgy, hogy közben jelentősen megváltozott a foglalkozás összetétele. Az ipari, építőipari foglalkoztatottak száma és aránya kismértékben emelkedett. A tercier ágazatokban (kereskedelem, szállítás, egészségügy, művelődés) az utóbbi 10 évben 50%-os volt a létszámnövekedés, ez az infrastruktúra nagyarányú fejlesztését jelzi. Az elmúlt 20 év alatt 4611-ről 1736-ra csökkent a mező- és erdőgazdálkodásban foglalkoztatottak száma. Arányuk pedig 73,5%-ról 43,2%-ra mérséklődött. A nők körében ennél is nagyobb arányú volt a csökkenés, éppen a munkalehetőségek bővülése következtében. Az Őrség lakói közül ma 4 ezer fő az aktív kereső és 88%-uk helyben talált magának munkát. Így az ingázók száma és aránya ma már viszonylag alacsony, de többségük férfi, ami magában rejti annak veszélyét, hogy a fiatalok elköltöznek a munkahelyük közelébe.

Az anyagi ágakban dolgozóknak felül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek foglalkoztatják. A szövetkezetek alaptevékenységében mérsékelten ugyan, de csökken a létszám, a kiegészítő tevékenységben ezzel szemben emelkedik. A lakónépesség megtartása érdekében is szükséges tovább bővíteni a térszek kiegészítő tevékenységét. Erre meg is volna a lehetőségük, hisz a körzetben kitermelt fa, illetve a megtermelt vágóállat többségét ma még feldolgozatlanul szállítják el.

Mindezek a tényezők jelentősen megváltoztatták az Őrség arculatát, a lakosság számának csökkentését, a dolgozók elvándorlását. Sőt ma már nemcsak elköltözésről, hanem odaköltözésről is beszélhetünk. Volt olyan alföldi család, amely a térségben vett családi házat, megtalálva a munkahelyet is. Őrszentpéter lakosságának fogyása is megállt, sőt 1981-ben mintegy 50 fővel emelkedett. Továbbra is érezhető ugyan az elmúlt évtizedek elvándorlásának hatása a természetes szaporulatra, de a számítások alapján reméljük, hogy a lakosság csökkenésének mértéke 1980–90 között lényegesen alacsonyabb lesz, mint az előző évtizedekben volt. Ahhoz, hogy e javuló irányzat erősödjék, a lakónépesség megtartása, a foglalkoztatási szerkezet egészséges alakítása érdekében az alábbi feladatokra kell fokozott gondot fordítani.

– A férfiak számára további munkalehetőségeket kell létrehozni, elsősorban a térszek és az Áfészek kiegészítő vagy melléküzemági tevékenységének bővítésével.

– A Hegyhátszentjakabi Építő Szövetkezetnek és a költségvetési üzemnek bővíthető a tevékenysége, és ezzel együtt foglalkoztatottjainak száma.

– Az üzemek következetesen és célratorően foglalkozzanak a 8 általánost végzett, szakmaválasztás előtt álló fiatalok irányításával, hogy minél többen válasszanak olyan szakmát, amivel az Őrségi munkalehetőségeket figyelembe véve, a térségben tudnak majd elhelyezkedni.

– Tovább kell javítani az idegenforgalom fogadási feltételeit.

Összefoglalva megállapítható, hogy az összehangolt intézkedések eredményeként az utóbbi 15–20 évben jelentős változások történtek az Őrség 18 községet magába foglaló körzetében. E változások szemmel láthatók; hatásuk lemérhető az ott élő lakosság életkörülményeiben, foglalkoztatottságuk szerkezetében, életszínvonaluk alakulásában. Mindezek ellenére sem lehet azt mondani, hogy az elvándorlás, a lakónépesség fogyása megállt volna. A változások és a különböző intézkedések csupán mérsékeltek az elvándorlást, tehát további erőfeszítésekre van szükség.

Köbor Lajos

Helytörténeti kutatások és országos témák

*Jakó Zsigmond professzorral
beszélget Beke György*

Kollégái a Kolozsvári Tudományegyetem Történeti Karán baráti összejövetelen búcsúztatták. Jakó Zsigmond 42 évi tanítás, egyetemi nevelő munka után nyugállományba vonult. De nyilván nem válik „nyugdíjassá” Jakó Zsigmond, a kutató, a romániai magyar történészek nesztora, emlékezetes kötetek szerzője, a nemzetközi hírű és rangú tudós.

■ *Miért választotta a történelmi élethivatást? Mikor ébredt fel Önben az elhivatottság tudata, vagy támadt kíváncsiság a történelmi titkok iránt? Családi hagyomány volt? Az iskolai élmények hatása?*

Nem az iskolai élmények, hanem úgy gondolom, hogy a családi légkör alakított történésszé. Tudniillik mi, már a család idősebb nemzedékei, együtt éltünk a múlttal, belenőttünk sok mindenbe. Azt, amit mások könyvekből ismertek meg, nekünk édesanyánk vagy nagyanyánk mesélte el. Jelen voltak körülöttünk ennek a szóban emlegetett múltnak a tárgyi emlékei is. Emlékszem, micsoda élmény volt számomra egész kicsi gyermekként, ha felszabadultam a nagyapámék padlására, s ott megtalálhattam régebbi nemzedékeknek még a viseltes ruhadarabjait is. Aztán felkerült a padlásra az elhalt családtagok irathagyatéka, mert már nem volt hová tenni, s ezek között kutatni számomra igazi gyönyörűséget jelentett. Az egész millió azt sugalmazta, hogy gyermeki fantáziám forduljon a múlt emlékei felé. Például ma már jól tudom, hogy ezek csupán „mesés elemek”, de gyermekkoromban hosszú ideig meg voltam győződve arról, hogy az ebédelőben látható nagy mélyedésben valamikor csakugyan egy ló állott, állandóan felnyergelve – így mesélték nekem –, hogy ha baj van, azzal a lóval meneküljön a család a sólyomkői várba, a Réz-hegység túlsó oldalára. Oda még most is nehéz eljutni, hát akkor! Nyilvánvaló, hogy valami nagy faliszekrény vagy hasonló állhatott ott, de reám már a legenda örökítődött. Vagy a másik házban, ha az ember félrenyomta az ajtóbelet egyik betétjét, egy lépcső tárult fel, amelyen fel lehetett menni a padlásra vagy leereszkedni a pincébe. Sok ilyen romantikus elem vett körül engem gyermekkoromban. De a szellemi hagyomány is eleven volt körünkben. Például már kicsi gyermekként megmondták nekem, hogy a Zsigmond nevet – amelyet ma sem szeretek – azért kell viselnem, mert egyik elődömet, Szilágyi Zsigmondot így nevezték, ez az őszám részét vett a 48-as szabadságharcban, majd ezért egy büntetőalakulatba sorozták be, és Itáliában, Bolognában halt meg. Mikor már nagyobb gyermek lettem, át is adták nekem ennek a Szilágyi Zsigmondnak a képét, amelyet mai napig a szobámban őrzök. És kaptam egy kicsi iratköteget, ennek az elhunyt családtagnak mindenféle emlékével. Akkor mértem fel, hogy nagyon érdekes személy lehetett, mert a hagyatékában találtam két verseskötet kéziratát is. Egyiket elő is készítette megjelenésre, azért akarta kiadni, hogy a bevételből segíthesse a leégett hegyközkovácsiakat. Az iratok között van egy olyan is, amelyben bajtársai leírták utolsó óráit... Vagy az is beszéd tárgya volt családjunkban, hogy egyik anyai elődöm az első magyar Voltaire-fordító, Szilágyi Sámuel volt.

Az ember, persze, sok mindent hoz magával, testi és lelki sajátosságokat, nem tudja szétválasztani őket, de ez a Szilágyi-hagyomány döntő volt számomra.

■ *Családja eleve történésznek szánta Önt?*

Dehogyan! Azt szeretnék volna, ha mérnök lesz belőlem. Tudniillik anyai nagyapám, akit szintén Szilágyi Zsigmondnak hívtak – őt nevezték először Zsigmondnak a 48-as katonáról, azután szállt reám a név, az említett tárgyi emlékannyal együtt – vízszabályozási mérnök volt, részt vett a Sárrét lecsapolásában, a Tisza és végül a Berettyó szabályozásában. Gyermekként a kertünk aljában folydogáló patakocskát „szabályozgattam”, s ezt nagy örömmel figyelte a családban mindenki. De mikor közeledett az érettségi, én se jogász, se gazdász, se mérnök nem akartam lenni, hanem a történelmi pálya mellett

döntöttem. Senki nem lelkesedett a dologért, de ellenvetésük nem volt. „Ha ezt akarod, csináld.” Visszagondolva, talán jól választottam, mert ez a foglalkozás a legnehezebb időkben is kitöltötte az életemet, megadta nekem azt a tudatot, hogy mások számára is hasznos az, amit csinálok.

Ilyen érzelmi motívumok és gyermekkori élmények hatására választottam pályát, de történésszé, természetesen nem ezek tettek, hanem az iskola, nem a középiskola, hanem az egyetem. Szerencsém volt: a modern magyar történettudomány legjobb erői voltak a professzoraim. Legnagyobb hatással volt reám a ma is élő Melyusz Elemér, akinél doktoráltam is, a legnagyobb magyar középkorkutató, de tanítómestereknél tartom Hajnal Istvánt, aki szerintem a legeuropaibb magyar történész, a gazdaság- és társadalomtörténész Domanovszky Sándort, a történelmi segédtudományok nagymesterét, Szentpétery Imrét. Nyilván tőlük kaptam a mesterségbeli tudást, legfennebb a lelkesedés, a „fűtőanyag” volt még a gyermekkorból. Még egy nagy formálóm volt az egyetem után, Kelemen Lajos itt, Kolozsvárott, akitől én nem annyira a kutatási módszereket és a mesterségbeli fogásokat sajátítottam el – ezekkel elég jól ki voltam „staféringozva” –, hanem a történelem átélésének képességét vagy legalábbis ennek az igényét. Kelemen Lajos valóban benne élt abban a világban, ami a levéltári dobozokban fekvő iratok révén hagyományozódott át mindnyájunkra.

■ *Írás, könyv, értelmiség című, 1976-os reprezentatív kötetében hosszú tanulmányt szentelt Nagyvárad helyének középkori könyvtártörténetünkben. Az első kolostori könyvtárak Váradon és környékén, majd a székesegyházi könyvtár, vagy Vitéz János személyi gyűjteménye – igazolja e tanulmány – a kor európai szintjén állott. Milyen helyet, fontosságot biztosítottak ezek a tékák Váradnak a művelődéstörténetben a Partiumban és azon túl? Kihatóttak-e ezek a könyvtárak a bihari kastélyok, kúriák életére, meddig és milyen erővel sugárzott szét a könyvek fénye?*

A könyv és a könyvtár a régiségben olyan volt, mint a mágnes: magához vonzotta a szellem embereit, az alkotókat. Kétségtelen, hogy Várad középkori művelődési szerepében része volt a falai között felhalmozott könyvtáraknak. A könyvtár és a helyi társadalom viszonyát azonban nem a modern időknek megfelelően kell elképzelni, amikor a közkönyvtárak polcain felhalmozódó ismeretanyag bárki számára hozzáférhető – aki érdeklődik iránta. Ezek a régi könyvtárak zárt magángyűjtemények voltak, hatásuk viszonylag korlátozott ugyan, de azért elért addig, ameddig a könyv iránti igény eleven volt. A humanista főpapok fényes könyvtárait a XVI–XVII. században követte a nagy hírű kálvinista iskola körül alakult gyűjtemény, majd a XVIII. századi katolikus püspöki és káptalani barokk könyvtár, és mindegyiknek megvolt a maga társadalmi háttere, külön értelmiségi olvasóközönsége. A XVIII–XIX. században, a török utáni újjáépítés során létesült magángyűjtemények azonban nem a korábbi egyházi könyvtárak kisugárzásának eredményei, hanem a haladás, elsősorban a felvilágosodás szülöttei. Csak sajnálkozni lehet afelett, hogy az utóbbi két évszázad könyvtári fejlődésének köz- és magángyűjteményeit az elmúlt évtizedekben a hozzá nem értés helyrehozhatatlanul megtizedelte.

■ *Az utóbbi két évtizedben Jakó Zsigmond főként az erdélyi könyv- és könyvtártörténetet kutatta, s természetesen ezek keretében a nyomdászat fejlődését, a papírmalmok, a vízjegyek múltját, szerepét. Felfedte Heltai Gáspár és Hoffgreff György kolozsvári nyomdának történetét, bemutatta a balázsfalvi nyomdászat kezdetét, s éppígy a gyulafehérvári és nagyváradai nyomdászat múltját, a Hoffhalterek tevékenységét. Mikor bontakozott ki a könyvnyomtatás a hajdani kolostori könyvtárak és könyvmásoló műhelyek városában, és milyen jelentősége volt a korabeli váradai nyomdászatnak a Partium szellemi életében?*

A Körös-parti városban a reformáció szolgálatában indult meg a könyvkiadás 1565-ben. Mindjárt a magas mesterségbeli színvonalon, minthogy a nyomda első mestere és tulajdonosa a korábban Bécsben működött Raphael Hoffhalter volt. A hitújításban tevékenyen is közreműködő tudós és harcos tipográfus kiadványai, különösen művészi fametszetei révén, a XVI. századi magyar könyvnyomtatás legszebb alkotásai. Várad azonban Hoffhalter számára csak átmeneti állomás volt Debrecen és Gyulafehérvár között. Az itteni officina működése 1585-ben hosszabb időre megszakadt. Amikor 1640-ben nyomdával szerelték fel a haladó puritánus eszméket is befogadó váradai iskolát, ismét európai színvonalon álló szakember került a műhely élére, Szenczi Kertész Ábrahám személyében. Ő Hollandiában, a kor egyik legismertebb nyomdájában, az Elzevireknél tanulta a nyomdászatot, és felszerelését is onnan hozta. Várad török kézre kerüléséig ez az officina volt az erdélyi fejedelemiség legszínvonalasabb nyomdája. Puritánus szellemű kiadványai a kor leghaladóbb eszméit közvetítették a magyar művelődésbe. A váradai műhely 1660-ban Erdélybe menekített felszerelésével indult meg Szebenben, Keresden a magyar könyvkiadás és újult meg a kolozsvári nyomdászat is egy időre. A fejedelemség korában – Kolozsvár mellett – Várad volt a könyvkiadás legfontosabb és legirangosabb központja.

■ *Bukaresti egyetemi kollégájával, Radu Manolescuval közös könyvet adott ki Scriere latina in Evul Mediu (Latin írás a középkorban) címmel románul, amelynek most készül a magyar változata egy budapesti könyvkiadónál. Ismeretes az is, hogy kölcsönös megbecsülés jellemezte az Ön kutatói, professzori kapcsolatát Constantin Daicovicuval. Szeretném, ha felidézné emlékeit román kollégájával való személyes és tudományos kapcsolatairól.*

Azt hiszem, a kérdés így túlságosan általános, és válaszom, ha részletekbe mennék, szétfeszítené a beszélgetés kereteit. Közel négy évtizeden át benne éltem a romániai történetkutatásban, és ezalatt

kapcsolatba kerültem szűkebb szakterületem, a medievisztika (középkor-tudomány) szinte minden számottevő román művelőjével. 1949-től fogva tagja voltam az Akadémia Constantin Daicovicu vezetője alatt működő kolozsvári Történelmi Intézetének, munkatársként részt vettem a háború utáni évtizedek minden jelentősebb tudományos vállalkozásában, a magam szakterületén. Bőven volt tehát alkalmam személyes és tudományos kapcsolatok kiépítésére. Ezek közül legrégibb David Prodanhoz fűz, akivel az erdélyi levéltári anyag közös feltétele és óvása kötött össze. Daicovicuval való ismeretségem egy viharos összecsapással kezdődött, amely azonban átalakult haláláig tartó kapcsolattá. Ennek során legtöbbször számíthattam támogatására tudományos kezdeményezéseimben. Különösen sokra értékeltém részéről, hogy tudomásul vette: véleményem eltérhet az övétől. A bukarestiek közül Andrei Oteteára és Mihai Berzára, a román medievisztika elhunyt nagyjaira emlékezem különös melegséggel, mert magatartásukból mindig kiéreztem a megbecsülést, amelynek különben írásban is tanúságát adták. Egyébként az ő neveltjük Radu Manolescu, akivel éveken át dolgoztam együtt írástörténeti közös könyvünkön. A román kiadásnál nyelvi, stiláris kérdésekben Manolescu volt segítségemre, a készülő magyar kiadásnál, természetesen, én fogok vigyázni az ő részének nyelvi köntösére. Mégis a legszorosabb volt azonban az együttműködésem Francisc Pallal, akit az egyik legképzettebb román medievistának ismertem meg. Három évtizedem át közös volt a dolgozatunk az erdélyi középkori oklevelek kiadása körül. Elfogulatlan kolléga, európai horizontú szakember volt. Őszintén fájlam, hogy már nélkülözni kell a társaságát.

■ *A helytörténeti kutatás fontosságát egyik újabb munkájában Ön ismételten hangsúlyozta. „A történelemtanárok, muzeológusok, levéltárosok, könyvtárosok nagy többsége számára – hacsak nem egyetemi városban élnek – szinte kizárólag a helytörténet jelenthet járható utat alkotó szellemi tevékenységre” – írta. A hivatásos történész, a mindig széles kitekintésű professzor véleménye szerint a helytörténészek miként kerülhetik el az örök – és némelyek által túl is hangsúlyozott – veszélyt, a provinciális beszűkülést? Mi valóban provinciális egy kisebb közösség, falu, város történetének vizsgálatában? És mi emelheti a helytörténész kutatását országos fontosságúvá, korszerűvé, nemzetiségünk életében pedig egyenesen nélkülözhetelenné?*

Osztom nézetét, hogy jó adag túlzás van abban a véleményben, mely a történetírásban a helytörténettel kapcsolja össze a provinciálismust. Bőven tudnék Önnek idézni olyan „nagy” témát tárgyaló munkákat, amelyek, mint történetírói teljesítmények, töményen provinciálisoknak minősülnek. Magam sohasem éreztem minőségi különbséget a helytörténeti és az országos fontosságú témák között. A „történet”, a műltat mindig egységes folyamatra tekintetem, melynek részei között nem alá-, hanem mellérendeltségi viszony áll fenn. Mind ezek, mind azok vizsgálata egyaránt szükséges az egységes folyamat pontos, torzítatlan rekonstruálásához. A veszedelem arról az oldalról fenyegeti a történetírást, hogy módszeresen végezte-e munkáját, és a megismert helyi valóságot bekapcsolta-e abba a nagy egységbe, amelybe az a maga idejében beletartozott. A helytörténet legmodernebb, tudományos módszerekkel való igényes műveléséhez különlegesen fontos érkei fűződnek a nemzetiségi történetkutatásnak. A helytörténet az a keret, amelyben a sajátos lehet a fejlődés helyi meghatározója és az országosan átlagos a másodrendű. Ha azt szeretőnk látni, hogy a nemzetiségi történetírás eredményei a jelenleginél jobban beépüljenek az ország történetébe, ne féljünk a helytörténet-írástól, hanem igyekezzünk azt minél korszerűbben és igényesen művelni. Más út aligha adott számunkra.

■ *Nemrégiben fejezte be egyik fontos munkáját, a kolozsmonostori hiteles hely jegyzőkönyveinek feldolgozását. Milyen új vonásokat, epizódokat ismerhetett meg e nagy munka során a középkori emberekről, akik mindig is kutatásainak középpontjában állottak?*

Két kötetre tervezett említett munkámmal részint az erdélyi medievisztika forrásanyagát kívántam gazdagítani, részint pedig a középkori társadalomtörténet egyik sokat kerülgetett kérdéscsoportját óhajtottam megvilágosítani. A két kötet 5444, külföldön őrzött oklevelet tesz hozzáférhetővé belföldi történészeink számára. Feldolgozásomban pedig azt kíséreltem meg tisztázni, hogy milyen is volt a társadalomrajza egy olyan egyházi intézménynek, melynek jelentősége a középkori Erdély művelődésének történetében általánosan elismert. Azt vizsgáltam, hogy milyen társadalmi rétegekből verbuválódtak a monostor vezetői és lakói, mi jellemezte műveltségüket, tehát mi sugározódott ki ebből a művelődési gócpontból. A feladat nehéz volt, mert töretlen utakon kellett járnom: remélem azonban, hogy ezáltal magam is hozzájárultam valamivel ahhoz, hogy az erdélyi medievisztika szekere végre kimozduljon abból a kátyúból, amelyben jó ideje vesztegel.

■ *A történet mindig egy nagyobb közösség sorsának alakulása, a történész elsősorban a közösségi múlt bűvárlója. Mi az a legfőbb tanulság, amelyet a történész a kutatás rendjén önmaga számára, egyenként levonhat?*

Legfőbb tanulságként? Talán a múlt hűségesebb tolmácsolásának kötelezettségét! Mert a történésznekedés nemcsak szakmai, de egyben erkölcsi kérdés is. A historikus ugyan tévedhet, téved is, de sohasem torzíthat. A történelem egy közösség, az egykor éltek és a most élők közösségének kollektív emlékezete. A historikus szava építhet és rombolhat, elgázíthat és tévútra vezethet. Csak annak a történésznek lehet nyugodt a lelkiismerete, aki a Múlt vallomásainak a Mához való közvetítésekor mindig magán érzi az egykor volt szereplők, képletesen szólva, ellenőrző tekintetét. A tolmács erkölcsi felelőségének állandó érzékelése nélkül nem szabad a múlt vallatására vállalkoznia senkinek. De nem is érdemes.

A hatszáz éves Kisvásárhely¹

Ezt a Veszprém megyei települést legkorábban 1382-ben említik. Megkülönböztető jelzős neve 1439-ben fordul elő. Feltevések szerint a közeli és a nagyobb Somlyóvásárhelytől különböztették meg a „kis” jelzővel. Első birtokosai a Szentgróti Hagymásiak és a Túrje nembeli Béri család. 1594-ben a Hagymásiak itteni része 9 jobbágyportát tett ki. A falu a szentgróti vár és uradalom tartozéka. 1654-ben csere alapján Batthyány Ádám birtokába jutott, és ettől kezdve Kisvásárhely e család birtoka volt.

Sorsát stagnálás és pusztaság jellemzi. 1521-ben a Bériek felégették a Hagymásiak részét, amely 1531-ben egy lakott telek mellett 7 szegény és 10 pusztá portából állott. 1548-ban, 1566-ban és 1567-ben a törökök égették fel. Alávetettsége 1564-ben kezdődik. 1584-ben a falut a „latrok” fosztották ki. 1635-től kezdve egy évszázadon át pusztá faluhely. Haszonvételi forrásait, szántóit és legelőit az uraság bérbé adja. 1734-ben jelzik a forrás ismét lakott területnek. Újratelepüléséről nem maradtak dokumentumaink, feltehetőleg az minden szerződés nélkül történt.

Az úrbéri terhek az elpusztulás előtt a két dézsmából és a robotból álltak. A papi tizedet a veszprémi püspöknek, Sümegre szolgáltatták. Az újratelepülés után egyetlen teher volt a robot, mégpedig a földesúr kívánsága szerinti robot. 1768-ban vezették be az Urbáriumot, de már 1778-ban minden terhet pénzzel váltottak meg. Ez a szokás később is megmaradt. 1770-ben 20 családot írtak össze, ezekből 16 szeriális jobbágy és 4 extraszeriális: községi csordás, kanász és 2 cigány. Iparost csak egyet jegyeztek fel, mégpedig egy takácsot. Az 1805-ös összeírásban egy kézműves, 14 paraszt, 1 nemesek szolgája, 14 zsellér, 37 fiú gyermek, 77 nő, összesen 144 személy szerepelt. Népeisége 1828-ban sem múlja felül a 20 családot.

Kisvásárhely mindvégig agrárfalu volt. Az úrbéri rendezéskor felvett 9 pont vallomásai szerint szántóföldjei tiszta búzát termettek. Határa 2 nyomás volt, melybe 1/3 részben őszt, 1/3 részében tavaszt vetettek. 1/3 részt pedig meghagytak ugarnak. Az Urbáriumban az egész telekhez 20 hold szántót és 8 szekér szénát termő rétet állapítottak meg. Ez a telki állomány volt érvényben még 1846-ban is. Írtásbirtokkönyvük 1842-ből maradt fenn.

A falu lakói állataik legeltetéséhez bérbé vették a Pálos-pusztát, valamint a Barátkisvásárhely nevű prédiomot. 1828-ban 138 igás állat, 19 tehén, 10 növendék marha és 19 birka volt a falu állatállománya. 1895-ben pedig 230 szarvasmarha, 8 ló, 152 sertés, 629 juh, 677 baromfi.

A község 1785-ben mindössze 107 lakosból állt, de a XIX. század folyamán megduplázta népességét, s 1900-ban már 248 lakosát írták össze. A népességi fejlődés folytatódik a XX. század első három évtizedében is. Legnagyobb népességét 1930-ban érte el a falu, amikor 294 lakost számláltak. 1930 és 1970 között ismét hanyatlás következik, 142 fővel csökken a lakosság. A környékbeli települések iparosodásával kapcsolatban a helyben megélni nem tudó lakosság elvándorolt. 1980-ban 183 fő volt a falu lakossága.

A község lakóinak birtokmegoszlása a II. világháború előtt igen kedvezőtlen volt. Határából, mely 1935-ben mindössze 759 hold volt, a 10 holdon felüli birtokosoké, azaz 12 gazdálkodóé volt 564 hold. A fennmaradó területen, azaz 195 holdon 48 gazdálkodó osztozott. A birtokmegoszlás birtokkategóriák szerint a következőképpen alakult 1935-ben: 1 kh-on aluli 11; 1–5 kh: 19; 5–10 kh: 18; 10–20 kh: 8; 20–50 kh: 2; 50–100 kh: 1; 200–500 kh: 1 gazdálkodó, mégpedig Tarányi Ferenc, akinek 300 holdja volt a községben. A megélhetési források között a búza, a kukorica, a burgonya és a takarmánynövények termesztése szerepelt. Termékeiket Sümeg piacára vitték értékesítés céljából. Az uradalom Tótvárpusztán volt, ahol hónapos munkásnak szegődött a saját földjén megélni nem tudó népesség. A faluképet a felszabadulás előtt a lakosság gazdasági helyzetének megfelelően a vályog-, és zsüpfedeles, házak határozták meg. A házak szalagtelkeken helyezkedtek el.

Intézményei között már 1550-ben feljegyezték plébániáját, azt követően 200 éven keresztül elhagyott volt, és 1749-ben említik újra, amikor egyházilag már Gógánfához tartozik. 1778-ban Sümegen, 1802-ben és később Mihályfán vezetik az anyakönyveit. 1925-ben egy egy tanterős egy tantermes iskolája volt, egy kocsmája és egy iparos. Napjainkban iskola már nem működik a faluban, a gyerekeket autóbusszal viszik

¹ A község hatszáz éves történetének vázlatos ismertetésével a szerző arra is szeretné felhívni a figyelmet, hogy évszázadok viharaiiban is megmaradnak azok a törpefalvak, amelyeknek népe kötődik a szülőföldjéhez. (Szerk.)

be a szomszédos községbe. A lakosság ma is a mezőgazdaságból él, többen járnak el a sümegi erdőszethez dolgozni. Termelőszövetkezete Béke néven 1959-ben alakult meg. 1961-ben beolvadt a Mihályfai Dózsa Termelőszövetkezetbe. A község állatállománya 1968-ban: 61 szarvasmarha, 81 sertés.

A község ma a Mihályfa székhellyel működő közös községi tanácshoz tartozik. Külterületi lakotthelyei: Fialatospuszta, Tótvárpuszta.

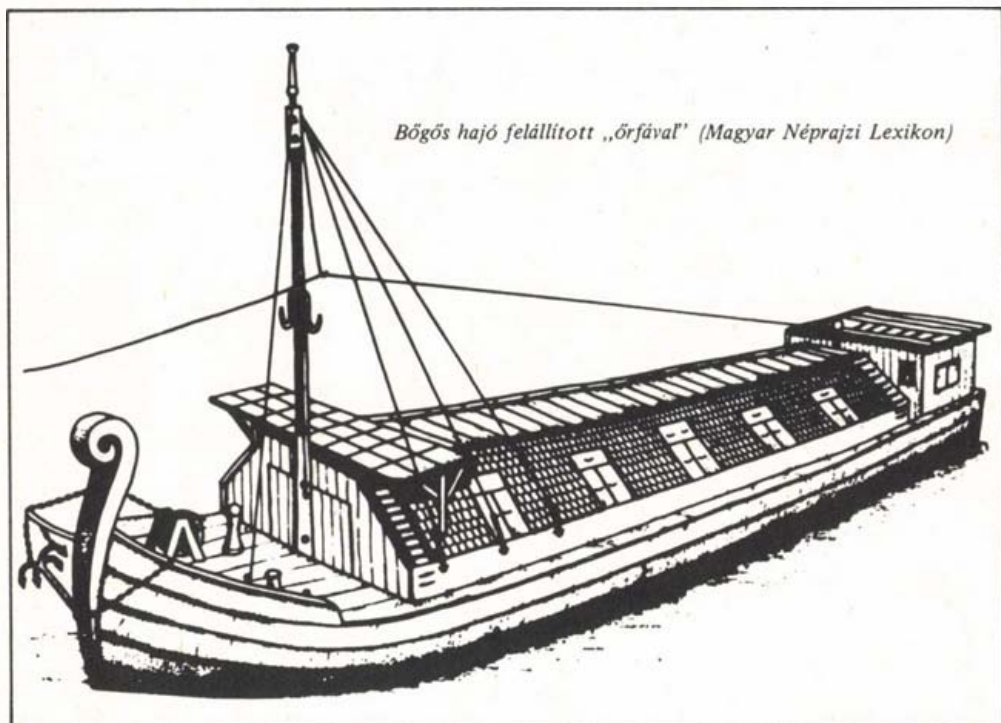
Dr. Kovacsics József

A magyar belhajózás rövid története

A hajózás nem csupán szakma. A hajózás: életmód. A hajó nem egyszerűen szállítási, közlekedési eszköz, hanem – elhagyva saját felségvizeit – képviselője is annak az államnak, amelynek lobogóját viseli. Egy darab hazai terület tehát az idegenben. A hajónak neve van, lobogó alatt jár, amely jelzi különös helyzetét. Parancsnoka rendkívüli jogokkal és kötelezettségekkel van felruházva. Sok helyen azon mérik le, attól függően rangsorolják az állam politikai, gazdasági vagy katonai hatalmát, hogy mekkora és milyen a kereskedelmi és hadiflottája.

A magyarság a honfoglaláskor olyan terület birtokába jutott, amelyet bőven hálózta a vízi utak. Számukra a víz nem volt újdonság, amire a vízi közlekedés eszközeinek ősi, finnugor elnevezései is utalnak (pl. tat). Ez azonban még nem jelentette, hogy a mai értelemben véve hajóztak, inkább csak a halászat miatt *járták a vizet*.

Hajózható nagy vizeink azonban a vízen járás új formájával gazdagították életmódjukat. A halászkok, révészok, pákászkok mellett hamar kisarjadt egy új foglalkozási réteg, a *hajós nép*.

A hajósok nem árutermeléssel, hanem árufuvarozással foglalkoztak és emellett kereskedtek is. Hajózható folyóink közül különösen a Duna és a Tisza volt jelentős. Eltekintve a vizek halgazdagságától, jelentőségüket elsősorban a kereskedelemben betöltött szerepük adja. A Duna évezredek át természetes összekötője Nyugat-Európának Közép- és Dél-Európával, sőt a Fekete-tengeren keresztül a Kelettel is. S hogy ezt már a középkorban is tudták, értékelték, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Árpád-házi királyaink alatt az ország lakosságának számarányához viszonyítva, nemzetközibb és nagyobb méretű áruforgalmat bonyolítottak a Dunán, mint a gőzhajók 1869-től az első világháborúig.

Az első, hajózással kapcsolatosan ismert okmány 1148-ban kelt, s a pesti és a kerepesi rév említésével élénk kereskedelmi forgalomról tanúskodik. Míg a város (Pest) korábban inkább kereskedelmi átkelőhely volt, az oklevél keltezésének idején már önállóan szállította hajóin Bécs felé a bort, gabonát és a sót, visszafelé pedig az iparcikkeket. A tatárjárás krónikása, Rogerius kanonok szerint Pestnek megerősített kikötője volt, révjeit a várost körülölelő csatorna kötötte össze a Rákos-patak medrén át a Molnár-tóval. Az 1244-ben kelt városi szabadalomlevél árumegállító jogot biztosított számára a Dunán. Ezt a kiváltságot később Pozsony, Komárom és Esztergom is megkapta. A pesti hajósoknak – később a többi város hajósainak is – már ekkoriban külön testületük és bírójuk volt. Céhekbe tömörülve a legmódosabb iparos kereskedők közé tartoztak, ami ugyancsak az élénk hajóforgalmat igazolja.

A belkereskedelmi forgalomban a síkság és a hegyvidék cserélte ki terményeit és természeti kincseit. A Felvidékről és Erdélyből épületfát úsztattak, vagy kővel, márvánnyal, sóval és borral rakták meg a dereglyéket. A rónákról pedig bárkákon szállították az örölnivalót. Külkereskedelmünk oroszánrészt is a gabonakivitel alkotta, amit csaknem kizárólag vízen szállítottak. Ásványi kincseink is vízen hagyták el az országot.

A gőzhajók megjelenéséig a hajókat „hegyemenetben” vontatták, a török időkig lovakkal. A törökök azonban Magyarországra érkezésükkor még a rabszolgaság intézményénél tartottak, s a drága lovak helyett emberek fogtak hámba. Szabály szerint a vízparttól számított hat mérföldön belüli falvak népet rendelhettek csak ki vontatásra, de ezt eszköz ágában sem volt betartani, amit mutat, hogy a hajóvontatási területbe Kiskunhalast és Kecskemétet is bevonták. Hogy az emberi erővel történő hajóvontatás mennyire idegen volt a magyar viszonyok között, azt jól mutatja, hogy e munkát a „török császár művének” hívták. A török kiűzése után a szükség az embereket helyenként továbbra is rákényszerítette erre a keserves kenyérkeresetre, de általánossá ismét a lovakal történő vontatás vált. A vontatókat a hajósgazda fogadta föl. A lovak s a kocsisok száma a vontatandó hajó nagyságától, terheltségétől függött. Rendszerint

A Kisfaludy gőzös a balatonfüredi kikötőben. Szeremley Miklós színes kőrajza 1849-ből (Közlekedési Múzeum) A képek Gál Imre reprodukciói

két-három vagy ötkocsis (fuvaros) állt „cimborába” a megfelelő számú lóval. Ha emberek vontatták a hajót, akkor a 30 vagonos hajóhoz 12 ember – vagy 6 ló kellett. Napi teljesítményük, ha emberek álltak a hámban, 20–25 km, ha lovak, 30–35 km volt. A hajóvontató úton – „cúgjárón” –, amely a hajózható folyók partjain húzódó kitaposott sáv volt, a járást szolgalmi jog biztosította a hajóvontatás számára. Ezt a part menti tulajdonosok nem zárhatták el a – part széléltől számított – 10 ölnyi szélességben, sőt köteleességük volt a bokroktól megtisztítani, semmit oda nem ültethettek. Minthogy vármegyei és kincstári hajókat is bőven vontattak, a part menti tulajdonosokat kötelezték a hajózást akadályozó építmények eltávolítására. A jobbágyság idejében robotmunkával, később közmunkával gondoskodtak az utak karbantartásáról.

A vízfolyással haladva, „völgymentben” a hajók ereszkedtek. Mivel a vontatás drága volt, ha pedig akadt bőven, az ereszkedés végcéljánál gyakran az egyszerűbb hajót magát is eladták épületfának.

Az ország gyarapodását gyakran akasztották meg a háborúk, amelyekből a hajós nép sem maradt ki. A Duna ilyenkor orszákapuvá és hadiúttá vált. A királyok – mai kifejezéssel – „bevonultatták” a hajósokat vízi járműveikkel együtt s csatlakoztatták saját „királyi hajósnépükhöz”. A királyi hajós nép eleve fegyverforgatókból állt, mert a királyi jövedelmeket (rév-, vámjövedelmeket) esetenként ki kellett kényszeríteni, majd pedig megoltalmazni. Háborúban ezek a vízi alkalmatosságok szállították a katonaságot, az utánpótlást, a hajóra rakott katonaság gyakran meg is ütközött a vízen támadó ellenséggel. A külön hadihajótípus ekkor még nem alakult ki, a katonák áruszállító dereglyéken mentek a vízi csatába, amelyeknek célja az ellenséges úszóegység és a rajta levő fegyveresek fizikai megsemmisítése volt.

A XIV. század két nagy uralkodója, Anjou Károly Róbert és fia, Nagy Lajos jogára alatt felvirágzó országban a hajós- és a hajóvontatócéhek tovább gazdagodtak. Egyébként ekkortájt történt az első, sikertelen kísérletek magyar kereskedelmi és hadiflotta felállítására az Adrián, hiszen Magyarország hosszú tengerparttal rendelkezett. Szó szerint csak tengerparttal. Ugyanis a Velencei Köztársaság féltékenyen őrködött azon, hogy az Adria kizárólagos fennhatósága alatt maradjon. Egyszerűen szétrombolta, felégette Nagy Lajos minden épülő hajóját.

A XV. század elején megjelent török előrenyomulásával kereskedelmi hajózásunk hanyatlásnak indult. A következő századokban csak az egyre jobban zsgorodó behajózásról beszélhetünk. Máramarosról a Tiszán, Erdélyből a Maroson lefelé sőt és fát szállítottak, felfelé pedig bort és gabonát. A Dunán, a Tiszán, és a Száván csaknem három évszázadra a fegyverek vették át a szót. Az állandó folyami harcok létrehozták a külön hadihajótípust, az evezővel, vitorlával hajtott ágyús, fűrge naszádot és a külön hajókatonaságot, a különböző nemesi kiváltságokkal felruházott királynaszádókat. Se szeri, se száma harcaiknak. Ők voltak a végvári vitézek megfelelői a vízen. Bár elnevezésük, a sajka, mint hajótípus, megjelenésétől a XVII. században megváltozott – „komáromi sajakosoknak” nevezik már őket – szerepük továbbra is változatlan maradt, harc a török flottával.¹

A tizenöt éves háború utáni hosszabb békeidőszakban megtörténtek az első kölcsönös lépések a szabad dunai kereskedésért. 1616-tól szerződés teremtette meg mindkét fél jogát egymás területeire, de ennek gyakorlati eredménye alig volt. 1671-ben, a török uralom gyengültével alakított Levantinische Handels Compagnie már eredményesebben működött. Dunai hajókon német iparcikkeket és magyar mezőgazdasági terményeket vitt a Közel-Keletre. E forgalomba a Tiszát és a Szávat is bekapcsolták. A folyami hajózás azonban csak a török végleges kiűzésével lendült föl. Különösen miután 1751-ben megtiltották a városoknak a hajóvámok szedését. Mária Terézia uralkodásának idejéből, 1774-ből származik az első behajózási szabályzat, a „*Politicum edictum...*”, amelyet 1804-ben magyarul is kinyomtattak.

II. Józsefnek nagy tervei voltak a folyamhajózással. A Dunán, a Fekete-tengeren keresztül, a Dnyeperig akarta kiterjeszteni a hajóforgalmat. Különböző jutalmakat helyezett kilátásba a gyakorlati kivitelezőknek, rendszeres hajójáratokat akart indítani Béctől Galacig. A kísérletek azonban kudarcba fulladtak, mert a törökök minden elképzelhető módon és ürügyekkel gátolták a Habsburg-birodalom hajóinak szabad közlekedését, továbbá a hajóknak igen sok technikai nehézséggel kellett megbirkóznuk. (A Vaskapu, illetőleg a Kazán-szoros zuhatagos, sziklás szakasza, a hajók költséges átrakódása, vontatása stb.) E műszaki nehézségek megoldására törekedett gróf Batthyány Tivadar, aki feltalálta és 1797-ben be is mutatott egy olyan hajót, amely ár ellen vontatás nélkül járt. (Hogy mi hajtotta, azt még ma sem tudjuk!)

Ha a Duna-tengerhajózás ekkor még nem is valósulhatott meg, a behajózás annál nagyobb lendületet vett. 5000–6000 mázsa teherbíró képességű, ácsolt fahajók ezrei szállították az árut szerte az ország vizein. A hajózás központjai Győr, Komárom, Pest, Baja, Szeged, Szolnok, Sziszek és Károlyváros voltak. 1794-ben Királyi Szabadalmazott Hajózási Társaság alakult, amely a hajózási feladatokon kívül folyamszabályozással és új, hajózható csatornák építésével is foglalkozott. Batthyány Tivadar elképzelései szerint 1802-re megépítették a Ferenc-csatornát, s elkezdték a Kulpa szabályozását, hogy a Száva közvetítésével a magyar termények vízi úton juthassanak ki az Adriára.

¹ A magyar folyami hadihajózás részletes feldolgozását lásd: *Csonkaréti Károly*: Hadihajók a Dunán, 1980.

Az eddig szállított áruféleségek köre bácskai dohánnyal, kenderrel és gyapjával bővült. Gyapjából pl. évente tízezer mázsát szállítottak a hajók külföldre. Egy 1804-ből származó kimutatás szerint Szegedre 305 hajó érkezett Erdélyből és 203 Aradról, összesen 288 177 mázsányi teherrel. Ugyanebben az évben a Béga- és a Ferenc-csatornán félmillió mázsa gabonát szállítottak.

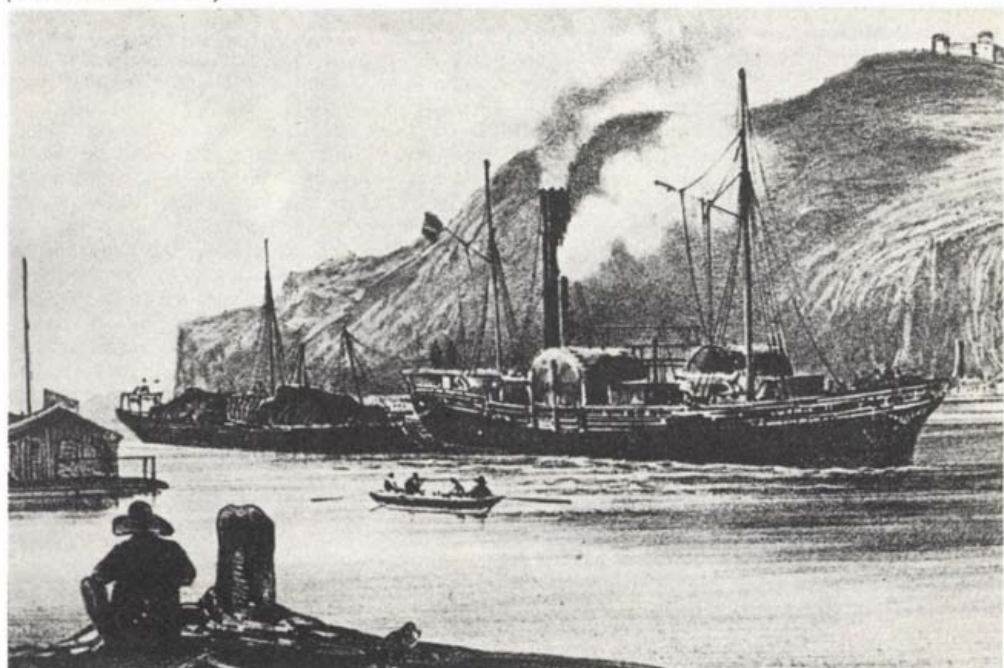
Folyami áruforgalmunk nagyságára mi sem jellemzőbb, mint, hogy első hazai biztosítóintézetünk a vízi gabonaszállítványokra alakult Komáromban. Csepely Zsigmond komáromi ügyvéd buzgalma hozta létre 1807-ben „Császári királyi szabadítékos rév-komáromi biztosító társaság” néven. 1854-ig működött. Komáromi székhelyén kívül Pesten, Mosonban, Baján, Monostorszegen és Törökbecsén is volt képviselői irodája.

Az áruszállítás évszázadokon keresztül, egészen a XIX. század közepéig, ácsolt fahajókon folyt, bár néhány példány még a XX. században is járta a Tiszát. E hajók minősége és teherbírása különböző volt. A sőhajók fenyődeszkából tákolt sajkák voltak. A Tiszán és Maroson Szegedre érve, a sőt átrakták a kamarai sőhajókba, amelyek már 6500 mázsás, 2 méter merülésű, nagy tölgyfa hajók voltak, és a sősajkákat szétverve, fenyődeszkáit eladták.

A XVII–XIX. századi áruszállító folyami hajóink tulajdonképpen két fő szerkezeti típusba tartoztak. A vízszintes bálványú (orr- és fartőkújú), kis méretű fahajók (dereglye, bárka, sajka, burcsulya, tombász stb.) és a merőleges – függőleges – bálványú nagy fahajók csoportjába. Ez utóbbiak lehettek tető nélküliek (tetejetlen vagy pusztahajók) és a hombarok fölé épített tetővel ellátott tetejes vagy fedeles hajók. Ez utóbbiakat neveztek még búzás- vagy bögös hajóknak is. Búzásnak, mert csak búzát szállítottak. Bögösnek, mert a nagy fedeles hajóknak az orrtőkújét – bálványát – díszre faragták: előre felé tekeredő, csiga formájú testet alakítottak ki rajtuk, amely a nagybögő – esetleg a kos fejéhez hasonlított. Más feltevés szerint a bögös hajó elnevezést attól a bögő hangtól kapták, amelyet a 150–200 centiméter hosszú hajó- vagy vízidudából csaltak elő, valahányszor ereszkedés közben révátkelőhely vagy hajóhíd közelébe értek, a dudát fújva, 3–4 km-es körzetben kérték a révésztől a kompkötél leeresztését vagy a hajóhíd kinyitását.

E jellegzetesen magyar, lapos fenekű hajótípusnak legkedveltebb építési anyaga a szlavóniai tölgy volt. A bögös hajók különböző méretben készültek. Hosszúságuk 40–60 m, szélességük 6–8 m, általában a hossz egyhatoda. Merülésük – mélyjáratak – 1,5–2 m, befogadóképességük 1500–8000 mázsa (150–800 tonna = 15–80 vagon), azaz kb. 2000–8000 mérő búza volt (egy pesti mérő vagy köből = 93,7 liter). De tudunk 10 000 mérő gabonát befogadó hajóról is: egy Pejachevich gróf építtette

A Herkules vontatógőzös a Kelenhegy (Gellérthegy) előtt. Rudolf Alt rajza a XIX. század közepéről (Közlekedési Múzeum)

1828-ban. A XVII. század végi legnagyobb bögös hajókat – 7000 mázsa teherbíró képességgel – Szegeden ácsolták. Sohasem nevezték őket uszályoknak, mert felszereltségük képessé tette őket önálló manőverezésre. A XIX. század elején több ezer ilyen hajó úszott folyóink hátán.

A hazai hajóépítő ipar legjobban Komáromban, Szegeden és Sziszekén virágzott.

Vajon haszontalan fáradozás lenne e letűnt századok még fellelhető emlékeinek, dalainak felkutatása, továbbmentése az utókor részére? Nem hiszem. Mindannyian tudjuk, hogy „emlékek nélkül népeknek híre csak árnyék”!

A török hódoltság megszűnése után, a XVIII. század közepén, a komáromi sajkások katonai feladatát az ország déli részében létrehozott „Titeli sajkás kerület” vette át, amelyet a határőrvidéki rendszerbe illesztettek bele. Különböző méretű és fegyverzetű (fél, egész, kettős sajka stb.) hajóikkal elsősorban a határvízek védelmét és ellenőrzését látták el a Dunán, a Tiszán és a Száván, de háborúk idején bevonták őket a hadműveletekbe is. Különösen II. József török elleni háborújába, majd a napóleoni idők hadjárataiban vitézkedtek. Egy évszázados fennállás után, 1853-ban, a gőzhajózás térhódításával, a titeli sajkások is eltűntek történelmünk színpadáról.

Az első dunai gőzhajót, a CAROLINÁ-t, a pécsi Bernhard Antal építette és 1817-ben bocsátotta vízre. Bernhard gőzhajózási vállalkozása ugyanolyan rövid életű volt, mint Chevalier de Saint Léon 1818-ben alakított vállalkozása, a DONAU gőzössel.

A Bécsben, 1829-ben két angol által alapított „Császári Királyi Első Dunagőzhajózási Társaság” (német rövidítéssel DDSG, magyarul DGT) már kiállta az idők próbáját, és még ma is virágzik. E társasággal indult meg a Dunán a gőzhajózás és a gőzhajóépítés. Első hajójukat J. Brown tervezte, és a Bécs melletti Floridsdorfban bocsátották vízre 1830-ban. A gőzös a FRANZ I. nevet kapta.

A DGT kifejezetten osztrák vállalat volt, olyan privilégiummal, amely szerint a dunai gőzhajózás kizárólag az ő joga volt. E jogával lehetetlenné tette a magyar tőkével induló gőzhajózás kifejlődését. Ez a kizárólagosság csak az 1856. évi párizsi kongresszusnak azzal a határozatával szűnt meg, amely kimondta, hogy a hajózási szabadság elve a Dunára is érvényes, a hajózás minden part menti állam számára szabad.

Nem lehet a magyar hajózásról beszélni gróf Széchenyi István nevének, munkásságának említése nélkül. Folyóvízeink szabályozásán kívül neki köszönhető az Al-Duna zuhatagos szakaszán a hajózási akadályok elhárításának a megkezdése, a vontató-, illetőleg az átrakodóút megépítése ugyanitt (Széchenyi út), amelyhez a kormánytámogatás megvonása után saját zsebéből adott 10 000 forintot, hogy befejezhessék. Az ő nevéhez fűződik a Tiszaszabályozási Társulat, valamint a Balatoni Gőzhajózási Társaság megalakítása, amely 1846-ban vízre bocsátotta a Balaton első – és 1886-ig egyetlen árva – gőzhajóját, a KISFALUDY-t.

A DGT-nek 1844-ben 21 folyami gőzöse volt, 1862-ben pedig már 136 gőzhajója szelte a folyamot. Ez időtájt már kezdte éreztetni hatását az osztrák hajózási szabadság megszűnése. 1865-ben megalakult a Győri Gőzhajózási Rt. 1866-ban pedig a Középdunai Gőzhajózási Társaság (később Első Magyar Gőzhajózási Társaság). Az 1867. évi kiegyezés után sorra alakultak a magyar hajózási vállalatok. Egyesülésükből jött létre 1871-ben az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társulat, amely már versenyre kelhetett a DGT-vel. A küzdelemben azonban a tőkeerősebb és az osztrák tőke által támogatott DGT győzött. 1872–1888 között még öt, újabb gőzhajózási vállalat ment tönkre.

1888-ban végre a magyar kormány is elhatározta, hogy fejleszteni és támogatni fogja a magyar gőzhajózást. A Magyar Államvasutak hajózási részlegét az 1894. év XXXVI. törvénycikkkel önálló vállalattá léptették elő, amellyel az állam szerződést kötött. Ennek értelmében a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) nevet felvevő cég felett a kormány felügyeleti és rendelkezési jogot szerzett magának. Ez lett 1895-ben az első olyan hajózási társaság, amelynek ügykezelési nyelve a magyar volt, székhelye pedig Budapest. A MFTR húsz éven át évenként 400 000 forint államsegélyben részesült. A vállalatot 1905-re sikerült annyira fejleszteni, hogy teljesen kielégítette a hazai belforgalmi igényeket. Hajóállománya ekkor 41 gőzhajóból és 230 uszályból állt, évi forgalma meghaladta az 500 000 személyt és az 5 millió mázsa árut. 1918-ban 93 gőzhajója és 389 uszálya volt.

Az első világháborút követő trianoni békeszerződés megfosztotta hazánkat hajózható útjainak jelentékeny hányadától. A békeszerződés végrehajtásával megbízott döntőbíróóság a hadvezetőség rendelkezésére bocsátott hajókat hadianyagnak nyilvánította és elkobozta (a háború alatt a polgári hajók nagy része felett a cs. és kir. Központi Szállításvezetőség, tehát katonai szerv rendelkezett). Az elvett MFTR-hajókat Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia és Franciaország között osztották szét, éspedig 4 személyszállító, 23 vontatógőzöst és 181 uszályt. Ez vonóerőben 30%, rakúrben 51% veszteséget jelentett! Hasonló arányban károsodtak az osztrák és a kisebb magyar magánhajózási cégek is.

A magyar belhajózás nehezen heverte ki ezt a súlyos csapást. 1937-ben a MFTR-nek még mindig csak 38 személyszállító gőzöse, 1 személyszállító motorosa, 27 vontatógőzöse és 6 áruszállító motorosa, valamint 218 uszálya volt. A kisebb magánvállalatok hajóparkja a hajók száma és mérete miatt nem volt számottevő. A két világháború között az egész magyar belhajózás gyakorlatilag a MFTR és az 1888-ban alakult Balatontavi Rt. kezében összpontosult.

A behajózás kiterjesztése a tengerig, régi elképzelése volt többek között Széchenynek is. Gyakorlati megvalósítására, rendszeressé tételére azonban csak az Al-Duna szabályozása után kerülhetett sor. Miután Magyarország 1918-ban elveszítette adriai kikötőit, a Duna-tengerhajózás kérdése is égetővé vált. Ennek enyhítésére alakult 1936-ban a Magyar Királyi Dunatengerhajózási Rt. (DEPERT), amely vállalkozott az átrakás nélküli Duna-tengerhajózásra és arra, hogy megteremti a magyar óceáni hajózást, amely közvetlen összeköttetést tart a magyar folyami teherszállító járatokkal. A DEPERT nagy gyorsasággal építtette az újpesti hajógyárban a folyami-tengeri egységeket. A második világháború idejére már 4 Duna-tengerjáró és 6 óceánjáró teherhajó járta a vizeket magyar lobogó alatt. Ekkoriban írta le Bornemisza Félix a Duna-tengerhajózás legnagyobb szorgalmazója a következő látnoki sorokat: „... Amint a háború véget ér... fűrge magyar hajóraj indul meg hét tenger irányába Budapestről. A háromszínű magyar zászlót meg fogják ismerni a Fekete-tenger... a Földközi-tenger, a Vörös-tenger, az Arab-tenger, és az Atlanti-óceán hajósnemzetei. Hét tenger népei fogják megismerni a magyar terményt és a magyar gyártmányt. Hét tenger vidékéről fogjuk beszerezni mindazt, ami határainkon belül hiányzik...”

És Bornemisza Félix jóslata ma már kezd valósággá válni.

A magyar hajózás múltjának csak egy részét tekintettük most át, azt is sűrítve, dióhéjban. A másik része sem kevésbé érdekeltlen, s ugyanúgy hozzátartozik hajózásunk történetéhez, mint a behajózás. Ez a magyar tengerhajózás története, amely azonban már egy másik tanulmány kereteibe tartozik.

Dr. Csonkaréti Károly

Felhasznált irodalom. A magyar hajózás 25 éve. Szerkesztette Turi András. MAHART-kiadvány, é. n. (kb. 1970). *Betkovszky Jenő*: Adatok a szolnoki hajósok életéből. Ethnographia, 1954. *Bornemisza-Bartos*: Magyarország és a tengerhajózás. Kikötőtengerhajózás, Budapest, 1942. *Csillag-Varró*: „Franz I.” a császári- királyi Szabadalmazott Első Dunagőzhajózási társaság első gőzhajója. Közdok. Budapest, 1968. *Dezsényi-Hernády*: A magyar hajózás története. Műszaki, Budapest, 1967. *Jankó Béla*: A gőzhajózás kezdete a Dunán, „Carolina”, az első gőzhajó. Közlekedési Múzeum Füzetei, 2. Budapest, 1967. *Juba Ferenc*: Ungarns Marine und Handelsschiffahrt. Schiff und Zeit, 1896/16. Magyar Néprajzi Lexikon, 1–5. kötet. Akadémiai, Budapest, 1977–82., *Siba János*: Folyami hajók a világháborúban. A szerző kiadása, Budapest, 1931. *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1885.

Juhász Ignác, mezőföldi faragó-pásztor

A magyar népi faragások speciális darabjait képviselik a pásztorfaragások. Az állatok őrzői elsősorban a mindennapjaikhoz, mesterségük folytatásához szükséges tárgyakat állítottak elő. A legnagyobb mesterségbeli tudással rendelkezők egy részének neve fennmaradt, több-keveset életútjukról is tudunk. Egy-egy faragó-pásztor sorsának ismerete további hasznos adalékokat nyújthat a néprajztudomány számára.

A székesfehérvári István király Múzeum szépszámú pásztorfaragása között is figyelemre méltó egy bajuszpedrőtartó, melyet – amint a felirata is elárulja – Juhász Ignác készített 1891-ben.¹ Madarassy László néprajzkutató a múzeum igazgatójával, Marosi Arnoldal 1932-ben Székesfehérvár közelében, a Mezőföldön gyűjtött. Ennek során a Pusztaszabolcshoz tartozó Felsőcükola-pusztán Hochmann Jenő uraldalmi gépésztől ajándékként kapták az említett tárgyat, melyet Marosi „gyűjteményünk talán legértékesebb darabjaként” említett.²

A mindössze 7 cm átmérőjű, a mai zsebtükrök módjára kinyitható, kör alakú, kissé domború felületű, virágokkal díszített hársfa bajuszpedrőtartót alkotója láthatólag nagy gondtal és tudással készítette. A piros-fekete spanyolozással létrehozott díszítés jó ízlésről, arányérzékéről tanúskodik. Ez a bajuszpedrőtartó a XIX. sz. első felében elterjedt tükrösök formáját, díszítmódját követi. Készítéséről ugyanaz

¹ István király Múzeum, Székesfehérvár. Leltári sz.: 32. 28. old.

² Marosi A.: Pásztorfaragások. Székesfehérvári Szemle, 1932. 7–8–9. sz. 50. old.

Juhász Ignác bajuszpedrő tartója (Gelencsér Ferenc felvétele)

mondható el, mint a tükrösökéről, amiket Madarassy a gyűjtés idején megjelent művében írt le: „Sokszor hetekig tartó türelmes, gondos munkával készül, a faragószerszám legtöbbször egyszerű zsebkés, mivel falatozni is szoktak. Mikor doboza és zárószervezete készen van, következik a fenék- és fedélrész felületeinek díszítése (. . .) Árral, késhegygel kijelölik a díszítés körvonalait (. . .) Ahol a díszítés valamely színes anyagnak berakásával adódik, ott a bekarcolásokat szélesebb árokká, vajatokká bővítik (. . .) Az árkokban azután pecsétviasz darabkákat tesznek, amelyeket késnek tüzes pengéjével nyomkodnak bele. A berakás után az egész tárgyat zsurlófűvel vagy üvegdarabbal mindaddig csiszolják, simítják, amíg a berakás következtében támadt érdes felületek el nem tűnnek (. . .) A tükrös igazi színét, patináját az időjárás és a használat szokta megadni.”³

Madarassy a Balaton-környéki gyűjtés után nem véletlenül kereste fel a Mezőföldet. Ugy tartotta, „a pásztorfaragásnak az uradalom az igazi melegágya, hogy a pásztorművészet az uradalmas vármegyékben virágzik legszelbben”.⁴ Fejér megye pedig a nagybirtokok, a puszták igazi hazája volt.

A török kiűzetését követően az újjászerveződött nagybirtokok legelőterületét elsősorban juhtenyésztésre használják fel. A juhászat a XVIII. sz. utolsó harmadától lendült fel. A XIX. sz. elejétől bekövetkezett fajtaválasztással nagyszámú, főleg német eredetű juhászcsalád telepedett le, akik azután dinasztikiakat alapítottak.⁵ A mezőföldi juhászok kiváltságos helyzetét, respektusát Illyés Gyula is megemlítette: „A cselédek közt ősidőktől fogva a legősibb foglalkozás űzői, a pásztorok a legelőkelőbbek.” A gulyások, csikósok azonban „mind elhallgattak, ha a társaságban egy juhász megszólt”. A juhászok „kiváltságának íratlan, de tökéletes törvénytára volt, amelyeket az ősök is úgy védtek, akár a városok az ő szabadalmaikat”.⁶

Bajuszpedrőtartónk készítője, Juhász Ignác a mezőföldi pásztorok e kivételes rendjébe tartozott. Az önkényuralom idején, 1853-ban született, valószínűleg pásztorokó családban. Szülei közül csak apja nevét (Juhász Márton) ismerjük. A Mezőföldön juhászként folytatott élete is homályba vész. A faragása viszont elárulja, hogy férfikorára gyakorlott kezű, érett alkotóvá fejlődött. A századforduló körül került a Sárrét szélére, a Móri-árokban fekvő Sárkeresztesre, gróf Károlyi uradalmába. Ez idő tájt az uradalom Margit-majorjában folyt birkatenyésztés. Tekintve, hogy a községben juhokat alig tartottak, így a statisztikai adatok (1899 : 2034 db, 1911 : 657 db birka)⁷ mint számottevő uradalmi juhtenyésztés biztosítékait

³ Madarassy L.: Dunántúli tükrösök. Bp., 1932. 7. old.

⁴ Madarassy L.: A pásztorfaragás Fejérmegyében. Székesfehérvári Szemle, 1932/7–8–9. 48. old.

⁵ Demeter Zs.–Lukács L.: A puszták népe. A Mezőföld története. Székesfehérvár, 1980. 39. old. – Pesovár F.: Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene. Székesfehérvár, 1982. 15. old.

⁶ Illyés Gy.: Puszták népe. Bp., 1970. 98–99. old.

⁷ Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Állattenyésztés, III. Községsoros adatok 4. Juhállomány. Bp., 1972. 141. old.

fogadhatjuk el. A két szám egyúttal jelzi a tartás csökkenő, majd megszűnő irányzatát. Az 1920-as évek elejétől a juhok egykori épületeiben már sertéseket tartottak.

Juhász Ignác pásztori tekintélye, a számadás gyakorlata minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy öregedő korában, a foglalkozásából kiérdemesülve, az uradalom magtárosává tették. A faluval csaknem összeépült György-majorban a magtár melletti cselédházban lakott. Reggel kinyitotta, este bezárta a kétemeletes gabonatárolót. Naponta kiadta az előírt mennyiségű terményt, felügyelte az ott dolgozó cselédeket, negyedévenként kimérte részükre a konvenciót, de a könyvelést a segédtiszt végezte. A magas termetű, vékony, kissé hajlott, csöndes, kevés beszédű egykori pásztor *hajdúnak*, *hajdú bácsinak* szólították. A megszólítás a jobbágyfelszabadítás előtti idők jellegzetes alakját, az uraság fizetett cselédjét, a munkafelügyelőt, azaz a hajdút idézi fel előttünk. (Somogy megyei adatokból tudunk a *pajtahajdúról*, kinek feladata nyomtatásnál a mázsálás és a rész kimérése volt.)⁸ Fia ragadványnévként vitte tovább a hajdú nevet.

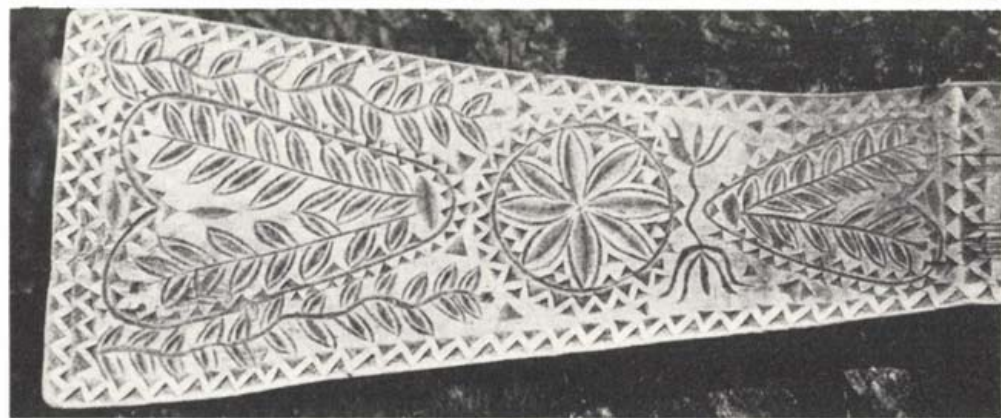
Juhász Ignác életében – pár évvel eredeti foglalkozása elhagyása után – újabb jelentős változás következett be. Végleg megtelepedett, mivel az 1920. évi XXXVI. tc. több mint harminc társával együtt gróf Károlyi József hitbizományából neki is juttatott egy 517 öles házhelyet.⁹ 1925-ben fiával, Juhász Mihály uradalmi első kocssal az Ujsoron egymás mellett kaptak telket, és itt kezdték meg a házépítést.

1933-ban Marosi Arnold nagy reményekkel kereste fel az egykori juhászt, hátha talál nála valamit régi faragásaiból. Az eredmény várakozása alatt maradt, csak néhány egyszerűbb tárgyat tartott érdemesnek megszerezni.¹⁰ Az 1887-ben készített fésűtartó, a virágtartó polc és a faragott őzagancsal ellátott bot közül az előbbi kettő került be a közgyűjteménybe.¹¹ Juhász Ignác ekkorra a magtároságból is kirepedett de még megélte a II. világháború pusztításait, és 1945. augusztus 22-én 92 éves korában „aggaszályban” hunyt el.¹²

Életmódjával együtt változott művészete is. A dunántúli pásztorfaragások legszebb hagyományait követő bajuszpedrőtartó érett faragásai közül való, melyet még egy örökségeit őrző társadalmi réteg tagjaként készített. A pászortársadalomból kikerülve másfajta tárgyra volt szüksége, azokkal vette körül magát, változott igénye, s talán ízlése is. Az új foglalkozás, az eltérő életmód nem adott időt a faragásra, a sárkeresztesiek nem is ismerték művészi készségét. Természetes, hogy a körülmények változását figyelemmel nem kísérő múzeumigazgató csalódott várakozásában.

Juhász Ignác életmódjának gyökeres átalakulását mi sem jellemzi jobban, mint a halotti anyakönyvbe már nem juhászként vagy cselédként, hanem „földművesként” jegyezték be. Ugyanakkor juhász korában alkotott tárgyai révén méltó társa volt a Mezőföld többi, hírnévre szert tett faragópásztorának: Gremesperger Józsefnek, Paudics Mihálynak, Reiter Istvánnak, Zöld Ignácnak. Sorsán, művészetének átalakulásán keresztül is érezzük, hogy a magyar népi kultúrában a XIX. sz. második felétől századunk közepéig milyen jelentős változások következtek be.

Gelencsér József

Ipolyfödémesi guzsalytálp (Böszörményi István felvétele)

⁸Kiss J.: A robotvilág és az 1848-as szabadságharc a somogyi nép emlékezetében. Népr. Közl., II./1–2. Bp., 1957. 33. old.

⁹Fejér megyei Levéltár. Pénzügyi Igazgatóság iratai. Sárkeresztes, 1926–1930.

¹⁰A múzeum gyűjtőutai és gyarapodása. Székesfehérvári Szemle, 1933/a. 31. old.

¹¹István király Múzeum, Székesfehérvár. Leltári sz.: 33.6.1.; 33. 7. old.

¹²Fejér megyei Levéltár. Sárkeresztes anyagkönyvi kerület halotti anyakönyve, 63/1945. sz.

„NÉKEM SZÜLŐHAZÁM”

Játékkal a haza megismeréséért

Az MHSZ és a KISZ KB országos játékot hirdetett „Nékem szülőházam...” címmel. Ehhez kapcsolódva, ugyanezen a címen a Honismeret is pályázatot hirdetett. Témája: történelmünk egy-egy eseményéhez vagy kiemelkedő egyéniségéhez kapcsolódó élmény leírása, amely meghatározóan játszott közre hazafias érzelmének, cselekedeteinek és a szülőföldhöz való kötődés személyre szóló érzelmeinek kialakulásában. A beküldési határidő: 1983. augusztus 15-e volt, 78 pályamű érkezett be. A bíráló bizottság szerint a pályázat eredményes volt. A beérkezett pályaművek eszméileg, tartalmilag jól szolgálták a kitűzött célt, még a történelemtudomány számára is sok új, érdekes információt tartalmaznak. A legértékesebb anyagok a felszabadulás időszakához kapcsolódnak. A legkiválóbb pályamunkákat lapunkban folyamatosan közöljük.¹

A magyar katonai hagyományok mindig kedvelték a játékot. Gárdonyi Géza le is írt egy ilyen haditornát, játékfelét az *Egri csillagok*-ban. Cselet vetni, ügyeskedni, lesből rajtaütni az ellenfélnek: vadászat és hadviselés párhuzamai. A cserkészmozgalom is folytatta ezt a fajta ifjúsági szórakozást (számháború). Aztán fokozatosan háttérbe szorult, kis híján elfelejtődött. Gépek, számok, rakéták, számítérek, csillagászati adatok helyettesítették. Az ember egy bonyolult és áttekinthetetlen gépezet kiszolgálójává vált.

Eppen a legjobbkor találta ki a Magyar Honvédelmi Szövetség a Kommunista Ifjúsági Szövetséggel, az úttörőmozgalommal és más hazafias szervezetekkel egyetértésben, hogy felújítsák a játékos hazafias nevelést, ezt a testedzéssel párhuzamosan elmét is csiszoló, örömet adó szórakozást.

Székesfehérvárott fejeződött be a százezreket megmozgató országos játék. Gyönyörűség volt látni, hogyan igyekszik gyermek, ifjú, felnőtt, hogy „győzzön” – mert verseny is volt persze ez, és nagy ötletként valamennyi korosztályt megmozgatta, azonos csapatokban.

A játék és az együttlét öröme, az ilyenkor felhangzó dalok, zenei motívumok új távlatokat nyitottak a szóban gyakran emlegetett, de a gyakorlatban ritkábban alkalmazott hazafias érzések és cselekvések világában.

¹Ezúton értesítjük Olvasóinkat, hogy a Honismeret Szerkesztősége által „Nékem szülőházam...” címmel meghirdetett pályázatának nyertesei a következők: I. díj: *Balácsi Lajos* (Makó), *id. Ungvári Miklós* (Kötegyán), II. díj: *Hollós Gábor Tamás* (Százhalombatta), *Racskó Zoltán* (Szolnok); *Kovács Gyula* (Iszák); III. díj: *Somorjai László* (Hajdúnánás); *Nagy Gergely* (Budapest); *dr. Kovács Zoltán* (Budapest); *Nagy Károly* (Balatonszemes); *Buzsáki Honismereti Szakkör*. A bíráló bizottság a következőket részesítette dicsérettel: *Cserfalvi József* (Szolnok); *Avas Kálmánné* (Pankasz); *Szárász Pál* (Galánta); *Mező István* (Kecskemét); *Kanizsai István* (Diszel); *Jeli József* (Pécs); *Kulcsár Emil* (Tatabánya); *Eszényi József* (Szolnok). A díjak 1983. szeptember 23-án Székesfehérvárott, a KÖFÉM-sportcsarnokban kerültek átadásra. A dícsértetben részesültek az okleveleket postán kapják meg. (Honismeret Olvasószolgálat.)

Feltűnő és elgondolkoztató például, hogy az az érzelmi és gondolati anyag, ami ma, 1983 őszén megszólalt: a negyvennyolcas forradalmat előkészítő és kísérő időszakban, aránylag igen rövid idő alatt jött létre. Tudományosan is megvizsgálandó lenne, mi a magyarázata annak, hogy a bennünket *maig éltető érzelmi erő*: képes áthidalni a korokat és politikai rendszereket.

Kölcsey *Himnusza*, az egyetlen magyar költemény, mely a világ valamely táján mindennap legalább egy alkalommal, ha nem többször, felhangzik: 1823 januárjában keletkezett, 1833-tól kezdve különböző dallamokra énekelni kezdték, olyannyira, hogy tíz év múlva pályázatot írtak ki megzenésítésére; s a pályadíjat Erkel Ferenc nyerte el. Nyilvánosan 1844 augusztus 10-én hangzott el először a *Széchenyi gőzhajó* óbudai hajógyári vízre bocsátásakor. Hivatalos állami ünnepségen 1848. augusztus huszadikán szólt meg a *Himnusz* a budai Mátyás-templomban.

Vörösmarty *Szózata* 1836 decemberében jelent meg egy évkönyvben (*Aurora-almanach*) három év múlva, 1839-ben már éneklék, Egressy Béni megzenésítésében, 1843-ban – a Himnusz-pályázat kiírása előtt – pályázatot hirdetnek a megzenésítésre, 1843 májusában nyeri el Egressy Béni a pályázatot; Párizsban, 1848. március tizenötödikén egy magyar küldöttség a *Szózatot* éneklé a Bastille téren. Mindenki állva, levett kalappal hallgatja, mert mint az egykorú újsághír tanúsítja: „*ez a dal a magyarok Marseillaise-e.*”

Ugyanakkor, az 1840-es években születik az ezerhétszáz éves óta énekelt és játszott *Rákóczi-induló* máig érvényes dallama (Berlioz); Erkel: *Hunyadi László-indulója*; Egressy Béni: *Klapka-indulója* (1849) és még folytathatnánk. Ezek a dallamok e székesfehérvári és pákozdi ünnepeken mind elhangzottak.

A honvéd szó is ekkor, a reformkorban keletkezik. Kisfaludy Károly írta le először 1821-ben, *Az élet korai* című költeményben:

*Midőn hazáját rabbilincs fenyíti,
Bőszült érzéssel harcmezőre száll;
A szép szabadság hőslánggal hevíti,
Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti,
Míg győz vagy teshalmok közt sírt talál;
A jobb utókortól remélve bérét
A nyert borostyánon kiontja vérét.*

Kisfaludy Károly egykori tisztartása és barátja: Kiss Károly alkalmazta aztán ezt a szót katonai szakkifejezésként, s mivel ő volt a negyvennyolcas honvédelmi minisztérium egyik, szervezéssel megbízott tisztje, ő tette a honvéd szót katonai fogalomná.

És Petőfi Sándor! Aki a Kommunista Kiáltvány megjelenése előtt írta le a nevezetes sorokat 1846 decemberében:

*Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!”*

Gondoljuk meg: Petőfi, nyilván Kisfaludy Károly idézett versének hatására is, másfél évvel a magyar forradalom és két esztendővel a szabadságharc kitörése előtt már a világszabadságért remél küzdeni, méghozzá *piros zászlók* alatt!

Mindebből világosan kiderül:

– a magyar hazafias és forradalmi öntudat és hagyomány negyvennyolc küszöbén alakult ki máig terjedő és ható érvénnyel;

– következképp a történelmi múlt ismerete és tisztelete a cselekvő hazafiság alapfeltétele;

– további következtetés: a magyar népnek igenis megvan a maga saját világforradalmi hagyománya, mert hiszen ki írta le 1846-ben, Petőfin kívül, ezt – a világ bármelyik pontján, bármilyen nyelven –, hogy vörös zászlókkal szeretne a világszabadság eszméjéért küzdeni?

Amikor most, 1983 nyarán és őszén a „*Nekem szülőhazám...*” című, Radnóti Miklós szép versét jelmondatul választó mozgalom és játékos versengés Székesfehérvárott véget ért: akkor a részt vevő tízezrek előtt is világossá vált a haza, a történelem és a politikai cselekvő öntudat fogalmainak összetartozása. Külön öröm, hogy mindez – játékban nyilvánul meg.

Csak kívánhatjuk, hogy minél tovább, minél hosszabb ideig ilyen játékos gyakorlás maradjon honvédelmi szervezeteink fő tevékenysége – ezzel pedig a felnövekvő új nemzedékek nevelése –, és ne kerüljön sor a fegyverek kényszerű alkalmazására; ne kényszerítsenek ránk háborút a kardcsörtetőik.

Nemeskürty István

Akikre Mezőtúron büszkék vagyunk

A Tanácsköztársaság leverése után a feudalkapitalista fejlődésnek indult országban lassan újjáéled a munkásmozgalom, az ipari proletáriátus mellett a parasztság legszegényebb rétege, a föld nélküli kubikoság ragadta magához a kezdeményező szerepet. A ma közel 23 ezer főt számláló Mezőtúr forradalmi munkásmozgalmának kezdeményezőit is a szegényparasztság perifériájára szorult, világot járt kubikosok formálták, alakították. Közülük került ki *Busi Vince* is, aki 1907-ben kubikoscsaládban született. Édesapja megjárta az orosz hadifogságot. A magyar proletárdiktatúra idején fegyverrel védte a munkáshatalmat. Ezért letartóztatták, internálták.

Busi Vince alig múlt tízéves, amikor már cselédkedett, napszámosmunkát végzett. A kenyérméltóság Budapestre kényszerítette. Otthonra a kisebb-nagyobb alkalmi munkák közben a kubikostanyán, a Teleki téren talált. Néhanapján meghallgatta a szociáldemokrata előadókat, kevéske írástudásával verseket kezdett írogatni. Mozgékonyására, íráskészségére felfigyelt a KMP földmunkásszervezeteinek egyik irányítója, Holler Mihály, és megismertette a kommunista földmunkásmozgalom több résztvevőjével, harcosával. 1929 októberében Ruzsinkó Mihály bekapcsolta őt a KMP munkájába. 1930. március 16-án egy illegális megbeszélésen Ruzsinkó Mihállyal és Katus Istvánnal együtt letartóztatták. A budapesti királyi büntető törvényszék Szemák-tanácsa 1 év és 6 hónap börtönbüntetésre ítélte. A börtönben sokat tanult, megismerkedett Fürst Sándorral és Házi Ferencsel. Részt vett a politikai foglyokkal való embertelen bánásmód ellen tiltakozó éhségstrájkban. 1931. május végén 5 évre kitiltották a fővárosból.

1932 kora nyarán a párt hívására illegálisan felutazott Budapestre. A Központi Bizottság hazai képviselői az újjászervezés alatt álló Vidéki Osztály vezetésével bízták meg. 1932 elején a politikai rendőrség súlyos csapást mért a KMP-re, a Vidéki Osztály vezetőit, aktívait letartóztatták, számos budapesti szervezetet feldúltak. Ugyanakkor a Központi Bizottság májusi plénuma határozatilag sürgette a pártmunka javítását.

A Vidéki Osztálynak 1932 augusztusában sikerült helyreállítani a kapcsolatokat a szolnoki kerületi bizottsággal: Tisza Józseffel, Tóth Ferencsel, Barta Istvánnal, majd Mezőtúrral: Magda Árpáddal, Juhász Imrével, Csuka Lajossal, Busi közvetlen irányításával kezdték kiterjeszteni tevékenységüket Rákóczifalvára, Tiszaföldvárra, Kunszentmártonra, Jászládányra. Aktiváltak a kiskunfélegyházi, szegedi, kaposvári, salgótarjáni pártcsoportokat is. A horthysta hatóságok megdöbbenve tapasztalták, hogy a „falvakban erősödik a kommunista mozgalom. Különösen a parasztság az, amelynek soraiiban az agitáció észlelhetően sok hívet szerez magának”.

Június 21-én a törvényszék 3 évi fegyházbüntetésre ítélte Busi Vincét, 1936. június első napjaiban szabadult, hazatért Mezőtúrra, majd az ellenőrzéseket kijátszva, visszatért Budapestre. Két évig dolgozott segédmunkásként, majd kijelentéseiért feljelentették, azonban sikerült megszöknie, két hétig bujkált, akkor hazautazott.

A második világháború idején részt vett a szervezett agitációban. 1944 októberében, Mezőtúr felszabadítása után, azok között volt, akik kezdeményezték a Magyar Kommunista Párt megalakítását. 1945 februárjáig az MKP mezőtúri körzeti titkáráként dolgozott. Rövid ideig a város polgármestere volt, később a városi rendőrkapitányság osztályvezetőjeként dolgozott. A rendőrségtől történt leszerelését követően a tanácsi apparátusban dolgozott. Az ellenforradalom idején fegyverrel védte a munkáshatalmat. 1957 nyarán Budapestre hívták, s a Jövendőnk című hetilap főszerkesztőjévé nevezték ki. A több, mezőgazdasági jellegű hetilap egyesüléséből létrejött Képes Újságnál, nyugdíjazásáig, mint főmunkatárs dolgozott. Éveken át a szerkesztőség párttitkára volt.

Ugyancsak szegényparaszti családból származott *Arany József*, aki – mint kubikos – hazai és külföldi munkahelyeken dolgozott. Eközben ismerkedett meg a munkásmozgalmal. 1908-ban már a szociáldemokrata párt tagjaként szervezte a pártot, és előadásokat, felolvasásokat tartott a munkások helyzetéről és harcairól. 1919-ben az MSZDP mezőtúri szervezetének tagja, a Tanácsköztársaság kiküldtása után pedig a városi direktórium tagja lett. A felszabadulás után azok között volt, akik szervezték az MKP-t. Kommunista meggyőződésében az 1956-os ellenforradalmi események sem tudták megingatni. Nevét a Mezőtúr 4. sz. Általános Iskola úttörőcsapatának egyik raja viseli.

Eszenyi József

Menyasszonyi ládláról (Kézdivásárhely, 1872-hől)

Két arckép

Pankasz község Vas megye déli részén, az Őrségben terül el. Pályamunkámban szülőföldem két kiváló szülöttjét emelem ki.

Kulcsár Józsefnek, a pankaszi téglagyár megalapítójának nevét, úgy érzem, kötelességünk megörökíteni.

Kulcsár József egy pankaszi kisparasztgazdának négy gyermeke közül az elsőszülött fia volt. Édesapja, Kulcsár János a nyugati szerven lakott, 9 hold földjén gazdálkodott. Három fia és egy lánya volt. Közülük József a legidősebb, aki 1857. május 15-én született Pankaszon. Ez a Kulcsár József rakta le a pankaszi téglagyár alapjait 1881-ben.

Hat elemi iskolát végzett, egyszerű paraszt ember volt. Szorgalmas munkájából lett ennek a kicsi Őrségi falunak téglagyára. Neki köszönhető, hogy a zsúptetős faházak itt, már a századforduló körül, rohamosan kezdtek eltűnni. Helyükön új, nagy, téglaházak, téglából épült gazdasági épületek, cseréptetővel készültek.

Szüleitől örökölt földjén gazdálkodott is, népes családja volt: 5 gyermeke, négy fiú és egy leány. Mind a fizikai, mind a szellemi munkában nagy tehetségű volt. Sokat dolgozott a téglagyár építésénél is. A munkák nagyobb részét saját maga végezte el. Ezeremster, fűró-faragó, barkácsoló ember volt, asztalos, ács, kádár egy személyben. „Ez általában jellemző volt régen az Őrségi emberekre.”

Még 80 éves korában is hangyaszorgalommal dolgozott kis faragóműhelyében. Aranykeze munkájának nyoma ma is megtalálható a nagy téglagyár környékén.

Emlékét kegyelettel őrizzük meg, mert szülőfalujának, Pankasznak fejlődését elősegítette. Az itt élő utódoknak kenyérkereső-lehetőséget teremtett helyes elgondolásával, szorgalmas munkájával.

Kulcsár Józsefnek ma Pankaszon egy unokája él a téglagyár mellett, az ősi házban, Mihály Jánosné Kulcsár Gizella. (Elmondta: Kulcsár Elekné, 84 éves, 1979.)

Horváth Károlyné Török Malvin 1925-ben született Pankaszon, egyszerű munkáscsaládból származott. Leánykorában hosszú évekig a pankaszi téglagyár dolgozója volt. Már itt felfigyeltek tudására, és megválasztották párttitkárnak munkatársai és a falu lakói is. Tanulni kezdett, először *leérettségizett*, utána a szombathelyi téglagyárhoz került. Azután ismét továbbtanult. Elvégezte a *Vörös Akadémiát*, kiváló eredménnyel. Budapestre került, ahol a csillaghegyi nagy téglagyár igazgatója lett. Később még a *Műszaki Egyetem* közgazdasági tagozatán is diplomát szerzett.

Mint téglagyári igazgató, 12 évig országgyűlési képviselő volt. Később pedig Budapesten a III. kerületi vb elnöke lett. Több évi lelkes munkája után betegsége miatt leszázalékolták és nyugdíjazták. Ma is Budapesten él családjával. Pankaszon ma három, jól működő üzem van, téglagyár, fűrészüzem és az Őrségi ÁFÉSZ vállfüzeme. Büszkék lehetünk szülőföldünkre, a kis Pankasz falura, mert szocialista közösséggé tudott fejlődni.

Avas Kálmánné

A galántai vasútállomás

Járva-kelve, ha utazunk, s vonatunk megáll a galántai állomáson, elgondolkozhatunk: mit tudunk mi, mit tud az idegen vagy a most eszmélkedő fiatal erről a városról? A galántai állomás épülete és a mögötte magasló toronyházak nem sokat árulnak el a városról.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szabványra szerint épült galántai állomás épületén semmi sem jelzi, hogy a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben itt töltötte boldog gyermekkorát Kodály Zoltán, századunk egyik legnagyobb zeneszerzője. Az állomás épülete akkor még új és csinos volt, de a gyermek Kodály szívesebben játszott az állomás körül terjengő tágas libalegelőkön. Itt hancúrozott mezítlábas iskolatársaival, itt játszották a „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecské”-t, a „Kelj fel, nap, süss fel nap”-ot, itt itatódtk lelkébe, vésődtek kitörülhetetlenül emlékezetébe azok a magyar népdalok, dallamok, amelyeket rajta keresztül ismert meg a világ. Azt, hogy ma az egész világon ismerik Galánta nevét, neki köszönhetjük, a zseniális „Galántai táncok”-nak, amely gyakran csendül fel a világ zenei szinpadjain.

A hosszú kort megélt Mester egész életében vágyódott vissza abba a tündérien szép, tiszta galántai gyermekvilágba. Nem a tarka, mozgalmas állomás világába vágyott, ahol már megálltak akkor a gyorsvonatok, hanem a libalegelőre, a mezítlábas iskolatársak, a galántai parasztyerek körébe. Kodály mindig meghallgatta a fapados, rozoga szerelvényekre váró regruták énekét, a civilben vonuló „őreg legények” dalát, akik október elején elaraszották a galántai állomást. A katonáknak „rukkoló”, sorozásra érkező pántlikás parasztleányok mindig összefogódva énekeltek. Kodály látta őket, hallgatta

csodás dalaikat, hogy lelkében újjászülve, világhírűvé tegye majd azokat. És látta a peronon meghúzódo kosaras parasztnéikeket, csizmájukat vállukon hordó parasztembereket, akiket talán az adóhivatalba idéztek. Ünnepe volt számára minden ilyen nap. Szerette a vásárt is, ahová messzi távolból érkeztek kereskedők, kupeczek, hajcsárok, pásztorok, cirkszosok, cigányok, vándorszínészek. Az árusok rigmusokat kántálva kínálták portékájukat, a vendéglők, lacikonyhák ponyvája alatt reggeltől estig szólt a zene – énekeltek a „farokpénzen” mulató hajcsárok, akiknek minden vásár ünnep volt, s minden egyéb nap hétköznap.

Erről titkolózik a kormos, kopott galántai állomás épülete: Kodály gyermekvilágát őrzi. Az épület mögül ma már modern toronyházak integetnek az utasoknak. Nyoma sincs többé a gidres-gödörös libalegelőnek, ahol Kodály a világszép dallamokat tanulta. „Csak mi, falun nőtt gyerekek tudjuk, mit adott nekünk egész életünkre a játékos mező” ... „amely... a gyermek elvesztett paradicsomának emlékét őrzi” írta öszülő fejfel a Mester, és nyomában fűzte a feladatot: „próbáljuk az elvesztett paradicsomot mennél teljesebben visszaadni” a játékban, a dalban, a városivá lett mai gyermekeknek.

A mai Galántáról nem csupán a toronyházak árulkodnak. Ezek olyanok, mint másutt. A várost, ha valódi arculatába akarunk tekinteni, mélyebbről kell megismerni. A múltja nem csupán Kodály Zoltán gyermekkorához kötődik. Többértébb, mély gyökerűbb. Kodálynak is azért adhatott oly sokat, mert népi kultúrában, hagyományokban gazdag, mozgalmal életű.

Szárás Pál

A földrajzinév-gyűjtés helyzetéről

A. Negyed évszázaddal ezelőtt önkéntes nyelvjárás gyűjtőink témái között a földrajzi nevek még az érdeklődés periferiáján szerepeltek, középpontban a nyelvjárás szókincs gyűjtése állt, mert hisz az egyik jeles Csűrű-tanítvány, Végh József ebben látta a gyűjtőmozgalom jövőjét, talán nem is alaptalanul. Több kiváló gyűjtő (Markó Imre Lehel, Bereczky Gábor, Várkonyi Imre, Király Lajos, Hajdú Mihály, Kőrmendi Géza, Szabó Géza, Szabó József, Nagy Géza, külföldön Penavin Olga, Sima Ferenc stb.) hozzáfogott szülőfaluja, illetőleg működési helye paraszti szókincsének összegyűjtéséhez, ám eddig csupán Penavin Olga Szlavóniai Sztóra és Markó Imre Lehel Kiskaniszi Sztóra látott napvilágot, igaz, készülöben van a tolnai (Szabó József munkájaként) a somogyi (Várkonyi Imre munkájaként) stb., de hogy lényegében torzóban maradt ez a vállalkozás, annak egyik oka éppen a kibontakozott földrajzinév-gyűjtésben keresendő. Ezen azért nem érdemes bánkódnunk, mert cserébe a tudomány asztalára kerültek Zala, Somogy, Tolna és Vas megye földrajzi nevei, A baktalórántházi járás földrajzi nevei, Heves megye földrajzi nevei c. kötet három járása: az egri, a füzesabonyi és a hevesi, de készen van a gyöngyösi járás is, a Veszprém megye földrajzi neveinek első kötete, a tapolcai járás névanyaga, a Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei I. kötete, a Csepel-sziget helynevei, a polgárdi járás stb., a kisebb gyűjtéseket, azaz az egy-két településre kiterjedőket nem is említve. Nyomdában van a Baranya megye földrajzi nevei c. munka első kötete, Balogh Lajossal most szerkesztjük a Komárom megye földrajzi neveit és a pápai járás neveit, ha ez utóbbi befejeződött, akkor Szolnok megye jászberényi járásának földrajzi neveit vesszük munkába.

Eddig csupán a megjelent, illetőleg az elkészült kötetekről szóltam, de hogy világos legyen az országos földrajzinév-gyűjtés helyzete, a megyék betűrendjében haladva vázolólok föl, természetesen a gondokat sem kendőzve el.

1. Amint említettem, *Baranya megyében* (Pesti János főiskolai docens vezetésével) befejeződtek a munkálatok, a kétkötetes mű első kötete a kötetesen van, a másodikat pedig most szedik.

2. Ugyancsak befejeződtek a munkálatok *Bács-Kiskun megyében* (Bognár Andrásnak, a kecskeméti Katona József Könyvtár tudományos munkatársának a vezetésével). Közéteveink most készítik a kéziratot, utána a mutató összeállítás, majd gépelése következik.

3. *Békés megye* 75 településén – 7 kivételével – befejeződött a gyűjtés Hévvizi Sándornak, az orosházi múzeum igazgatójának a vezetésével. Megkezdjük a helyszíni ellenőrzést is.

4. *Borsod-Abaúj-Zemplén megyében* Kováts Dániel főiskolai docens vezetésével folynak a munkálatok. A gyűjtés az egész megyében befejeződött, a sátoraljaújhelyi és a mezőkövesdi járás anyagát most ellenőrzi Kováts Dániel és Mizser Lajos.

5. *Csongrád megyében* szintén befejeződtek a gyűjtési munkálatok. A helyszíni ellenőrzést néhány éve ugyan már megszerveztük, de a munka megindulása anyagi okok miatt elmaradt. Örömmel közölhetem, hogy Juhász Antal, a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatóhelyettese a közelmúltban levélben arról tájékoztatott – mint a munkálatok megyei vezetője –, hogy Csongrád megye Tanácsának művelődési osztálya rendelkezésre bocsátotta az anyagiakat e vállalkozás tétő alá hozásához. Sokunk szeretett tanárának és barátjának, Inczei Gézának a Csongrád megyei gyűjteményét is a helyszíni ellenőrzéskor kell bedolgoznunk a megyei kötetbe, Szabó József, Mikes Katalin, Börcsök Vince közreműködésével.

6. *Fejér megyében* már a gyűjtéskor sajnálatos módon nélkülöznünk kellett a megyei vezetés erkölcsi és anyagi támogatását. Birikás János főiskolai tanár, a munkálatok vezetője, tanítványaival, a Székesfehérvári Földmérési Főiskola hallgatóival az egész megyében elvégeztette ugyan a nevek felgyűjtését, de a helyszíni ellenőrzés – amely köztudottan már nyelvészeti fölkészültséget igényel – csakis megyei támogatással folytatható.

7. *Győr-Sopron megyében* a III. névtudományi konferencia idejéhez képest erőfeszítéseink ellenére változatlanul kedvezőtlen a helyzet. Timaffy László ny. középiskolai tanár, a gyűjtés vezetője, ugyan az elmúlt év végén, ez év elején beteg volt, de nem ez az oka az ellenőrzés leállásának, hanem a megyei támogatás elmaradása, illetőleg megszakadása. A Nyelvtudományi Intézet vezetése nevében Benkő Loránd akadémikus, tudományos osztályvezető személyesen is tárgyalt az illetékesekkel, utána én is megkíséreltem a munkálatokat lendületbe hozni, teljesen eredménytelenül.

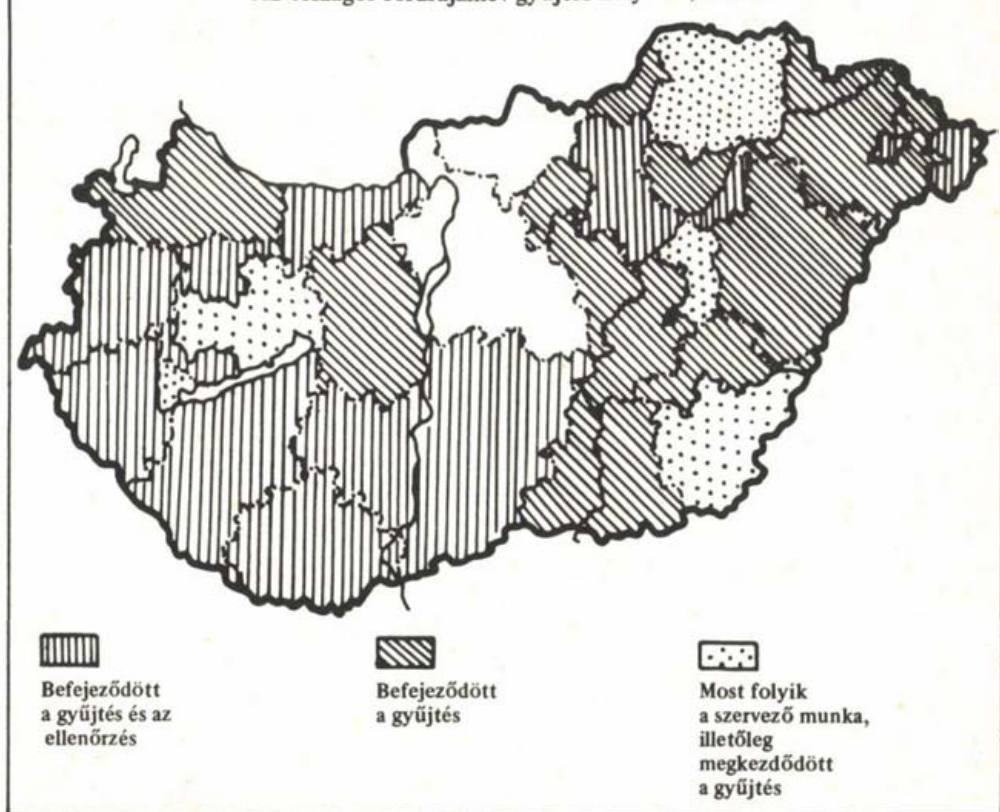
8–9. *Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyében* a munkálatok nem a Nyelvtudományi Intézet, hanem a KLTE Magyar Nyelvészeti Tanszéke, illetőleg a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola tudományos irányításával folynak.

10. *Heves megyében* Pelle Béláné vezetésével az utoljára maradt gyöngyösi járásban is befejeződtek a munkálatok, sőt a kézirat is készen van, szerkesztés után nyomdába adható.

11. Amint említettem, *Komárom megyében* is befejeződött a gyűjtés és a helyszíni ellenőrzés, Körömdi Géza gimnáziumi igazgató és Túri Róbert tanár vezetésével. Az adattárat most szerkesztjük, a térképeket rajzolják, készül a mutató is. A megjelenéshez szükséges anyagiakat a megye előteremtette, a kötet Társaságunk kiadványaként jelenik meg, várhatóan jövő évben.

12. *Nógrád megyében* évekel ezelőtt tervezgettük a gyűjtés elindítását, de kedves és szeretett barátunk és kollegánk, Schneider Miklós tragikusan fiatalon és hirtelen bekövetkezett halála megakasztotta a terv kivitelét. Azóta semmi hír e témát illetően, kívánatos lenne, ha a Hazafias Népfront Országos Tanácsának honismereti bizottsága támogató érdeklődéssel fordulna a megyei tanácshoz, esetleg a megyei népfrentbizottságon keresztül.

Az országos földrajzinév-gyűjtés helyzete, 1980.

13. *Pest megyéből* biztató híreket kaptunk. Horváth Lajossal, a Pest megyei Levéltár tudományos munkatársával úgy tervezzük, hogy – amennyiben a megyei művelődési vezetősé az induláshoz szükséges – egyébként nem túl nagy – összeget a megyei levéltár rendelkezésére bocsátja – elsőképpen itt, a gödöllői járásban kezdenék szervezni a gyűjtést, amit aztán szakaszosan folytatnánk tovább, kiterjesztve egész Pest megyére. Ebben a munkában segítségünkre sietett Nagy Lajos főiskolai adjunktus kollegánk, aki tanítványiból, a Budapesti Tanítóképző Főiskola hallgatóiból kis „névtanos kört” szervezett, melynek tagjai szakdolgozataikat a Pest megyei települések földrajzi neveiből írják. Számukra 1983. május 26-án Hajdú Mihállyal félnapos módszertani eligazítást tartottunk. A készülő Pest megyei kötetbe természetesen beadogozzuk majd a megye területéről megjelent, illetőleg kéziratban levő gyűjtéseket is.

Budapest helyneveinek gyűjtését – a várható súlyos átfedési gondok miatt – célszerű lenne együtt szervezni a Pest megyeivel. Földi Ervin másfél évvel ezelőtt ugyan már tárgyalt az egyes illetékes szervekkel, érdemileg azonban – részint a közbejött elbizonytalanodás, részint a részünkről sem elég hathatós szorgalmazás miatt – nem tudtunk előbbre lépni.

14. *A Somogy megye* földrajzi nevei című kötet 1974-ben megjelent.

15. *Szolnok megyében* – a jászberényi járást kivéve, ahol befejeződtek a helyszíni munkálatok, sőt a kézirat is készül – az eltelt két évben nem mozdultak előre az események. Ennek több oka van, számunkra jelen pillanatban az a legfontosabb, hogy az említett jászberényi járás névanyaga megjelenjen, amely majd bizonyára ösztönzőleg hat a többi járás munkálataira is.

16. *A Tolna megye* földrajzi nevei című kötet 1981-ben jelent meg.

17. *A Vas megye* földrajzi nevei c. kötet 1982-ben hagyta el a nyomdát. (Bővebben lásd dr. Csizsár Károly írását, Honismeret, 1983. 5. sz. 58–59. oldalon.)

18. *A Veszprém megye* földrajzi neveinek első kötete, „A tapolcai járás” szintén 1982-ben jelent meg. A munkálatok Mészárosné Varga Mária vezetésével folytak és folynak a pápai járás kivételével, ahol Tungli Gyula szervezte a gyűjtést, s az ellenőrzésben Hobbman István is részt vett. Ennek a járásnak a névanyagát most szerkesztjük, az ajskai ellenőrzés folyik, a veszprémi pedig szeptemberben fejezték be a gyűjtést.

19. *A Zala megye* földrajzi nevei 1964-ben jelent meg. A Veszprém megyétől Zalához visszacsatolt 28 faluban és Keszthely városában ez év májusában kezdtük meg Zala megye támogatásával a gyűjtést. A munkálatokat Markó Imre Lehel vezeti, aki évekkal ezelőtt hozzákezdett a múlt századi kataszteri nevek és Pesty Frigyes gyűjtésének a kicédlázásához. Az ún. történeti anyagot az egész megye területére vonatkozóan a pótkötet tartalmazza majd.

B. A gyűjtés tudományos tervezésekor a nagy elődök – Révész Imre (UjMMuz. 1850–52), Pesty Frigyes (A helynevek és a történelem. Bp., 1878. Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Bp., 1888), Ortvy Tivadar (Magyarország régi vízrajza Bp., 1882., Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján. Bp. 1891.), különösen pedig Jankó János (A Balatonmelléki lakosság néprajza, 1902), Márton Gyula (Nagymon helynevei. In.: Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939), Imre Samu (Felsőőr helynevei. Debrecen, 1940), Imreh Barna (Mezőbánd helynevei. Kolozsvár, 1942.), Szabó T. Attila (Kalotaszeg helynevei. Adatok. Kolozsvár, 1942), Gergely Béla–Szabó T. Attila (A szolnoki dobokai Tóki-völgy helynevei, Kolozsvár, 1945), Szabó T. Attila–Gergely Béla (A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei, Kolozsvár, 1946), Uők. (A Dobokai völgy helynevei. Kolozsvár, 1946), Árvay József (A barcasági Hétfalu helynevei. Kolozsvár, 1943), Benkő Loránd (A Nyárádmente földrajzi nevei. Bp., 1947), Lőrincze Lajos (Földrajzi neveink élete. Bp., 1947; Földrajzinévgyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai. Bp., 1947) – ma már tudománytörténeti jelentőségű műveik tanulságait ha nem is merítettük ki, de messzenőn figyelembe vettük, és ezért is sikerülhetett már a zalai kötet úgy, hogy lényegében sem a gyűjtés módszerén, sem annak tudományos alapjain azóta sem kellett változtatnunk. Ezek az alapelvek a következőkben foglalhatók össze.

1. „A nevek összegyűjtésében lehetőleg teljességre kell törekednünk, ezért a határ bejárása elengedhetetlen, anélkül a múlt századi, a Pesty Frigyes által irányított és az egész országra kiterjedt gyűjtést ismételnék meg jobb formában.” (ZMFN. 9)

2. „A másik követelmény a nevek kiejtészerű feljegyzése volt. Ha a gyűjtő nem kapja meg azt az utasítást, hogy mindent a kiejtés, a névhasználat szerint igyekezzen felírni, könnyen előfordulhat, hogy maga alkotja meg a népi nevek köznyelvi megfelelőit, és tévesen szerkeszt soha meg nem levő nevet, vagy egyszerűen átveszi a kataszteri térképen szereplő neveket.” (i. h.)

3. A nevek térképre vetítését Magyarországon először Jankó János szorgalmazta. Őt követték húsz évvel ezelőtt is, és őt követjük ma is a gazdasági okok miatt kisebb szerkesztett térképeinkkel.

4. Nyomatékosan hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy „minden dűlő, egyedül álló ház, volt malom stb. egy sorszám alá kerüljön, ha történetesen több neve is van a nép nyelvében” (i. m. 12). Ezzel a lexikai vátozatok, ezen belül a névszinonimák (duplettek) teljességre törekvő összegyűjtését kívántuk elérni (Országút: Postaút; Petőfi utca, Téesz-major: Semseimajor, Fősd-erdő: Öreg-erdő stb.), amely névszinonimák a két- vagy háromnyelvű településeken vagy a fordítás eredményei, vagy a párhuzamos helynévadás következményei (Iskolaföd: h. Skolnyekove zemle, Juhegy: n. Vizakr stb.). A teljesebb forma és a rövidebb forma kettőssége (Pintér-kút: Pintér-küti-dűlő stb.). A hangtani vátozatok (Hosszi-rét: Hosszú-rét) fővételét különösebben azért nem szorgalmazzuk, mert mi a régebbi nyelvállapot, az idősebbek

nyelvjárását kívánjuk adattárainkban rögzíteni. Ezen a téren mi azokra az esetekre hívjuk fel a gyűjtők és az ellenőrzők figyelmét, amelyek arról tanúszkodnak, hogy a település vagy két nyelvjáróterület határán fekszik, vagy pedig a falu településtörténeti háttérben keressendő a kettősség oka.

5. A fentebb említett lexikai változatok közül külön kívánok szólni a népi (szóbeli) és a hivatalos (írásbeli) földrajzi nevek alaki, szerkezeti különbségeiről. Többször elmondtam és megírtam, hogy a „nyelvben nincs még egy olyan nyelvi jel (morféma), amely alaki, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna a kétfajta névhasználat között, mint a tulajdonnév, főképpen pedig a személynév és a helynév. Ennek oka elsősorban az, hogy a hivatalos megnevezési rendszer az államiság egy magasabb fokán fejlődött ki, illetőleg akkor kodifikálódott. Személyneveink esetében általánosan a XV. század végén, illetőleg egyes osztályokban és rétegekben csak a XVI. század elején, dűlőneveink intézményes kodifikálására pedig nagyrészt csak a XIX. század derekán, a jobbágyfelszabadítást követő úrbéri földre rendezés után, amikor is a „kapitalista termelés a föld korlátlan tulajdonjogát kívánta meg” (Simonffy Emil: Agrártört. Tanulm. Bp., 1960. 339; 1. még Tóth Lőrinc: Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1857. 292; Tóth Lajos: Úrbéri kalauz. Pest, 1857. passim). Ezután már a földrajzi hely esetleges változása sem igen vonta maga után a hivatalos dűlőnév – ami persze szerencsés esetben a kodifikált népi név – változását, tehát a kataszteri nevek esetenként letűnt művelési, termelési, társadalmi, művelődéstörténeti mozzanatok őriznek (Ritás, Polétár-föld, Puszta-szentegyház stb.). A két névrendszer közti eltérés Magyarországon már a kodifikáció pillanatában bekövetkezhetett, sok esetben be is következett, elsősorban abból a sajnálatos okból eredően, hogy az 1850-es években és előtte is kataszteri térképeink jelentős részét magyarul nem, vagy alig tudó, ám kartográfiailag igen felkészült német, cseh és morva földmérők készítették, akik a bementett dűlőneveket nagyon sokszor félrehallották, és rossz formában jegyezték le őket. Ezek aztán nem egy esetben tovább hagyományozódtak a később (jobbára az 1860-as években) készült kataszteri térképeken, birtokíveken. A kataszteri neveket és a hivatalos utcaneveket már a zalai kötetben szögletes zárójelbe téve különítettük el a népi nevektől. A somogyi kötet megjelenésétől pedig nemcsak a mai kataszteri neveket, hanem a múlt századiakat is közzétesszük, a Pesty-féle nevekkal együtt. Azért megyünk vissza éppen az 1850-es évekig, mert ekkor különítették el a nagybirtoktól a főlzabadt, illetőleg a jobbágytól megváltott földtulajdont, ami kétségtelenül mind történelmileg, mind pedig gazdaságtörténetileg jelentős korszakhatár.

6. Tudományágunk komplex jellegéből következően már a gyűjtés során érvényesítjük a rokon tudományok (a kartográfia, a gazdálkodástörténet, a néprajz, a folklór, a természet- és a gazdaságföldrajz, a régészet stb.) legalapvetőbb kívánalmait. Ezekről a jövőben sem mondunk le.

C. A Hazafias Népfőnt megyei szervezetei a társadalmi-politikai támogatás mellett – a helyi tanácsokkal karöltve – a gyűjtés szervezéséből is kiveszik részüket. De szólnom kell támogatóink között a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Országos Földügyi és Térképészeti Hivatalának messzemenő segítségéről is, ami abban nyilvánul meg, hogy a gyűjtéshez, ellenőrzéshez, illetőleg a közzétételhez szükséges, mondhatnám, nélkülözhetetlen kataszteri átnézési vázlatokat – két példányban – a munkálatok rendelkezésére bocsátja.

Erről a helyről is megilleti a köszönet a megyei levéltárakat, múzeumokat, végül de nem utolsósorban a Művelődési Minisztériumot, amely a kötetek megjelenéséhez anyagi támogatást is nyújt.

Dr. Ördög Ferenc

Honismereti tanácskozás Köveskálón

A Veszprém megyei Tanács művelődési osztálya, a Révfülöpi Közös Községi Tanács, a Veszprém megyei Levéltár, és a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság szervezésében 1983. szeptember végén tudományos honismereti tanácskozást tartottak a köveskáli művelődési otthonban „Változásvizsgálatok a Káli-medence községeinek népi kultúrájában” címmel. A tanácskozáson bemutatták az 1981 óta folyó közös kutatómunka eddigi eredményeit, s ezek hasznos tanulsággal szolgálhatnak a Honismereti mozgalom számára is.

Veszprémről Tapolcára menet vulkáni hegyek koszorújában találjuk a Balaton-felvidék egyik legszebb, egészséges medencéjét, a Káli-medencét. A veszprémi Bakony Múzeum szervezésében S. dr. Laczkovits Emőke tudományos főmunkatárs irányításával, 1981-ben kezdődött meg a terület községeinek széles körű történeti, néprajzi vizsgálata. A kutatás 19 témacsoportot ölel fel és 17 szakembert foglalkoztat.

A konferenciát dr. Töröcsik Zoltán, megyei múzeumigazgató nyitotta meg, és egyúttal köszöntötte a 80 éves dr. Vajkai Aurélt, a megye országos hírnéprajzkutatóját. A Káli-medence történetét nagyon jó, áttekinthető összefoglalásban Veress D. Csaba történész ismertette. Horváth József püspöki könyvtáros egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján adott ízelítőt a táj középkor utáni vallási viszonyairól, Hudy József levéltáros pedig a XVIII–XIX. századi közbiztonság változásait ismertette. Lukács László néprajzku-

tató a lakóház morfológiai változásait mutatta be szép diafelvételekkel, kiemelve a társadalmi összefüggéseket, majd száz év táplálkozási szokásainak változásairól tartott színvonalas előadást dr. Knézy Judit néprajzkutató. Dr. Selmeci Kovács Attila az agrotechnikai változásokat ismertette szemléletesen a Káli-medence földművelésében korszakonként, összefüggésben a természeti adottságokkal, az üzemi lehetőségekkel és a technika fejlődésével. A növénytermesztéssel kapcsolatos hiedelmek és szokások változásairól S. Tamás Márta, helybeli tanítónő tartott nagyon kedves, eleven, üde előadást, majd dr. Csoma Zsigmond kertészmérnök mutatta be a filoxéra hatását a megye hagyományos szőlőtermelésében. Halász Imre levéltáros előadásában értékes adatokat közölt a táj XVIII–XIX. századbeli alsófokú népoktatásáról, amikor a tanítók még 100 pengő forint fizetésért orgonisták, jegyzők, harangozók is voltak, és fizetésüket is maguknak kellett begyűjteniük. Molnár Ágnes néprajzkutató a falvak külső kapcsolatait ismertette, a summások, szőlőmunkások, aratók, napszámosok vándorlásait és a vásározásokat. S. dr. Laczkovits Emőke a család-szerkezet és családi élet változásairól számolt be, igen értékes anyaggal a Győrffy család példáján; az öröklés népi jogszokásairól pedig dr. Gelencsér József jogtanácsos beszélt. A házassági kapcsolatok sokszínűségéről, társadalmi, vallási, foglalkozási, települési eredőiről dr. Gergely Katalin néprajzkutató tartott igen érdekes előadást, s végezetül P. dr. Madar Ilona a vallási szokások és erkölcsök összefonódását, változásának társadalmi hátterét ismertette nagyon részletes gyűjtőmunkája alapján. A kétnapos tanácskozás során megkoszorúzták a község temetőjében kiváló néprajztudósunk, Sebestyén Gyula sírját, akinek munkásságát dr. Andrásfalvy Bertalan méltatta.

A helyszíni gyűjtőmunka még tovább folyik, s a feldolgozás közzétételére előreláthatólag 1986-ban kerül sor. Az eddigi eredményekről a tanácskozás mellett még színvonalas kiadványt is megjelentet a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság; Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban címmel.

Dr. Timaffy László

Honismereti kerékpártúra az Ipoly mentén

A Szlovákiában működő CSEMAPOK-szervezetek és művelődési klubok az utóbbi néhány évben egyre nagyobb súlyt helyeztek a történelmi-honismereti munkára. Manapság már nemcsak a Központi Bizottság szervezésében kerül sor nyári művelődési táborozásra, hanem járási, sőt körzeti és helyi szinten is szerveznek egy-két napos vagy akár hosszabb táborozást. Egyre kedveltebbé válnak a fiatalok honismereti kerékpártúrái, amelyek során a résztvevők megismerkednek Dél-Szlovákia művelődéstörténeti és néprajzi értékeivel.

A CSEMAPOK ipolyvábói helyi szervezete keretében működő honismereti kör 1983. évi tevékenységének gerincét a Madách Imre Emléktúra megszervezése és lebonyolítása jelentette. Madách egykori kastélya és sírja a nagykürtösi (szlovákul Velky Krtis) járás területén fekszik. Ebben az évben ünnepeltük drámaíró szülőhelyének 100. évfordulóját és Az ember tragédiája ősbemutatójának centenáriumát. Ez határozta meg az emléktúra útvonalát. A túrázóknak Madách-emlékmával kedveskedtünk, ugyanakkor ismertetőt is sokszorosítottunk utunk állomásainak nevezetességeiről.

Ipolyvábótól csupán hét kilométerre fekszik Szécsénykovácsi (Kovácovce). A falucskát az Ipoly szelídén öleli körül, keskeny csíkot hagyva, amelyen a település országúton megközelíthető. A falu temetőjét hegyoldalon találjuk. Itt nyugszanak Krúdy Gyula dédszülei. A Krúdy család a XVIII. században költözött Zólyom megyéből Kovácsiba. A dédszülők, Krúdy János és Virág Terézia hat gyermeket neveltek fel a kovácsi kúriában, köztük az író nagypapját és Kálmánt, a Krúdy- és Mikszáth-művekben irodalmi hőssé előlépett betyárt. Az író Krúdy Gyula családja révén tehát vidékünkhez is kötődik, illő tehát, hogy emlékéit már csak ezért is ápoljuk. A kerékpártúra résztvevői kegyelettel helyezték el virágcsokruk a síron, melyet az Ipolyvábói Alapiskola tanulói gondoznak nagy lelkesedéssel.

Következő állomásunk Pető (Petov) volt. Itt Frano Král szlovák kommunista íróra emlékeztünk, akinek emléktáblája van a volt iskola falán.

Csalárban (Celáry) a magyar repülés történetében úttörő munkát végző Zsélyi Aladár emlékének adóztunk. Zsélyi a Nógrád megyei Bussán született éppen száz évvel ezelőtt, 1883. december 18-án. 1914-ben kipróbált géppel 170 km/óra sebességet ért el, ami abban az időben egyedülálló csúcshoz számított. Ugyanebben az évben halt meg Budapesten, sebfertőzés következtében. Utolsó kívánsága az volt, hogy szülőföldjén temessék el. Teste Csalár temetőjében pihen, sírját egy kalondai szlovák pilóta, Jaroslav Mihály a saját költségén hozatta rendbe 1978-ban.

Bussa (Busince) a környék egyetlen néprajzi szobáckájával dicsekedhet, amelyet a CSEMAPOK kez-

deményezésére hoztak létre 1975-ben. A régvolt idők tárgyi emlékeit zsúfolva találja a látogató a parányi teremben. A sok becses ereklye bizony tájház után kiált . . .

Az Ipoly partjához tapadva küszködik sorsával egy törpe falu, Bussától még keletebbre, Mulyad (Mula). Érdekessége az 1918-ban Körfy Rudolf alapítványából, betonból épített, kör alakú, szecessziós stílusú római katolikus temploma.

Tovább haladva az Ipoly, majd a Sztrégova patak mentén, érünk Alsósztrégovára (Dolná Strehová), Madách Imre szülőfalujába. Rajta kívül a művészeteknek és tudományoknak sok kiválósága megfordult, élt és alkotott ebben a szelíd lankák közé húzódtott faluban. Pl. Rimay János, Bél Mátyás, Szenci Molnár Albert, Arany János, Komlós Aladár. A kastélyban, amely hivatalosan Járási Honismereti Múzeum, megtekintettük a Madách Imre életét és munkásságát szerényen bemutató kiállítást, majd főt hajtottunk szabadban álló síremléke előtt.

Honismereti kerékpártúránk, melyet a „Honismerettel – honszeretethez” jelszó jegyében szerveztünk Madách Imre emlékének ápolására, sok ismerettel gazdagította körünk tagjainak tudását, egyben felejthetetlen élmények forrása volt.

Z. Urbán Aladár

Váradi Zoltán, honismereti szakkörünk egyik alapítója (1897–1983)

Ismét szegényebb lett a honismereti mozgalom egy lelkes aktívával, aki talán a legidősebbek közül, szinte haláláig részt vett a munkában.

Váradi Zoltán Jászárokszálláson született 1897. október 19-én, de szülőfalujában nem sok időt töltött. Korán árvaságra jutott, így Jászapátiba került, ahol nagybátyja nevelte. A gimnáziumot Budapesten végezte – ebben az időben nem működött Jászapátiban gimnázium –, majd az egri tanítóképzőbe került. Közbejött az első világháború, ahol Galiciától Doberdóig, többszöri sebesüléssel bejárta egész Közép-Európát. Fél évig tanított Tiszadobon – mint kántor is működött –, majd visszajött a Jászságba és elnyerte a jászárokalmi kántori főállást – kántor-tanítói oklevéllel.

Jászárokalmi vallotta magát, hiszen 1919 novembere óta itt élt, több mint hat évtizeden keresztül. 17 éven át vezette a dalkört, amely sikeresen szerepelt több neves dalversenyen (Szeged, Debrecen stb.), amint ezt a különböző serlegek is mutatják. 1934-től a kántorságot a tanításra cserélte, és ehhez hű is maradt egészen nyugdíjba vonulásáig. Volt, akinek még a nagyapját is tanította a faluban. 1950-ben rövid ideig a Jászberényi járási Tanácsnál dolgozott, de a szíve visszahívta a községbe, újra tanított, és általános iskolai igazgatóhelyettesé választották meg. Az is maradt 1963-ig, amikor – már több évvel túl a korhatáron – nyugdíjba vonult. Ekkor sem választotta a tétlenséget, tanácselnök-helyettes lett, tanácsstag, népfront-munkatárs volt, szinte nem akadt olyan társadalmi tisztség a faluban, amelyet hosszabb-rövidebb ideig be ne töltött volna.

Ekkor nyílt lehetősége arra is, hogy élete nagy vágya teljesüljön: néhány lelkes patriótával megalakította a honismereti szakkört. A szakkör a legalkalmasabb időszakban alakult meg, ekkor – 1963-ban – nyílt meg ugyanis a tiszavirágéletű jászárokalmi gimnázium. Megvolt a tagság is: a gimnazisták közül többen érdeklődtek a történelem, a honismeret iránt. Sajnos, két év múlva megszűnt a gimnázium, és ez magával vonta a gimnazisták ingázását, aminek következtében egyre inkább elmaradtak. Át kellett szervezni a szakkört, ekkor lépett be néhány idősebb férfi, majd nő, és így folyt tovább a munka.

A szakkör a két évtized alatt jelentős sikereket ért el, amit bizonyít a számtalan közös és egyéni pályadíj, a különböző kitüntetések, amelyek közül a legnagyobb elismerést az 1979-ben odaítélt megyei Közművelődési Díj jelentette. Váradi Zoltán szinte minden társadalmi elismerést megkapott az Ortutay Gyula-émlékéremig bezárólag, legjobban mégis annak örült, hogy községében elsőként ő kapta meg a Jászárokalmi Községért kitüntetést. 1983 tavaszán – tehát 86 esztendőskorában – már emlegette, hogy egészségi állapota nem engedi tovább a munkát, megvárja a szakkör 20. évfordulóját, és az ünnepségen átadja a szakkör zászlaját. Akkor talán még nem is gondolta, hogy mennyire igazra lesz, éppen a 20. évforduló alkalmával rendezett 2. Horváth Péter-nap előadásai közben kaptuk halálhírét.

Néhány hónapos súlyos betegsége kivételével, szinte élete utolsó percéig, részt vett a munkában, halálos ágyán utolsó kérdései is a szakkörhöz kapcsolódtak. Két nappal születésnapja előtt, 1983. október 17-én hunyt el. Váradi Zoltán emlékét a jászárokalmi Horváth Péter Honismereti Szakkör megőrzi, a jelenleg leltározás miatt nem látogatható kiállítóteremben elhelyezzük életének dokumentumait.

Fodor István Ferenc

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény, I–II.

Szerk.: Bán Péter

(Kiadja a Heves megyei Levéltár,
Eger, 1980. 1064 old.)

Nincs, és ki tudja, mikor lesz történelmi szaklexikonunk, utójára négy évtizede jelent meg kötetben a legfontosabb történelmi fogalmak magyarázata, amely azóta egyrészt könyvritkasággá vált, másrészt – mivel elavult – a mű kisszámú tulajdonosának öröme sem lehet teljes. Ha tanár, diák vagy általában történelem iránt érdeklődő egy-egy kifejezés vagy fogalom értelmét, eredetét, történetét szeretné megtudni, akkor bizony többnyire tanácstalannul áll, vagy könyvek, lexikonok tucatjait kell végigböngésznie, mire megtalálja a megoldást, vagy – s talán ez a gyakoribb – feladja a hiábavaló keresgélést.

Aligha akadt a történészek között, aki vitatta volna, hogy szükség van a történelmi fogalmak magyarázó gyűjteményére, szakszótárára, hasonlóra, mint amilyen a művészettörténészek Művészet-történelmi ABC címen már több mint két évtizede kiadtak. Az irodalomtörténészeket, néprajzosokat lexikonok segítik a kutatásban, csak a történelem maradt ki a sorból. Sem az akadémia II. osztálya, sem az egyetemi tanszékek, sem a fővárosi vezető tudományos intézmények, sem a központi kiadók nem vállalkoztak a sürgető igény kielégítésére. Ám hirtelen „csoda” történt. Nem a felsorolt tudományos központok, nem is a viszonylag jól ellátott múzeumok vagy könyvtárak, hanem a méltatlanul háttérbe szorított vidéki levéltárak egyikében határozta el néhány fiatal levéltáros, hogy elkészítik a történelmi fogalomgyűjteményt. A Heves megyei Levéltár kollektívája Bán Péter szerkesztésében 1980-ban letett az asztalra két, sokszorosított kötetet. Szerzői: Bán Péter, Havassy Péter, Nemes Lajos, Á. Varga László. A kiadványhoz szükséges költségek előteremtését a levéltár igazgatója, Kovács Béla vállalta magára, ami az évente általában alig 100 ezer forintos vagy annál is jóval kisebb kiadványi költségekkel rendelkező levéltár esetében nem kis feladatot jelentett. Heves megye Tanácsa V. B. művelődésügyi osztálya azonban ezúttal is jó partnernek bizonyult, előlegezte a kétezer példány nem cse-

kély előállítási költségét. Ezzel szemben a levéltár igazgatója szavatolta, hogy a kétezer kötetre vevőt talál, s a kiadvány nem lesz ráfizetéses. Ezt a fogadkozást ugyan eleinte megmosolyogták, ám annál nagyobb lett a csodálkozás, amikor mindez valósággá vált, a kiadvány sikerkönyv lett, voltak megyék, amelyek az iskoláik számára száznál több példányt is rendeltek, vásároltak, s magánszemélyek is gyakorta keresték.

Az egi kollektíva jól mérte fel a „piacot”. Valójában nem kockáztattak, biztosra mentek, nagyon jól tudták, hogy a kiadvány a maga nemében úttörő és hégypótló vállalkozás. A szerény kivitel, a viszonylag nem nagy terjedelem mellett láthatóan arra törekedtek, hogy könnyen, jól használható kézikönyvet kapjon kezébe az olvasó. Lássuk csak, mit is talál benne: mindenekelőtt a magyar történelemmel kapcsolatos fogalmakat s ezek mellett legfeljebb a szomszédos, illetve hazánkkal a történelem folyamán szorosabb kapcsolatban álló országok néhány, magyar vonatkozásban is feltétlenül fontos címszavát. A jogtörténet és közigazgatás, az adózás, a mértékegységek, a hadtörténet, pénztörténet, gazdaságtörténet, művelődéstörténet, történelmi földrajz, egyháztörténet és még sok más rokon terület fogalmaira talál az olvasó magyarázatot. Legtöbb esetben a szó eredetét is megvilágítják. Vannak rövid, tömör, egy-két mondatos magyarázatok s mellettük esszézerű, enciklopédikus, több oldalas szócikkek. A keresést megkönnyíti a nagyszámú utuló szócikk. A címszavak összeszámlálására nem vállalkoztunk, de több ezres nagyságrendű lehet, s már ez a szám önmagában is tiszteletet parancsol. Több száz kézikönyvet, lexikont, olykor folyóiratcikket is használtak a címszavak kidolgozásához. A szakirodalom jegyzéke arról győzi meg az olvasót, hogy általában a legújabb, legátfogóbb, legmegbízhatóbb adatokat nyújtó kézikönyveket és egyéb kiadványokat, írásműveket használták. Időben a népvándorlás korától napjainkig ível a címszavak sorozata.

Ilyen terjedelmű s ilyen átfogó műben természetesen az ismertető könyvszerrel talál olyan megoldásokat, magyarázatokat, címszó-variációkat, amelyek vitathatók. Nézőpont kérdése, hogy a rövid, tömör vagy a terjedelmesebb, enciklopédikusabb címszavak kapják-e a fő hangsúlyt. Természetes az is, hogy szép csokrot tennének ki azok a címszavak, amelyek kimaradtak a kötetből, s van néhány olyan is, amelynek a felvétele megkérdőjelezhető. Ám terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatunk efféle listák közzétételére.

Kétségtelen, hogy újabb kiadás esetén – erre újabb, úgy tűnik, a Gondolat Kiadó jóvoltából van lehetőség – érdemes lesz a címszavakat újra átfésülni, a stiláris pongyolaságokat kijavítani; az egyes címszavakon belül is indokoltnak látszanak néhol szerkezeti változtatások. Az enciklopédikus címszavak mellett néhány alapvető fogalom (pl. mértékek, fegyverek) külön címszóban való rövid magyarázata szerencsésebb lenne, mint a jelenlegi megoldás. Mert például ha valaki az akó szó pontos jelentésére s littere való átszámított értékére kíváncsi, egyszerűbb, ha az akó címszónál megtalálja a tudnivalókat, s nem kell az űrmértékek címszóhoz lapoznia, ahol csak viszonylag hosszú keresgélés után találja meg – nem is hiánytalanul – a vonatkozó adatokat. Az ilyen és efféle vitatható részletek azonban a munka egészéhez képest apróságok, eltörpülnek a vállalkozás nagyszerűsége mellett. Nyíregyháza történések vitatták meg a köteteket, s a visszhang egyértelműen elismerő volt. A szakma joggal tisztelgett a nagyszerű vállalkozás előtt.

A történelmi fogalomgyűjtemény megjelenítésére több tanulságot is kínál:

1. Vidéki tudományos műhelyek is képesek országos jelentőségű feladatok megvalósítására, s ezt a tevékenységet az eddiginél jobban kell támogatni mind erkölcsileg, mind anyagilag.

2. Az ún. nem hivatásos kiadók (levéltárak, múzeumok, könyvtárak) gyorsabban és rugalmasabban alkalmazkodnak az igényekhez, a kereslethez, ezért szintén fokozott támogatást érdemelnek. Az elmúlt évben e tárgyban Pécsen tartott tanácskozási és a kiállított művek ékesen bizonyították a nem hivatásos kiadók nélkülözhetetlen szerepét.

3. Vannak olyan országos jelentőségű témák vagy forráscsoportok, amelyek kiadását objektív vagy szubjektív okok miatt a központi kiadók évtizedeken keresztül képtelenek voltak megoldani, a levéltárak, múzeumok, könyvtárak ezen a téren is nélkülözhetetlen munkát végeztek.

A történelmi fogalomgyűjtemény kapcsán talán nem érdektelen felvetni azt sem, hogy a honismereti mozgalom megerősödött és kiterjedtebbé már annyira az elmúlt évtizedek folyamán, hogy megérdemelne egy honismereti enciklopédiát, amely a honismeret egyes területeinek legfontosabb tudnivalóit tartalmazná röviden, közérthetően. Viszonylag kis terjedelmű, szolid költséget igénylő, sokszorosított kiadványra lenne szükség, amely ott lehetne nemcsak a Hazafias Népfőrt, a mozgalom aktivistái asztalán, hanem a párt- és állami vezetés minden szintjén haszonnal forgatható lenne. De addig is, amíg ez nem készül el, a honismeret, a történelem iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk a történelmi fogalomgyűjteményt.

Csorba Csaba

Horváth Lajos:

Bag története

(Kiadja a
Nagyközségi Közös Tanács,
1982. 386 old.)

Szolidan ízléses kiállítású, jól tipografizált községtörténetet vehet kézbe az olvasó, noha az „csak” rotaprint technikával készült. A Galga menti szép táj községtörténeti vállalkozása mindenképpen dicséretesnek mondható. Elismerésre méltó a szerző munkássága is, aki a Pest megyei Levéltár dolgozójaként gazdag levéltári forrásokra támaszkodva végezte munkáját, de dicséretes a tanács *kiadói* tevékenysége is, amely – ezúttal is – olyan kiadvány megjelentetésére fordította energiáját, amely a megye helytörténeti bázisgyűjteményére alapozta kutatómunkáját, úgy azonban, hogy nem hagyta figyelem nélkül az országos főhatóságok levéltárainak forrásait és azt az irodalmat sem, amely napjainkban éppen a legkorszerűbb tanulmányokat használja fel forrásul a község, illetve Pest megye történetére vonatkozóan.

Dicséretes a mű háttérben álló szakemberek neveinek felsorolása is, akik ilyen vagy olyan módon segítői voltak a kötetnek. Nem éppen utolsósorban említve a kötet igényes lektorait.

A szó nemesebb értelmében: igazi „honismereti” tevékenység volt az, amely e törekvéseket életre keltette.

A kötet nagyjából a magyar történelmi periodizációs határokon belül építette fel vázlatát és mondanivalóját. Mindenütt bő gazdasági és társadalomtörténeti fejtegetések foglalnak helyet a periódushatárokon között. Sokszor ez a bőnek mondott anyag még lexikálisan terjengősnek is érezhető, különösképpen, ha a kötet művelődéstörténeti hiányos fejezeteire gondolunk. A művelődéstörténetre a hódoltság korszakából mindössze 10, a kapitalista korszakban megdőbbszentően kevés – mindössze csak 3 oldal, de a szocialista korszakra is csak 21 oldal terjedelemben jutott. Noha minden korszakban szívesen láttunk volna A papok, prédikátorok, templomok című fejezetekhez hasonlóan Tanítók, iskolák, iskolások című fejezeteket. Ha az Iskolaépítés, oktatás és nevelés fejezet alaptétele és kiindulópontja a szerzőnek az volt, hogy a bagi népiskolázás már a 17. század második felétől *folyamatos* volt, akkor szeretünk volna minél többet hallani az *első* és a *második Ratio educationis*ről, az 1845-ös elemi iskolai szabályzatról, majd a neabszolutizmus korszakának viszonylagos népiszkolai fellendüléséről és – főképp – Eötvös népiszkolai törvénye (1868) utáni események kibontakozásáról. E korszakok igen hiányos művelődéstörténeti ecsetkezelése a legszembetűnőbb a kötetben, máig ható és mutató számtalan következményével együtt. A már említett gazdaságtörténet és társadalomtörténeti gazdagsága a kötetnek, különös-

képp a gazdasági, a társadalmi és kulturális egyesületek felrajzolásával sok támpontot nyújtott a község II. világháború előtti történetéhez, hiszen a felzabadosulás utáni új történelmi korszak intézményrendszerének sok-sok modellje már ekkor kialakult a községben.

Gazdag *apparátus* zárja le a kötetet. A jelentős képdokumentumár mellett értékesnek kell tartani a község *utca- és dűlőneveinek táblázatait* és a nagy gyakorlati haszonnal forgatható *helynévmutatót*.

Végül is az egyre szaporodó községtörténeti monográfiák sorában – Bag története – értékes kötetként tartható számon, amelyek az utóbbi évtizedekben – a *fővároscentrikus* múltból *vidékcentrikussá* átalakult helytörténetírás reneszánszában – jelentek meg, nem utolsósorban a hazai levéltárak jóvoltából.

Dr. Kanyar József

Balogh Ferenc:

Debreczeni László, az építő- és iparművész

(Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest, 1983.
110 old., 50 tábla)

A reneszánsz kori ember sokoldalú munkássága testesül meg Debreczeni László életművében. Mi mindenre futotta nem mindennapi alkotó tehetségéből! Foglalkozott építőművészettel, a kopfajak művészetével, ötvösséggel, önművességgel, ruházat- és textiltervezéssel, tanulmányok, cikkek, kritikák írásával. S ezenfelül még előadásokat is tartott az ötvenes-hatvanas években a kolozsvári képzőművészeti főiskolán és Bolyai Tudományegyetemen. Balogh Ferenc e gazdag életmű legjelentősebb vetületét, Debreczeni László építészeti és iparművészeti munkásságát mutatja be monográfiájában.

Debreczeni László az 1920-as évek derekán lépett pályára. Olyan kitűnő mentorai voltak, mint Erdély kiemelkedő, nagy személyisége, Kós Károly és Kelemen Lajos, a neves történész, az erdélyi történeti néprajzkutatás úttörője. Nekik köszönhetette – mutat rá Balogh Ferenc –, hogy mint kezdő építő- és iparművész már akkor tudatosítja magában, „kik az elődjai, mit kell Erdélyben tennie és vállalnia”. E felismerést tartva szem előtt, tette magáévá Kós Károlynak azt a nézetét, hogy nemzeti művészetünk alapja csak a népművészet lehet. Kelemen Lajos hatására pedig „egy életre vállalja a műemlék-ügy szolgálatát”, s érdeklődése ennek megfelelően a középkori épületek, nevezetesen a népi műemlékek körébe tartozó templomok, fatornyok, haranglábak, cintermek, cinteremkapuk, kapubástyák stb. felé fordul.

Mivel a helyszíni vizsgálat módszerének volt a híve, munkássága évtizedeiben keresztül-kasul be-

járta Erdély valamennyi megyéjét. Emellett, természetesen, párhuzamos levéltári kutatásokat is végzett, adatmeghatározásait azonban elsősorban a helyszíni vizsgálatokra alapozta. Ez igen lényeges eleme volt munkamódszerének. Több évtizedes szívós munkája eredményeként 512 helység református egyházi műemlékét vette számba e módszerrel, s a vizsgált tárgyat – miután felmérte és leírta – minden esetben le is rajzolta vagy le is fényképezte. Joggal tekinti tehát monográfusa Debreczenit Erdély „legjobb, ha nem egyedülálló” műemlékmérőjének és leírójának.

A monográfia a feldolgozott téma beható ismeretéről tanúskodik. Balogh Ferenc körültekintő alaposággal ismerteti és értékeli Debreczeni László építészeti műemlékek összeírásával, rajz-, illetve fényképfelvételezésével, -konzerválásával és -restaurálásával, templomépületek tervezésével (68, általa tervezettből 42 felépült), felújításával és bővítésével kapcsolatos munkásságát, hagyományokra rábresztő, népszerű hangvételű szakírói és kritikus tevékenységét, írói és lapszerkesztői működését, nyomtatékosan hangsúlyozva, hogy „írásai nagy többsége szorosan összefügg műemlékkutató munkájával, adatai sokszor forrásértékűek, s a népszerűsítő irodalmon kívül a tudományos szakirodalmat is gazdagítják”. Két könyve – Erdélyi református templomok (1929), A mi művészetünk (1940) – és csaknem másfél száz tanulmánya, cikke ezért nélkülözhetetlen értéket képvisel az általa felvetett témák kutatói számára.

Balogh Ferenc monográfiájának értékét nagyon emeli, hogy tüzetesen ismerteti Debreczeni László felmérési módszerének szakaszait, és ennek illusztrálásul közli a kőkösi unitárius templom műemlékvizsgálatáról készített két jelentését. Balogh könyvének ez a része módszertani segítségül szolgálhat hasonló vizsgálatokat végzők számára.

Bízást elmondhatjuk tehát Balogh Ferenc monográfiájáról, hogy nemcsak kulcs Debreczeni László életművének megismeréséhez, hanem egyben megbízható kalauz is Erdély középkori népi építő- és iparművészetében való tájékozódáshoz.

Sándor László

ŐRSÉG – Alsóőr, I.

A Burgenlandi
Magyar Kulturális Egyesület
tájékoztató közleményei
17. szám.

Újabb kiadvánnyal gyarapodott a magyar nyelv-közösség „legkisebb kisebbségének” helytörténeti irodalma: a Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület időszaki sajtóterméke, az Őrség, tematikus különszámot állított össze Alsóőr község múltjáról és jelenéről. A trianoni döntés után 25 ezer főről 6 ezerre apadt burgenlandi magyarság életében sajátos helyet foglal el ez a felsőőri járáshoz tartozó,

Pinka folyó menti, mintegy 800 lelket számláló kisközség. Mára Ausztriának egyedüli magyar többségű települése. Legfőbb nevezetessége a húszezer kötetes *Őrségi Könyvtár*, mely tizenkét év óta dr. Galambos Ferenc gimnáziumi tanár és helybeli lelkész irányításával gyarapszik és szolgálja a környező magyar helységek (Felsőőr, Pulya, Órisziget) magyar nyelvű lakosságának anyanyelvi művelődését. Szerkesztésében jelent meg az a helytörténeti jelentőségű kiadvány is, melynek rövid tanulmányai, cikkei híradást küldenek erről a megfogyatkozott magyar népcsoportról. S akiknek kötődése a magyar nyelvközösséghez az utóbbi évtizedekben kissé meglazult, de napjainkban – éppen az ott élő nyelv- és hagyományápoló értelmiségiek jóvoltából – megújulóban van.

A füzetszerű kiadvány Alsóőr című cikkéből megtudhatjuk, hogy „Alsóőr lakói részben földművelők és állattenyésztők voltak, részben kézművesek és messzeföldre járó kereskedők, a községnek ez a jellegzetessége megmaradt a mai napig”. Farkas József iskolaigazgató rövid rövid tanulmányában egy sajátos néprajzi jelenséggel, a búcsújárás hagyományával foglalkozik. Az alsóőriek – mint általában a burgenlandiak – Máriacell egyház-kultúrájának vonzáskörébe tartoztak, s így évente ide vezetett az egyhetes gyalogutat kívánó záróndoklat, melynek nemzedékeken át kialakult részletes útvonala, programja és szokásrendje volt. Az osztrák hívők seregében mindig érdekes színfoltot képviseltek a magyarul éneklő, s magyar népi ruhába öltözött alsóőri leányok. Az írás sok adalékot szolgáltat a régi népelet teljesebb megismeréséhez. Helyi személyiséghez kötődik dr. Galambos tanulmánya is: *Alsóőri Moór Anna, az első ünneplő magyar színésznő* (1773–1842). A Kelemen László által 1790-ben alapított első magyar színtársulat legtehetségesebb színészerő – akinek korabeli tudósítások szerint Simai Kristóf, *Igazházi, egy kegyes jó atya* című bemutatója, s így az első magyar színházi estnek sikere köszönhető – eddig ismeretlen anyakönyvi adatok alapján tár fel névumnak számító életrajzi adalékokat. Dr. Seper Károly: *Az alsóőri strázsák, Bertha József: Határvidék és megegyezések* című írásaikkal a község múltjának feledésbe merülő helytörténeti jellegzetességeit elevenítik fel. *Farkasné Kelemen Erzsébet: Péter bácsi esete szent Jánossal* című népi anekdotája a táj folklórából nyújt izelítőt. A község jelenét Seper József polgármester tájékoztatójából ismerhetjük meg. A helytörténeti múzeumról, az *Alsóőri művelődési napok* eseményeiről pedig rövid tudósítások informálnak.

A burgenlandi magyarság jelenleg legfájdalmasabb gondja az óvodai, elemi iskolai magyar nyelvoktatás és az önálló magyar gimnázium hiánya. „Súlyos probléma a magyartanítás szempontjából, hogy egyre növekszik azoknak a gyerekeknek a száma, akik nem beszélnek magyarul, amikor iskolába kerülnek. Fontos szerepe volna ebből a szempontból az óvodának, hogy megadja ne csak a német nyelv tudását, hanem a magyarét is azoknak, akik

ezt a szülői házban nem kapták meg.” – olvassuk az *Alsóőr iskolája* című helyzetismertetésben. A jelenlegi magyar értelmiség még közvetlenül a trianoni idők után, a még működő magyar középiskolai oktatásban vagy a határhoz közel fekvő dunántúli kisvárosokban szerezte meg a középiskolai magyar nyelvi és irodalmi műveltséget. Azóta nincs utánpótlás. A jövő gondját csak egy önálló magyar gimnázium oldaná meg. A hírek között azonban örvendetes eseményről is értesülhettünk: megalakult a *Burgenlandi Magyar Intézet*. Sokak számára még emlékezetes, 1981-ben, az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson dr. Galambos felszólalása, melyben egy helyi Magyarságtudományi Intézet megszervezését szorgalmazta. Akkori beszédében mondotta: „Mindenekelőtt azonban nekünk magunknak, a „legkisebb kisebbségnek” van ilyen tudományos alapot biztosító, ugyanakkor összefogó, koordináló, de természetesen indítást is adó szervezetre égető szüksége... Fontos és nemes feladata volna a Magyarságtudományi Intézetnek – a hasonló intézményekkel való kapcsolatok mellett (Bécs, Graz) – az osztrák és főleg a burgenlandi közvélemény helyes tájékoztatása... Néha szakemberek is beismerik a hiányt ezen a téren. Most sorra nyugdíjba mennek vagy meghalnak azok az öregek, akik még – magyar iskolák alapján – jól ismerték szóban és írásban a magyar nyelvet, pedig a magyar nyelv ismerete nélkül Burgenland történetével szükségszerűen egyoldalúan foglalkozhatnak csupán.” Az intézet megalakulásával – melynek az alsóőri könyvtár a bázisa – megnyíltak a további tudományos munka lehetőségei. A jövő eredményei pedig, valljuk, mindkét nép számára egyaránt gyümölcsözővé válnak. A burgenlandi magyarság így fogja betölteni a hasznos híd szerepét a magyar–osztrák kulturális kapcsolatokban.

Hajdu D. Dénes

Nagy Károly:

Beszélnek a régi kövek Ózd környékén

Ózdi Honismereti

Közlemények, 3. 1982. 229 old.

Az Ózdi Népművelési Intézmények Honismereti Köre sokrétű tevékenységével hosszú ideje a honismereti mozgalmunk élvonalába tartozik. A kör munkája átfogja a honismereti tevékenység szinte valamennyi területét, a nemzeti múlt emlékeinek gyűjtése, feldolgozása és bemutatása terén kiemelkedő eredményeket ért el. Ennek illusztrálására talán elegendő, ha arra utalunk, hogy a kör tagjai alapozták meg az ózdi Kohászati Üzemek Gyártörténeti Múzeumát, tevékeny szerepet vállaltak a keleméri Tompa Emlékház létrehozásában és az utóbbi időben a rövidesen megnyíló putnoki Gö-

mőri Múzeum gyűjteményének kialakításában. A folyamatos köri tevékenység és gyűjtőmunka eredményeit évről évre kiállításokon és tudományos tanácskozáson tárják az érdeklődők elé, s ami távolabbi területeken is hírnevet szerez a honismereti körnek, a tagok tudományos igényű tanulmányait a „Lakóhelyünk, Ózd” című, rendszeresen megjelenő füzetben, a nagyobb lélegzetvételű, monografikus jellegű feldolgozásokat pedig az Ózdi Honismereti Közlemények című kiadványsorozatban jelentetik meg. A Lakóhelyünk, Ózd címűnek eddig hét kötete látott napvilágot, a Közleményeknek pedig immáron a harmadik.

Nagy Károly Beszélnek a régi kövek Ózd környékén című munkája megszületését tulajdonképpen egy tájismertető újságcikk sorozatnak köszönhetjük. Az Ózdi Vasas című üzemi lap hosszú időn keresztül folytatásokban közölte Nagy Károly írásait, amelyek ismeretterjesztő szándékkal, ugyanakkor elmélyült kutatásokon alapuló tudományos igényvel mutatták be a főként vasvári olvasóknak a szűkebb Ózd környéki táj gazdag történetét. A cikksorozat sikere nyomán merült fel a gondolat, hogy az írásokat kibővítve, hivatkozással ellátva, gyűjteményes kötetbe szerkesztve, egy olyan kiadvány készüljön, amely a legkülönbözőbb érdeklődősűk igényeit egyaránt kielégíti, a munkásművelődés és az iskolai oktatás terén egyaránt a hazaszeret elmélyítést szolgálja.

A sokszorosított, csaknem 70 illusztrációt tartalmazó kiadvány ezt a célkitűzést kiválóan szolgálja. A szerző olvasmányos stílusban, öt földrajzi tájegység, a Bán völgye, a Hegyhát, a Sajó bal parti dombvidéke, a Hangony völgye és a Borsodnádasdi völgy 18 települése történelmi vázlatát tárja elénk a kezdetektől napjainkig, és bővebb információkat szolgáltat az egyes községek nevezetességeiről, a szülőföldjét szerető ember számára feltétlenül megismerésre váró művelődéstörténeti sajátosságokról. Ez utóbbi ugyan kissé útikönyvjellegű az a munkának, de mégsem sorolható az ilyen művek kategóriájába, mert az itt közölt adatok nem pusztán a figyelemfelkeltést szolgálják. Tartalmas, az esetek többségében eddig publikálatlan, a szerző kutatásai nyomán előkerült adatok tárulnak az olvasó szeme elé, amelyek a már netalántán feledésbe merült ismeretekkel kibővülve kerek egészzé formálódnak, és az adott település történelmébe ágyazottan elevenednek meg.

A kiadványban bemutatott települések közül szinte valamennyi kiemelkedő jelentőségű történelmi személlyel, műemlékkel vagy más egyéb nevezetességgel büszkélkedhet. Így többek között meg tudhatjuk, hogy Nagybarcán született Almási Balogh Pál, Kossuth és Széchenyi híres háziorvosa, aki az orvostudományok mellett a filozófia és a nyelvészet területén is több, sajnos ma már feledésbe merült munkával gyarapította kultúránkat. Bánfalván a műemlék Platty–Szirmay-kastély Kazinczy Gábornak adott otthont élete utolsó 14 esztendejében, s a kis település a szabadságharc bukása után hasonló szerepet töltött be irodalmi életünkben, mint korábban Széphalom. Tardona Jókai búvóhe-

lyeül szolgált 1848 után, a keleméri kis lelkeszlakban pedig Tompa töltött két esztendőt, talán életének legfájdalmasabb időszakát, amikor kisfia halálát követően apai gyászal éli át a szabadságharc bukásának tragédiáját. Putnokon született Péczy József költő, műfordító, az első magyar népszerű tudományos folyóirat a Minden Gyűjtemény szerkesztője és Tóth Ede, A falu rossza népszínmű szerzője. Hosszan sorolhatnánk tovább, hogy – az ismert festett famennyezetes templomoktól a települések várainak történetéig – hány és hány, érdeklődésre számot tartó területet érint a szerző. Természetesen a könyv elolvasása után mindezekről részletes és kimerítő képet kap az olvasó, akihez eljut ez a, sajnos, kis példányszámú megjelenő, de mindenképpen figyelemre méltó, értékes kiadvány.

Veres László

A Gömöri Múzeum Híradója

A rimaszombati székhelyű Gömöri Múzeum 1982-ben ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját. Ennek tiszteletére az Obzor Gemera (Gömöri Látóhatár) című, negyedévenként, szlovák nyelven megjelenő honismereti folyóirat múlt évi 2. számát a múzeum bemutatásának szentelte. Az intézmény munkatársainak így módjukban állt nemcsak a múzeum történetét, de a különböző osztályok kutatási, közművelődési tevékenységét is bemutatni. A múzeumnak rendszeresen megjelenő önálló kiadványa a legutóbbi időkben nem volt (részben talán ezt pótolják a Gömöri Honismereti Társaság magyar és német összefoglalókkal kiegészített szlovák nyelvű néprajzi tanulmánykötetei, amelyek Gemer címen jelennek meg rendszertelenül). Jóleső érzéssel vehettük hát kézhez a *Gömöri Múzeum Híradója* című, sokszorosított, kétnyelvű füzet első számát. A kiadványt „az önkéntes munkatársakkal fennálló kapcsolatok rendszeresítése és elmélyítése érdekében” évente két alkalommal kívánják megjelentetni. „Ilyen módon is szeretnénk megismertetni önkéntes munkatársainkat a múzeumban folyó munka eredményeivel és az előttünk álló időszerű feladatokkal. A Híradót egyúttal módszertani közlönynek is szánjuk, amely elsősorban a járásban folyó honismereti munkát, a községi és üzemi krónikáirást, valamint a különböző emlékszóbak, forradalmi sarkok színvonalának emelését hivatott szolgálni.” – olvashatjuk Jaroslav Svorennek, a Gömöri Múzeum igazgatójának bevezető sorában e célkitűzést.

Miről is olvashatunk a füzetecskében?

Jaroslav Svoren a Gömöri Múzeumot (történetét, munkáját, célkitűzéseit) mutatja be egy rövid írásban. A kiadvány jellegeből adódóan figyelemre méltó Olga Comajová: A Gömöri Múzeum önkéntes munkatársainak feladata és céljai című írása. Itt a szerző, néhány elméleti kérdés tisztázása után, főleg az együttműködés formáira koncentrált, mégpedig az osztályok (régészet, történelem, néprajz,

képzőművészet) jellegét is figyelembe véve. A továbbiakban két rövid írást olvashatunk a krónika-írásról és a forradalmi hagyományok szobáiról a rimaszombati járásban (Viera Bettesová és Valéria Melotinska munkái), majd Újabb régészeti leletek a Gömöri Múzeumban címen B. Kovács István számol be a Régészeti Osztály legfrissebb (nem túlzás: szenzációs!) eredményeiről. Az 1982 nyarán Méhíben végzett mentő ásátás eredményeként ugyanis európai viszonylatban is szinte egyedülálló sír-együttesre bukkantak. Az ún. bádeni kultúrához (i. e. a 2. és 3. évezred fordulója) tartozó, több, ember alakú urnát tartalmazó sír legjobb párhuzamait a szintén Sajó-völgyi Centerből és Trója kora bronzkori rétegeiből ismerjük.

A füzetet a Gömöri Múzeum 1983-as kiállításainak jegyzéke zárja Olga Comajová összeállításában. Az, hogy a fentebb elősorolt írások magyarul is olvashatóak, B. Kovács István munkájának köszönhető.

Liszka József

Hadikfalvi székely népdalok

*Közreadja a Sombereki
Községi Közös Tanács.
1983. 211 old.*

Aki figyelemmel kíséri a Baranya megyei népdalkiadványokat, s netán gyűjti is őket, most egy újabb, szép kiadványt tehet a többi mellé. Köszönhetjük ezt – mint a többi ilyen jellegű megyei kiadványt – egy fáradhatatlan gyűjtőnek, a népzene „megszállottjának”, Várnai Ferencnek, a kötet szerkesztőjének.

Évek óta fáradságot, időt nem ismerve kutatja és gyűjti az emlékezet legmélyén megbúvó dallamokat, s a felszínre hozza őket. Most egy újabb csokrot kötött nekünk; és ebben a kötetben nyújtja át a hadikfalvi népdalok legszebbjeit.

A kötet gyűjtői: Kodály Zoltán, Balla Péter, Kiss Lajos, Várnai Ferenc. Kodály Zoltán Hadikfalván járva (1914) 30 énekelt és 22, hangszeren játszott dallamot gyűjtött össze. Balla Péter majd húsz év múlva még 43 dallammal egészítette ki Kodály gyűjtését. Bartók Béla és Kodály Zoltán a székely nép között talált rá a legértékesebb, legtisztább régi stílusú dallamokra. Itt találkoztak a népdal előadásának természetes, kemény, sallangtalan átélést mutató előadásával. „Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy kettőjük zeneszerzői stílusa, nyelve, élményanyaga is erősebben a magyar népzene keleti dallamjárásában, az erdélyi és bukovinai gyűjtésekben gyökerezik.” – írja Olsvai Imre a kötet utószavában.

A kiadványban a már ismert bukovinai székely népdalok sok változatával találkozhatunk. De ezek a változatok, azt hiszem, saját színeikkel, fordula-

taikkal, egyéni díszítésmódjukkal csak gazdagítják a székely, és azon belül a magyar népkultúrát.

Az öt bukovinai székely falu lakóit, azok leszármazottait megtalálhatjuk Baranyában, Tolnában, Bácskában és Pest környéki otthonaikban. Aki élő előadásban, a helyszínen szeretné hallani ezeket a dalokat, kevés fáradsággal eljuthat hozzájuk, hiszen a legtokéletesebb kottakép sem pótolhatja a hangzó élményt.

Megéri a fáradságot!

Budai Ilona

Kilenc kéve hány kalangya?

*(Kriterion, Bukarest,
1982. 286 old.)*

Duka János csikszeredai pedagógus tanfelügyelőként, majd nyugdíjasként évtizedekig járta a Székelyföldet és gyűjtötte az anekdotákat, falucsúfolókat, tanítóktól és parasztemberektől egyaránt. A szövegeket nem szó szerinti hűséggel jegyezte le vagy vette magnetofonszalagra, hanem – mivel maga is adomázni szerető ember – saját szavaival írta le. Ebből a voltaképpen nem szaktudományos célokra szolgáló, de szívderítően szellemes és vidám, több ezret kitevő gyűjteményből válogatta ki, csoportosította és látta el bevezetővel Vöő Gabriella ezt a kötetet, nem a folklórkutatás, hanem a nagyközönség számára. A kötet célja a jókedvre derítésen túl a székelyek jellemzése sajátos humorral. Nem „göbéságokat” tartalmaz, ezt a köztudatban a székely gondolkodás velejárájának tartott édeskés, hamis humor, hanem ennek a visszavágó készségére és megnevetetni tudására joggal büszke néprajzi csoportnak sajátos eszefejelésére és gazdag, fordulatok magyar nyelvismertére annyira jellemző verbális humort, mely anélkül érezheti a tréfálkozó szellem fölényét, hogy az a megtréfálttal szemben sértő lenne. A falucsúfolók sem a kigúnyolt ostobaságát, elmaradottságát teszik gúny tárgyává, hanem a más milyenségét. Már Jókai is észrevette, hogy a székely paraszt voltaképpen tetteti az ostobaságot, ily módon akar ellenfeleivel szemben fölénybe kerülni, s ez gyakran sikerül is neki. Egy alkalommal a Székely Körvasúton utazva, a termes kocsi utazóközönsége ilyenféle anekdotákkal mulattatta és tromfolta le egymást, s a kívülálló a nevetéstől könnyeit törölgetve szállt le a vonatról. Kitűnő ötlet volt Vöő Gabriellától a székelyeket humorral jellemezni, mert ez valóban nagyon jellemző rájuk. A jellemzést szemben az olvasóra bizza, a szövegek csoportosítása segítségével, részben ő maga végzi el a kötet bevezetőjében. A szakszerű bevezető és a jó csoportosítás voltaképpen ellentmond annak a szerény megállapításnak, hogy ez a kötet kizárólag a nagyközönségnek szól. A folklórkutató – amellet, hogy pompásan mulat – to-

vábgondolhatja a bevezetőben kifejtett gondolokat, és maguknak a szövegeknek a segítségével folytathatja és finomíthatja az elemzést és a jellemzést. Megszivlelendőnek tartom Vöö Gabriellának azt a javaslatát, amely szerint kívánatos volna, hogy többi néprajzi csoportunkat – pl. a palócokat – is

megkíséreljük jellemezni a saját humorával, anekdotáival, adomáival. Olyan tulajdonságok kerülnének ily módon felszínre, melyek más kutatási területet vizsgálva, minden valószínűség szerint a háttérben maradnának.

Kovács Ágnes

HÍREK

A füzeggyarmati Csánki Dezső Helytörténeti Kör 1983. október 17-én ünnepi megemlékezést tartott Molnár Nagy Sándor irodalomtörténész születésének 125. évfordulója alkalmából.

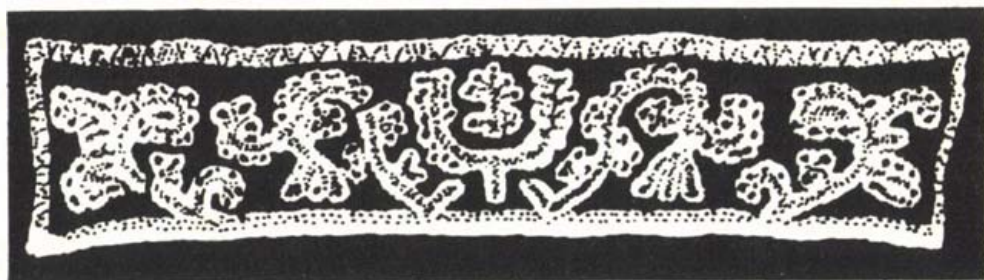
Nagy Sándor 1858. november 15-én Füzeggyarmaton született. Édesapja falusi paraszti iparos, molnármester és egyházi volt. Nem voltak tősgyökeres gyarmatiak, Irinyből jöttek a faluba, s nevük elé a ragadványnév az édesapja mestersége után került. Molnár Nagy Sándor az elemi iskoláit szülőfalujában, Füzeggyarmaton kezdte el, gimnáziumi tanulmányait Békésen kezdte meg, majd Késmárkon folytatta, s végül a fővárosban fejezte be. Mint végzett „bölcseleti hallgatót”, a Magyar Nemzeti Könyvtárnál gyakornokul alkalmazták, és a kéziratgyűjteményekhez osztották be, ahol könyvtártudományi, kéziratnani, bibliográfiai témákkal foglalkozott.

Öt éven át szorgalmas munkatársa volt a Magyar Könyvszemlének. Cikkei jelentek meg a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Magyar Könyvszemlében (Horváth István kéziratjai, 1883), a Turulban (Heraldikai és sphragistikai kéziratok, 1883), a Ludovika Akadémia Közlönyében (Hadügyünk állapota, I. Lajos korában 1342–1382-ben, 1884), az Egyetemes Philológia Közönlönyében (Adalékok a XVI–XVII. századi elbeszélő költészetünk irodalmához, 1885). Több könyve is megjelent.

Molnár Nagy Sándor fiatalon, 1886. június 20-án halt meg véletlen baleset „Szent Gellért hegyről lebukás következtében”. A megemlékezés során arra gondolhatunk, hogy mire is vihette volna, ha 28 éves korában meg nem hal. (Borbíró Lajos)

Honismereti szakkörök találkozója Debrecenben. 1983. október 16-án tapasztalatcsere-jellegű nyílt szakköri foglalkozást tartott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Általános Iskolájának II. Rákóczi Ferenc Honismereti-Műemlékvédő Szakköre. A rendező szakkör az elmúlt évtizedekben rendszeresítette ezeket a foglalkozásokat, de ennyi vendég eddig még nem szerepelt együtt. A hat szakkör tagjai és a vendégek megtöltötték a Déri Múzeum dísztermét. Debrecenből és Hajdú-Bihar megyéből sok szakkörveztő vett részt a seregszemlén.

Dr. Szamosújvári Sándor, honismereti szakfelügyelő, megnyitó beszéde után a hajdúszoboszlói 5. sz. Általános Iskola honismereti szakköre diákepeken mutatta be Szoboszló műemlékeit és szobrait. A hajdúszovátai Maklári Pap Mór Honismereti Szakkör pedig a hajdúszovátai kótszegi csöszházról, annak helyreállításáról és népi műemlékké nyilvánításáról és a műemlék templomerdőfal helyreállításáról tartott ismertetést. A rendező szakkör tagjai a zánkai műemléki-múzeumi és a biharkeresztesi megyei honismereti táborok tapasztalatairól tartottak színes élménybeszámolót. Közben a szakkör tagjai zongora- és hegedűszámokat mutattak be. A debreceni Landler Jenő Szakközépiskola honismereti szakköre a szakkör történetét és eredményeit ismertette. A hajdúszoboszlói úttörőház honismereti szakköre a néprajzi és történelmi gyökerekkel rendelkező szilveszteri csergetést és szokásokat adta elő. A Tóth Árpád Gimnázium honismereti szakköre az ősi diákvárosok találkozásán nagy sikerrel bemutatott Barátságban az erő című, diák hagyományokkal foglalkozó darabot vitték színpadra. A találkozó igen eredményesnek és hasznosnak bizonyult. (Dr. Szamosújvári Sándor)

Csipke Gömörből (Hornyák László rajza)

Magyar kivándorlás Franciaországba a két világháború között

A magyarországi kivándorlásnak és a külföldi magyarságnak immár könyvtárai az irodalma, jóllehet, ennek tetemes része publicisztika és brosúra, vagyis a vándormozgalom statisztikai és szociológiai elemzésére csak kevés alkalmas. A műfajok arányainak illetően eltérése a tematika terén is jól érzékelhető. A kiadványok zöme ugyanis az Egyesült Államokba irányuló kivándorlással, illetve az ottani magyarság életkörülményeivel foglalkozik, alig szentelve figyelmet Európának. E jelenség különösen a két világháború közötti korszak esetében szembetűnő, amikor – az amerikai bevándorlási kvóta megszorításával – éppen Európa, jelesül Franciaország vette át az első számú munkaerő-felvető „piac” szerepét. Határait 1921–1930 között 3 millió bevándorló lépte át, köztük 30–70 ezer magyar. Mi indokolja hát, hogy társadalomtudósaink, bár észlelték, sőt olykor regisztráltak is e változást, arányainak, és ezen belül a franciaországi magyarság lélekszámának felmérésére mindmáig oly kevés kísérletet tettek? A lehetséges magyarázatok közül most csupán hármat emelünk ki: a vándorlás jellegének megváltozását, a magyar és a francia statisztikák hiányos és ellentmondásos voltát, továbbá a trianoni döntés értelmében elcsatolt területek magyarságának alig körvonalazható vándormozgalmát.

*

Az első világháborúval elcsúszott kivándorlási hullám többé-kevésbé tiszta képlete az 1920-as évekre jelentősen módosult. A gazdasági okokból tartósan külföldre távozók mellé felsorakoztak az ún. vendégmunkások és az időszaki munkavállalók is, továbbá mindazok, akik a levert forradalmakban játszott szerepük miatt kényszerültek menekülni. Az emigránsok (e fogalom alatt kizárólag a politikaiakat értjük) az évek múlásával egyre nagyobb számban kényszerültek a munkássorsvállalására, amiben elsősorban a bethleni konszolidáció, valamint a növekvő megélhetési gondok játszottak szerepet. Ugyanakkor a munkanélküliség elől menekülőket, illetve az anyagi gyarapodás és az ezzel együtt járó társadalmi felemelkedés

ményében távozókát mind politikusabbá formálták a francia munkásosztály bérharcai, céljaik elérésének nehézségei és az ottani helyzet változatlan-sága.¹ E szerepmódosulás majdhogynem mérhetlenné tette a határokon oda s vissza áramló tömeget. Az emigránsok érthetően illegálisan távoztak, így számukról a Statisztikai Hivatal semmilyen, a követség és a Belügyminisztérium pedig csak hozzávetőleges képet kaphatott. Legtöbbször a befogadó országban is hasonlóképpen tartózkodott, feje felett a kiutasítás állandó veszélyével. Bevándorlónak csak abban az esetben minősítették, ha munkavállalási engedélyt kapott. Ellenkező esetben – feltételezve, hogy valódi tartózkodási engedéllyel rendelkezett – az idegen népességről készült statisztikák rovatai tüntették fel, amelyek összestáták a különböző indokból és időtartamra érkezőket. A kommunista vagy szociáldemokrata pártba belépő, valamint a szakszervezetekben tevékenykedő kivándorlók egy része a visszavándorlás során „vesztett el” a statisztika számára. Az internálást és az egyéb hatósági megtorlást elkerülendő, ugyanis hamis vagy láttamozatlan útlevelel, esetenként illegálisan tért haza. Már ez az egy momentum is megmagyarázza, hogy miért tükröznek oly eltérő képet a két ország statisztikái.

A célországokként regisztrált kivándorlás megbízhatóságát tovább csökkenti az a tény, hogy sokan nem közvetlenül, hanem több országot érintve érkeztek Franciaországba. Így például az emigránsok, akik Bécsből és Berlinből települtek át 1922–23-ban. A kivándorlók zömét kitevő bányászok pedig időnként Belgiumban is vállaltak munkát, és az sem volt ritkaság, hogy az Amerikából hazafelé tartók évekre megálltak az 1920-as évek elején még nyitott kapujú Franciaországban, mint ahogy az sem, hogy sokan éppen ezt az országot választották ugródeszkaül az egyre jobban bezárkózó Amerika felé.²

¹ Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalmában. 1920–1945. Bp., 1982. 7–9. old.

² A Földgömb, 1937. 5. sz. 180. old.

A megközelítő pontosságú számbavétel alapvető feltétele, hogy mind a kibocsátó, mind pedig a befogadó ország államközi szerződésben rögzítse a ki-, illetve bevándorlás mértékét, összetételét és feltételeit. Természetesen Magyarország is erre törekedett, amikor 1919–1920-ban első ízben tárgyalta 100 ezer munkás franciaországi foglalkoztatásáról. A kormány próbálkozásai azonban rendre zátonyra futottak azon a francia rendeleten, amely mindennemű kereskedelmet megtiltott a vele nemrég még hadiállapotban levő országok polgáiraival.³ De mert Franciaország csaknem 2 millió munkaképes embert veszített a világháborúban, pótlásukra, valamint szétrombolt iparvidéke helyrehozatalára mégis kénytelen volt igénybe venni az egykori központi hatalmak munkaerő-feleslegét. Szegedtetésükre toborzó ügynököket küldött, akik elsősorban Nord és Pas-de Calais megyék bányászkolóniáinak benépesítésén szorgoskodtak. E módszer mindkét fél részére ellenőrizhetetlenné tette a vándorlást. Maguk a franciák is kénytelenek voltak be-

ismerni, hogy a határaikra munkaszerződés nélkül érkezők közül évente mintegy 50 ezernek sikerült elkerülnie az ellenőrzést.⁴ A magyar belügyi szervek az útlevél kiállításának megszigorításával igyekeztek kordában tartani az egyre jobban elharapódzó kivándorlást, különösen az 1920-as évek második felében, amikor a világgazdasági válság Franciaországban is éreztette a hatását. A 183.417/1926. BM. számú rendelet például kimondta, hogy két hónapnál hosszabb időre csak azok kaphatnak útlevelet, akik bemutatják a francia Munkaügyi Minisztérium által engedélyezett munkaszerződésüket. Ez azonban csak fékezte, de meg nem állította az illegális kivándorlást, amelyet a vízumhamisítók tucatjai is elősegítettek.

A kivándorlók számbavételekor nem tekintetünk el a szomszédos államok vándormozgalmainak vizsgálatától sem. Nemcsak azon közismert tény okán, hogy a trianoni döntés értelmében a magyarság egyharmada rekesztődött a határokon túlra, hanem elsősorban azért, mert Magyarország

A különböző nemzetiségek létszáma Franciaországban

Év	Össz. ezer főben	Magyar		Csehszlovák		Román		Jugoszláv	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	1417	630	0,04	6 000	0,38	12 535	0,80	5 737	0,37
1926	2430	13 805	0,59	33 000	1,41	13 000	0,56	–	–
1931	2890	19 731	0,68	20 055*	0,69	–	–	–	–
1936	2500	30 000	1,20	45 000	1,80	25 000	1,00	15 000	0,60

*Csupán az 1927–1931 között Szlovákiából Franciaországba vándoroltak

A magyarországi kivándorlók és visszavándorlók száma

Évek	Kivándorolt*			Visszavándorolt**		
	Összesen	Európába	Francia o.-ba	Összesen	Európába	Francia o.-ba
1925	3519	2903	–	309	–	–
1926	5856	4950	–	400	–	–
1927	5586	4773	–	555	–	3015
1928	5504	149	30	767	–	2500
1929	9937	2548	1655	624	–	14
1930	6249	1782	1027	813	–	59
1931	1583	189	64	1212	–	75
1932	799	119	19	2215	763	377
1933	847	51	18	1422	554	179
1934	909	29	4	1687	1114	616
1935	1110	21	8	1439	963	609
1936	1080	46	5	990	584	323
1937	1533	85	20	485	238	52
1938	1610	101	9	233	130	33
1939	2135	96	6	178	82	14
1940	1161	35	–	152	136	26

*1928-ban 1147, 1929-ben 276, 1930-ban 307, 1931-ben 127 kivándorlóról nem készült részletes adatgyűjtés.

**Részletes adatgyűjtés csak 1932-től készült. Az 1927–1931 közötti adatok részlegesen, a határország nyilvántartásai alapján lettek meghatározva.

1920-ban éppen azokat a területeket veszítette el, amelyek a megelőző évtizedekben a kivándorlás hagyományos bázisait jelentették. Hogy a tárgyalandó korszakban beszélhetünk-e még ennek továbbéléséről, arra nézve csak kevés és fenntartásokkal kezelendő kapaszkodó áll rendelkezésünkre. Homályosítja a képet például az a módszer, amelyet a csehbeli román, csehszlovák és jugoszláv statisztikák külön nemzetiségként regisztráltak a zsidóságot, hogy a magyarság arányát ily módon is csökkentik. Romániában például az 1926–1931 között kivándorolt 68 410 személy közül mindössze 3,9% volt román, szemben a 25,4% zsidóval és a 10,7% magyar nemzetiségűvel.⁵ Hasonló időszakban Szlovákiából a csehszlovák statisztika alapján 93 760 kivándorlót tartott nyilván, amelyből a túlnyomó többség, 70,4% szlovák volt, míg a magyar csupán 9,6%, a zsidó pedig 1,6%.⁶ Jugoszláviából 1921–1924 között 45 659 személy vándorolt ki. Ezek 13,9%-a, vagyis 6346 fő volt magyar.⁷ Az 1924–1926-os években ez az arány 18,5%-ra változott a 15 989 főt kitevő kivándorlás átlagához mérve, míg a németeké 22,5%, a szerbeké, horvátoké és a szlovéneké 51,7% volt.⁸ Ausztriából csak igen hiányos adatok állnak rendelkezésünkre, amelyek szerint az 1925-ben kivándorolt 4627 személy 12,9%-a az elcsatolt Nyugat-Magyarország területéről származott. Ez az arány 1928-ban 32,0%-ra emelkedett.⁹ Természetesen az adatok valóságértéke csak igen nehezen állapítható meg, de a szórványos statisztikai közlések így igazolják azokat az állításokat, amelyek szerint nagyszámú utóállambéli magyar szóródott szét a világ minden tájára. Számbavételük már csak azért is fontos, mert a legtöbb statisztika, így a francia is, csupán állampolgárságuk, s nem pedig nemzetiségük szerint regisztrálta őket.

Ugyancsak gondos vizsgálatot igényel annak megválaszolása is, hogy vajon mi készítette e területek magyar nemzetiségű iparosait és földműveseit lakóhelyük elhagyására. A hazai szakirodalom és publicisztika tudni véli, hogy e jelenség két legjelentősebb motivációja a kényszerkivándorlás és a dezindusztriálás volt.¹⁰ Anélkül, hogy tagadnánk e tényezők meglétét, a kor nacionalista hevületeinek ismeretében le kell szögeznünk: az utóállamok magyarságának kivándorlása csak részben – és eddig még ismeretlen mértékben – magyarázható a fent említett kényszerekkel, hiszen az általánosan ható készlettel rájuk éppen nehezedtek, mint más nemzetiségű honfitársaikra.

Hiányosak az adataink arra nézve is, hogy a szomszédos államok magyarsága hol vállalt munkát. Csupán Csehszlovákiából állnak rendelkezésünkre részletes kimutatások, amelyek szerint a Szlovákiából 1926–1931 között kivándorló 93 760 személyből 23 348, vagyis 21,7% választotta Franciaországot. Közülük 2003 volt magyar nemzetiségű.¹¹ Romániából csak halmozott, nemzetiségi megoszlás nélküli adatokat ismerünk, az 1922–1924 között kivándorolt 27 354 személyről csupán annyit tudunk, hogy közülük 637 fő,

2,3% kereste fel Franciaországot.¹² Hasonló a helyzet Ausztria esetében is. A francia statisztikák szerint 1921-ben 2000, 1926-ban pedig 5000 osztrák élt Franciaországban.¹³

Mint a bevezetőből is kiderült, hivatalos és munkásmozgalmi forrásaink 30–70 ezer főre becsülik a franciaországi magyarság létszámát. E nagyfokú bizonytalanságban – az elmondottakon kívül – a magyar statisztikai feldolgozás módszerei is vétkesek. Hiszen például, amikor a Nemzetgyűlés 1923. július 11-i ülésén már 20 ezer magyar munkás franciaországi megtelepedéséről beszéltek, s ugyanakkor a párizsi követség további népes csoportok, napi 80–100 fő érkezését jelezte, a statisztikai kiadványok alig érzékeltették e folyamat méreteit.¹⁴ A Belügyminisztérium csak 1928. január 1-én léptette életbe a 183338 sz. rendeletet, amely a kivándorlóki nyilvántartását a rendőrkapitányok, illetve a községi jegyzők kezébe, a határőrségébe helyezte, lehetővé téve ezzel, hogy a kivándorlók nemének, korának, felekezeti és foglalkozásának feltüntetésével egyidejűleg a célország is rögzíthetővé váljék.

Hogy a kontinentális vándorlások méreteit miért nehezebb meghatározni, mint a tengeren túliakét, a lehetséges okok között önkényesen ki ragadtattak is jól érzékeltek. Már pusztá felsorolásuk is jelzi azokat a feladatokat (további források feltárása és elemzése stb.), amelyek megoldása közelebb vihet minket egy valóságűbb és következtetések levonására alkalmasabb kép kialakításához.

Nagy Csaba

³ Georges Mauco: Les étrangers en France. Paris, 1932.

⁴ Pécsi i. m. 13. old.

⁵ R. A.: Románia kivándorlási statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 9. sz. 746–748. old.

⁶ Thirring Gusztáv: Az elcsatolt Felvidék újabb kivándorlási mozgalmi. Magyar Statisztikai Szemle, 1933. 2. sz. 72–90. old.

⁷ Ferenczi, I.–Willcox, W. F. (eds.): International Migrations, I. New York, 1929. 883. old.

⁸ Kivándorlás. Közgazdasági Enciklopédia, III. k. 467. old.

⁹ Nagymagyarország, 1929. május 1. 24. old.

¹⁰ Gaál Jenő: Kényszerkivándoroltatás. Bp., 1925. 14. old. Külföldi Magyarország, 1924. január 26. 8. old. Nagymagyarország, 1928. október 1. 12–13. old.

¹¹ Thirring i. m. 76. old.

¹² Ferenczi, I.–Willcox, W. F. i. m. 876. old.

¹³ Hollós István: Nemzetközi bevándorlás és település Franciaországban. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 9. sz. 738. old.

¹⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1923. XIV. köt. 31. old. PI Arch. 651 f. 2/1924–sz. n. 3.

Nagybalogi (Gömör m.) ház 1870-ből (Czente Zoltán felvétele)

Ára: 6 Ft

1984/2

HONISMERET

Szentkúti (Vas m.) parasztház (Móser Zoltán felvétele)